ULB Halle
001 872 265
3/1

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

D: Fam 10415

Wilh. Felger
Buchbinderei
Halle a. S., Gr. Nikolaistr. 6

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

دوقتور به‌کیر چوبانزاده
قریم دارالفنونی تورکولوژی موده‌رسی

Fam 10415

قریم تاتار
عیلمی صدای

قریم تاتارجاسینی عیلمی نوقطای ناظاردان ته‌دقیق ته‌جوربه‌سی

قریم
نه‌شر

Mu. f

قریم حوکومه‌ت ژه‌شریاتی
آقمه‌سجید

به کر چوبانزاده.

قریم دارلفنونی تورکولوغ پروفه‌سورلاریندان.

1934/367

قریم تاتار عیلمی صارفی

قریم حکومه‌ت نه‌شریاتی
آق مه‌سجید
۱۹۲۵

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Напечатано в 1-й Гостиполит.
„Крымполиграфтреста“ в колич.
4000 экземпляров. Зак № 1410.
Крымлит № 464

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

- بیر قاچ سوز -

دونیا یوزینده هەر آدامیك اولدوغی کیبی، حاتتا ئەك مەدەنی صاـ
یلان خالقلاریك بیله بیلمەدیکـی پەك چوق شـەیلەر واردر. لاکین أوز
دیلینی، أوز تاریخینی بیلمەیەن خالقلار آرتیق پەك آز قالمیشدر.

دیلیمیز شارقدا اونونجی، اونبرینجی و غاربده اون آلتینجی عاصیر-
لاردان باشلایاراق تەدقیق اولوندیغی حالده بیزم بو خصوصـدا ماعلوماتیمیز
یا هیچ یوقدر، یاخود پەك آزدر.

تورکیەده تانظیمات دەورینده‌ن، روسیه تورك تاتارلاری آراسیندا بیك
طوقوزیوز بەشده‌ن صوکرا یازیلمش اولان دیل کیتابلاری ایکی نوقصـانا ما-
لیکدر: ۱ ـ عیلمی باقیش و گوروشـده‌ن اوزاق اولمالاری، ۲ ـ تورك
ـ تاتار دیللەری بەرینه یا عاراب، فارسی، یاخوددا روس و فیرانسز دیلله
رینی وبو دیللەریك عوضویەت و تەشکیلاتینی أساس آلمالاریدر.

روسچا، عارابچا، فیرانسیزجا بیله‌ن اوقومیشلاریمز بو دیللەرده هانکی
کیتابلاری اوقویاجاقـلارینی و تورك تاتارجادا بولونان دورتده اوچی جا-
نسیز أەده بییاتی بیراقاراق جانلی، زەنکین، تەمەللی، صامیمی خالق دیلینه
وارمایی بیلمەمیش و اونوتمیشلاردر.

عاجەبا باشقالارینك بو قوصورلاری بیزه مەزییەت و آرتیقلیق تأمین
ایدەرمی؟. آصلا! بیزیم ده، دیکەرلەری کیبی، بوتون بو خاسـتالقلاریك
آز، چوق تأثیری آلتیندا بولوندیغمزا شوبهه یوقدور.

لاکین ایکی شەیئه غایرەت ایتدیکمزی ئەئەریمزی اوقویوب چیقانلار
تاصدیق ایده جه کلەردر: ۱ ـ کوچیمیز یەتدیکی قادار ئەوروپا لیسـانیات
اوصوللارینی طـاتبیقه غیرت ایتدك، ۲ ـ هیچ بیر زامان خالق دیلینی
گوزده‌ن قاچیرمادیق.

ئەثەريمزيك عوثمانلى تورکچەسينده يازيلماسينا کەلينجه بو، بوکون داها صوکى گورونمەيەن شيوه قاوغاسينا چاتماماق، آکلاشيلامايان «اويدورما» تاعبيرلەردەن قاچماق، نيهايەت ئەثەريك داها کەنيش دائيره ايچەروسنده فا ئيده گەتيرمەسينى تأمين ايتمەك آرزوسيندان اولموشدر.

شيمدى ئەثەريك گەنديسينه کەلەجەك اولورساق بورادا شونى سويله- مەك لازيمدر که هەر هانکى بير مەسئەلەيى، حادثەيى - عيلمى صورەتده - آکلاماق ديمەك او حادثەنيك تاريخينى و ديکەر اوکا بەگزەيەن حادثه لەره اولان موناسەبەتينى مەيدانا چيقارماق ديمەکدر. بو، بياخاصصا ليسانيات کبى تاريخى عيلملەر ايچون دوغريدر. ايشته بو حاقيقاتدان چيقان نەتيجه شودر که قريم تاتارجاسينى کوزەلجه بيلمەك ايچون اونيك کەچميشده ناصيل اولديغينى، ديکەر تورک-تاتار ديللەرى آراسينداکى مەوقيعينى بيلمەك لازيمدر. بو ماقصادى تأمين ايتمەك ايچون ئەثەريمزى أوچ قيسما آيىرديق: ١ - دبليمزيك بوکونى، ٢ - کەچميشى، ٣ - ديکەر تورک-تاتار ديللەرى آراسينداکى يەرى.

صوك ايکى قيسمى بيلمەيەن موعاللىملەر بيرينجى قيسمى تەدريس ايدەمەزلەر. هەر أوچ قيسيمدا، لازم اولديغى قادار، نوقصانسيز اولامادى. بونوك کەرەك موحاررىره و گەرەکسە محيطى و طابيعى شارطلارا باغلى بير چوق سەبەبلەرى بولونسادا ئەك بويوك سەبەبى بويله بير ئەثەريك بو گون داها بيرينجى تەجوربه اولاراق قيريم موعاللىملەرى ئەلينه ويريلمه- سيدر. ئەگەر بو تەجوربه به کلەنيلەن آکلاييش قاوقابويله راست کەليرسه بو ئەثەريك هەر أوچ پارچاسى دەرحال کەنيشلەر و آيرى، آيرى کيتابلار اولاراق دوغا بيلورلەر.

شيمديليك هەر أوچ پارچايى، قيسمى بير بير بيرينك ياردىمجيسى، تاما- ملاييجيسى گيبى گوروب بير بيرينده‌ن آيىرماماليدر. بونوك ايچون روس، تورک و ديکەر خالقلار ايچەروسينده اولان مەسله کداشلاريمز تاريخى و مو- قايەسەلى پارچالاريك آزليغيندان و بوشليقلاريندان شيکايەت ايتمەزلەر ظان يدەرز.

قریم تاتارجاسینا کەلینجه بو خصوصدا موعالیمله‌ریمز، ئەسکی «ماعنا صارفی» نیك «شه‌کیل صارفی» حالینه گەلدیگینی و بونوك آنا چیزگیله‌رینی گوره بیلسه‌له‌ر ماقصاد حاصیل اولدی دەمه‌کدر. چونکه بو صوره‌تله او- نلاریك قارشوسیندا گەنیش، بوکسەك بیر یایلا آچیلاجاقدرکه: جانلی دیل، خالق دیلیدر. صوکرا اونلاریك آز بیر غایره‌تی بو ئەثەری تاماملایاجاقدر.

هەر نه قادار بویله بیر ئەثەرده عوموی «دیل بیلکیسی» نه عائید ماعلومات ویرمەك و بو ئەثەریك مەکتەب دەرسلیکله‌ری آراسیندا ناصیل بیر یەر طوتماق ایسته‌دیکینی سویله‌مەك لازیم گەلیردیسه‌ده آز زاماندا مو حاوریریك «دیلیمزیك تەدریسی اوصولی» و «تورك-تاتار دیل بیلکیسینه با- شلانغیچ» نامیندا کی ئەثەرلەرینیك‌ده نەشر اولونا بیلمەسی أومیدی بیزی بو فیکیردەن واز کەچیرمیشدر.

عاینی فیکیرله ایملا، دیل بیرلیکی، یەکی سوز یاراتماق، ئەجنەبی سوزله‌ر و سائیره گیرمەی عامه‌لی مەسئەله‌له‌ره عائید ماعلوماتدا ئەثەردەن جیقاریلمیشدر.

آقمەسجید ۱۹۲٤ — چوبانزاده

ـ مەدخال ـ

لیسان. ـ اینسانلار، دونیا یوزینده پیدا اولالیدنبری بربرلریله بر چوق صورەتلەرله کوروشمشلردر. انسانلاره خاره کەت жөсть یعنی قوللارینی اریناتمق، باشلارینی صاللامق، أوموزلارینی قالدیرمق یولیله بیر بیرلەرینه فیکرلەرینی ایفاده ایدەرلەر. مەثەلا بیر خاطیب аратор سویلەر کەن یاخود ایکی آدام بر بریله قونوشور کەن دیقتات ایدەرسەکیز بو ایعتیادك اینسانلاردا نه قادار دەرین کوکلەر صالدیغینی گورورسیکیز.

هەر میللەتده بیر طاقم قول، آیاق ایشارەتلەری واردر که موعاییەن ماعنالاری ایفاده ایدەرلەر. ایشته بو نەویع دیله ئەل، آیاق خاره کەتی، لیسانی Язык жестов تعبیر اولنور. بوندان ماعدا اینسانیك یوزی قونوشماق ایچون فەوقالعاده زەنگین بیر واسیطا اولا گەلمیشدیر.

اینسانك چەهرەسی یەك زیاده اویناقدر؛ موتەحاررریکدر. بو کادا بیر چوق میثالەر گەتیروب دورماقدان ایسه کینو تیاترولاردا آرتیستلەرك چەهرەلەرینه دیقتاتی جەلب ایتمەك کیفایەت ایدەر. ناصل ده کیز داالغاسیز اولامازسا، اینسانك چەهرەسی‌ده خاره کەت و ایفادەسیز اولاماز. أولمش اولان بیر آدامك چەهرەسیده بیله اینسانلار «سوکونەت، طینجلق ایفادەسی، ماعناسی» بولورلار. ایشته سیما یاخود چەهره واسیطاسیله اولان ایفادەیه «سیمادیلی Мимика» تعبیر اولنور. بوندان باشقا باحریەلیلرك، ده کیزجیلرك بایراقلارله قونوشدیغی، تراموای، اوتوموبیل، کیلسالار وه قیشلالاردا چاك وه ترامپەت، بورو یاردیمیله «یولدان چەکیل!»، «دوعایه طوپلانیکز!»، «یات! قالق! داغیل!...» کیبی فیکرلارك، آرزولارك بیلدیریلدیگی هەر کەسه ماعلومدر. یونانیلەرك آتینەده، یاخود یونانیستانده بیر موصیبەت اولدیغی زامان «آقروپول» تەپه یینده آتەش یاقمالاری، نیهایەت «قیرمزی رەنکیك» قان،

اینقیلاب، « سیاه ره‌نگیك » « ماتم، یاس » « صاری » نك « خاص‌تالیق » ماعنا وه تأثیرینی یاپماسی هه‌پ بو صوی ایعتیبارلاردا ندر. ایشته موعایینه‌ن شارطلار آراسیندا بو چاره‌لەرك هه‌ر بیری « لیسان خیدمه‌تینی » کورور. صاغر وه دیلسیزله‌رك پارماقلاری یاردیمیله آکلاشمالاری بو « آچیق بیر ده‌لیلدر. ایشته « سوز » ده اینسانك عاینه‌ن بو صوره‌تله باشقالارینا کەندی دویغولارینی آکلاتماسینا، اونلاریکککینی آکلاماسینا خیدمه‌ت ایده‌ن واسیطا‌لاردان بیریسیدر.

بوتون یوقاریدا صایوب کەچدیکمز واسیطا وه یوللار ایچه‌روسینده ئك زیباده قووه‌تلیسی « سوز » در که عمومییه‌تله اینسانك دیگەر حایوانلار‌دان اوستون اولوب مو کەممەل بیر مەده‌نییه‌ت قورماسینا خیدمه‌ت ایتمیشدر. اینسانلار « دیل » ده‌ن باحث ایده‌رگه‌ن یالیکز بو صوکنجسینی آکلارلار وه « لیسان عیلمی » آنجاق بو صونجیسنده‌ن باحث ایده‌ر.

« لیسان عیلمی » نك باشلوجا قسملاری شونلاردر: ١ ـ صاوتیات Фонетика ـ سه‌سلەر باحثی، ٢ ـ شه کیللەرینده‌ن باحث ایده‌ن قسم. ٣ ـ ناحو Синтаксис جومله باحثی، ٤ ـ ماعنائیات Семаолсиогия سوزله‌رك ماعنالارندان وه بونلارك ده‌کیشمه‌له‌رینده‌ن باحث ایده‌ن قسم ٥ ـ لغاتیات Лексикология ایسانك سوز خازینه‌سینده‌ن باحث ایده‌ر. ٦ ـ موشتاقات ـ Этимология سوزله‌رك مه‌نشأینده‌ن باحث ایده‌ن قسم.

ـ دیلك و سوزك مه‌نشه‌ئی ـ

اینسان ناصیل لیسان صاحیبی اولدی. بو مه‌سئه‌له هه‌نوز چه یلمیش ده‌گیلدیر. بتون ایحتیماله گوره ایبتیدائی اینسانك لیسانی وجودك تاقلیدی حاره کاتیندان عیباره‌ت قالمیشدیر. عاینی زاماندا اینسان ئه‌طرافیندا ئه‌شیتدیگی سه‌له‌ری ده تاقلید ایتمشدر. تورك ـ تاتار لیسانینده بولونان بیر چوق سوزله‌ر بو کا شاهیددر: سسس !.. « صوص .. » ، پیششش!... » پیش (پیشمەك) بووو!... « بوغا» اووو!... او کوز، او کورمەك .. گوررر!

... « گورولتی»، زرزر » زریلتی .. خیشیلتی، فیصیلتی، او سورمه‌ك، تو-
كورمه‌ك (توفو!) .. الخ هپ بونك كیبی سوزلردر. اولا شوبهه‌سیز
صاوتی آعضالاریمیزیك حاره كه‌تی ایله وجودمزك وه سیمامیزك حاره كه‌تله‌ری
بیر بیرینه قاریشمش بولوندیغی حالده زامانك كچه‌سیله صاوتی آعضا-
لاریمیزیك حاره كه‌تله‌ری دها زیاده اینكیشاف ایدره‌ك دیكه‌ر ایعتیاد وه
ایستیعدادلاریمزی گه‌ریده بیراقمیش وه درامزی ایفاده خوصوصوندا بیر-
ینجی رولی اویناميشدير. اینسانلار هه‌ر زامان بو نوع سه‌له‌رله موعاییه‌ن
فیكر وه دویغولاری باغلاماغا آلیشمشدیر. هه‌ر هانكی بیر سه‌س مه‌ثه‌لا :
« های، وای، واخ، اوخ » بتون بیر فیكری آكلاتمیش، یعنی بوتون بیر
جومله یه‌رینی طوتمیشدیر.

هه‌رنه قادار بیزه غاریب گورونسه‌ده ایبتدائی اینساندا ایلك ده‌فعا
عونصورلارا آیریلمامیش فیكر، یعنی «سوز سز جومله» مه‌یدانه كه‌لوب
صوكرادان یاواش، یاواش جومله بیلدیكیمیز قسملارینا آیریلمشدر.

سوز، ذه‌هنیمزده موعاییه‌ن فیكرله‌رله بیرله‌شه‌ن صوتی بیر اینطیباعدر.
بویله بیر فكر، یاخود حیس، هه‌یه‌جان اویاندیرمایان صاوتی شه‌كیل
«سوز» اولاماز.

- سوز جیهازیمز -

اینسان قونوشا بیلمه‌ك ایچون «سوز جهازی» نه مالیك اولماق لازیم
گه‌لیر. ایبتیدائی ومه‌ده‌نی لسان علمی و سوز جیهازی ایله طانیش اولمایان
بیرك چوق اینسانلار (ته‌كه‌للم) حادثه‌سینی سوز جیهازیمزك آك زیاده
گورونه‌ن عوضوی اولان آغزیمزده كی ئه‌ت پارچه‌سیله (دیل) عاطف ایده‌ر-
لر. بونوك ایچون هه‌ر لیساندا كلام و مه‌ز كور ئه‌ت پارچاسی عاینی
ایسیمله یاد اولنور: مه‌ثه‌لا تاتارجه و تورككچه‌ده: (دیل - تیل) سوزی هه‌م
آغزیمزداكی ئه‌ت پارچاسینی، هه‌مده «قونوشما»یی ایفاده ایده‌ر. هاكه‌زا روسچادا:
язык! آلمانجادا: Cunge ،توتغه فرانسیزجادا: لانغ Lanque ، ایتالیانجادا:
Liuqua لینغو، فارسیده: زبان، عارابجه‌دا: لیسان هه‌ر ایكی شیئی ده آكلاتیر.

حالبو که قونوشا بیلمه‌ك ایچون دیل صاحیبی اولماق یه‌تیشمه‌ز. بیر چوق سه‌سله‌ر واردر که اونلارك ته‌لفظونداً (دیل)ك هیچ بر خدمه‌تی وه رولی یوقدر. مه‌ثه‌لا: ب، م، پ، ف.. الخ.

بیزه «فیزیولوغیا» عیلمی ده‌یور که قونوشمق ایچون ٤ووه‌لا جیگه‌ر-له‌ره کیره‌ن هاوانك مه‌وجودییه‌تی شارطدر. بو هاوا جیگه‌رله‌رده‌ن چقاراق بوغازا گه‌لیر؛ بورادە «سه‌س ته‌لله‌ری» ده‌نیله‌ن عاضالاچیقلار واردر که هاوا بونلارك بیر بیرینه یاقینلاشوب هاوانك چیقاجاق یولی أوزه‌رینده مانیعا ته‌شکیل ایتدیکی زامان چیقماق ایسته‌رسه بو عاضالاچیقلاری ایهتیزازه گه‌تیریر، دیتره‌تیره بو دیتره‌مه‌ده‌ن هاوادا دالغالار حاصل اولور و بو دالغالار قولاغیمزه واصل اولاراق «سه‌س» تأثیرینی مه‌یدانه گه‌تیریر. ئه‌گه‌ر بو (سه‌س ته‌لله‌ری) گه‌رگینله‌شمه‌ش و بیر بیرینه یاقلاشمه‌ش ده‌گیلسه او تاقدیرده هاوا بو عاضالاچیقلارا سورتونه‌ره‌ك چیقار و بوندان آرتیق (سه‌س) ده‌گیل، (فیصیلتی) حاصل اولور که اینسانك بوغازی هه‌ر هانکی بیر سه‌به‌بله خاستالانوب (سه‌س ته‌لله‌ری) ایهتیزاز ایده‌مدیکی زامان بونه‌وبع (فیصیلتی)دان باشقا بیر شه‌ی ایشیدیلمه‌ز، هاوا بوغازدان چیدقدن صوکرا (کوچك دیل)، (داماغ پەرده‌سی)، (طاکنای ـ داماغ)، (دوداقلار)، (دیشله‌ر)، (یاناقلار) کیبی بیر چوق مانیعالارا راست گه‌لیر که بونلارك جومله‌سی چیقاجاق سه‌سك طابیعات و ماهییه‌تینی ده کیشدیرر و بونلارك جومله‌سی (دیل)ده به‌رابه‌ر اولماق أوزره «سه‌س جیهازیمزی»، ته‌شکیل ایده‌رله‌ر و آیری، آیری هه‌ر بیرینه «سه‌س عوضولاری» تاعبیر اولونور. (Органы речи). بو سه‌س عوضولاریندان باعضیلاری سه‌س چیقدیغی زامان حاره که‌ته گه‌لیر، بونلارا «فاعال Активный» ده‌نیلر، باعضیلاری هیچ‌ده حاره کەت ایتمه‌ز، بونلارادا «ثابیت ـ пассивный» تاعبیر اولنور. بیرینجیله‌رینه میثال: «سه‌س ته‌لله‌ری»، «دیل»، «کوچوك دیل» «دوداقلار» «آلت چه‌نه‌ك»، ایکینجیله‌رینه میثال: «داماغ ـ небо»، «دیشله‌ر».

- لیسانیاتك یاردیمجیلاری -

هەر هانکی بیر سەبەب و اوصوللە ابهتیزازه گەتیریلەن ماده هاوادا دالغالار مەیدانه کتیریور. بو دالغالار قولاق داوولینه واصل اولاراق اونك أوزەرینه مونتاظام و مو کەررەر اوروشلار یاپیور که بو ضاربلار (سامیعاوی عاصاب) واسیطاسیله دیماغیمزه واصل اولاراق شوعورومیزدا (сознание) (سەس) دەدیکمز تأثیری حاصیل ایدەیور. «حکمت - Физика» سەسلەرك ئەنواعینی، ئەطرافا یاپیلماقدا تعقیب ایتدیکی قانون و قاعیدەلەری تەدقیق و موطالاعا ایتدیکی کیبی (صارف)دا اینسانك چیقاردیغی سەسلەری و اونلارك دورلو جیهەتلەرینی و بو سەسلەری میدانه گەتیرەن سەس حیهازیمزی تەدقیق ایدەرکه بو صورەتله فیزیکادان باشقا (آناتومیا - تەشریح) و (فیزیولوغیا - علم واظائف الاعضا) عیلیملەرینك یاردیمینا موحتاج اولور.

لاکین بو أوچ - حیکمەت تەشریح، عیلم واظائفوالاعضا - عیلمیك ویردیکی ماعلومات‌دا لسانیات، بیلخاصا صارف ایچون کافی ده کیلدر. چونکه «اینسان سەسی» یالیکز عوضوی ده کیل، عاینی زاماندا روحی بیر حادیثەدر. مەثلا «طاش» سوزی یوقاریدا صایدیغمز عیلملەر نوقطائی ناظارینداں یالیکز موعاییەن صورەتده ایشلەیەن عوضولاریمز واسیطاسیله مەیدانا کەلەن أوچ سەسك یان یانا دیزیلیشندەن عیبارەت اولدیغی حالده «لسانیات» عیلیمینجه بوندان باشقا موعاییەن روحی بیر تأثیرەده مالیکدر. بو صورەتله حکمت، تەشریح واظائف الاعضا عیلملەرینك طانیدیغی (سەس)ه کوره لسانیاتك قاید ئەتدیکی (سەس)داها زیاده موره لکەب؛ داها زیاده قاریشیقدر. بوزاده لسانیاتك یاردیمینه دیکەر بیر عیلیم داها یەتیشیر که اوده: روحیات «психология» در. ایشته لسانیاتیك یاردیمجیلاری بو عیلملەردر.

سوزك عوضوی و روحی جیهەتلەری

سەسده اولدیغی کیبی «سوز» دەده ایکی جیهەتی بیربیرینەدن آییردا ایتمەك لازیم کەلیر: عوضوی و روحی جیهەتلەر.

سوزك عوضوی و یاخود خاریجی جیهه‌تی سوزك صاوتی تەرکیبینده‌ن عیبارەتدر. سوزك روحی، یاخود داخیلی جیهه‌تینه کەلینجه بوده او سوزله بەرابەر ذەهنیمزده دوغان « ماددە، شەی »ذرکه یاواش، یاواش سوزاو ماددەنك وه کیلی، ایشارەتی، کولکەسی اولور. یاعنی سوزك « ماعناسی » مەیدانا چیقمیش اولور. ایشته بو صورەتله سوزلەرك داخیلی جیهه‌تی، اونلارك ماعنالاریدر.

جوملە، شیوه، لەهجه، دیل

اینسان دیلینیك تەمەلی سەس اولدیغینی کوردك. سەسلەرك بیرلەشمەسی « سوز » ی، بونلارکده موعاییەن صورەتده بیرلەشمەسی جوملەیی مەیدانه که. تیریر. بو جوملە و سوزلەرك هەر خالق و یا میللەته ماخصوص بیرطارزدا بیرلەشدیریلمەسی دیل و یاخود شیوه، لەهجەیی دوغورور. « شیوه » ماعلوم بیر غروپ خالقك سوزلەرینی دیزمه کده کی خوصوصیتلەری اولدیغی کیبی « لەهجه » داها بویوك « دیل » ایسه اوندان‌دا بویوك غروپلارك تکلم طرزینه ویریلن آدلاردر. مەثەلا عوثمانلیلری آلاجق اولورساق: قاسطامونی شیوەسی، عوثمانلی لەهجەسی، تورك دیلی واردر. دیکەر طارافدان تورك ـ تاتار دیلینی آلاجق اولورساق تورك ده اونك بیر لەهجەسینده‌ن عیبارەتدر. هەر شیوه، لەهجه و هەر لەهجه دیل اولماغا دوغری اینکیشاف ایدەر. لاکین بوکا مانع اولان ئەدەبی لیسان و اینسانلارك هیچ دوومایان قاریشما و کوروشمەلەری‌در.

ـ تورك تاتار خالقی وه اونك دیلی ـ

مەلاد عیسایان بیر چوق عاصیرلار اووەل تورك ـ تاتار خالقی آرتیق کەندی لیسانینا مالك اولدیغینا بو کون زامانیمیزا قادار قالمیش اولان سوزلەر شاهیدلیك ایتمه کده‌دراەر. چونکه بو سوزلەر ایچ روسینده اویلەلەری واردر که ئەسکی تورك ـ تاتار دینلەرینی، ایجتیماعی تەشکیلاتینی آکدیرماقدادلار. بوندان باشقا تاریخی بیر طاقیم شوبهەلەر واردر که

تورك ـ تاتار خالقلارينك ميلاد عيسادان بك چوق ئەوول مەزوپوتاميسادا شوميرلەر نامى آلتندا و بلكەده كيمەريلر، أسكيفلەر، آراسيندا ياشاميش اولدقلارينى دوشونمه كه سەوق ايتمه كدەدرلەر. بوندان باشقا مەئەلا «محمود بن الحسين بن محمد الكاشغرى» نك «كتاب ديوان لغات الترك» نده «القول فى طبقات الترك و بيان القبائل» سەرلەوحاسى آلتندا ويردیكى ماعلوماتى آلالم: «ترك آصلیندا اون قبيلەدر. بونلارك جوملەسى «ترك» بن يافث بن نوح» دن نەشئەت ايدەرلەر و هر قبيلەنك او قدر «بطون» ـ شعبەلرى واردر كه صايیسنى آللاه بيلور. بن هەر قابيلەيى اسلام و جاهلى ايقليم روم قوربوندەن شرقه دوغرى صره ايله بيان ايدەيورم. ايقلم روما ياقين اولان قابيلەلرك بيرنجيلرى: بەجەنەك، قفجاق (قپچاق)، اوغوز، يەماك، يشيل: قاى، ياباقو، تاتار، قيرقيز (بو صو كونجيسى چينەياقيندر.) بو قبيلەلرك جوملەسى روم صيراسيندا شارقا دوغرى اوزانميشلاردر. بونلار- دان باشقا شو قابيلەلەرده جەنوبله شيمال آراسيندا بولونورلار: چيكيل، توخسى، ياغما. ايفراق، جروق، جومول، اويغور، تەنكوت، خيتاى ـ كه- بودا چيندر. ـ، تاوغاج ـ كەبودا ماچيندر. «١»

ماحمودالكاشغارى بوتون بو قبيلەلرك بولوندقلارى موقعلارى كوستەرمەك ايچون بيرده خاريطا عيلاوه ايتميشدر. بو ماعلومات و خاريطا هەر ناقادار او زەمان و دەورك خاطالارينداں قورتولامامش ايسەده هەر حالده بيزه ٤٤٦ هجرى سەنەسينده تورك ـ تاتار قابيلەلەرينده‌ن هانكيلرينك موستاقيل، آيرى مەوجوديتلەره مالك اولديغينى و بناً عاليه نه كيبى شيوەلەر بولوندو- غينى آره چوق خابەر ويره بيلور. ماحمودالكاشغادى باصرا و كوفه ليسان مەكتەبينك اوواقته كوره علمى اوصوللارينى ئەك كوزەل قاورامش عاراب تيپينده لسانيات عالملەرينده‌ن بيريسى صايیلمق لازم كەلير. ديلك بير چوق شيوەلره بولوندوكينك، سەسلەرك دائيما ده كيشديكينك، تور كچەده كى سوز تەشكيلاتينك.. هەپ فارقيندادر.

(١) ديوان لغات الترك: صاحيفه: ٣٧.

مەثەلا يىنە (ماحمود الكاشغارى) نك ايفادەسنە كوره بوتون بو قابيلەلەرك ديللەرى بير بيرينده‌ن آنجاق باعض بير سەسلەرك (ماحمود كاشغاريجه، حارفلەرك) تەبديل ويا حاذفيله آيريلوب آرالارينداباشقا دورلو فارق يوقدر.(١)

بو كونده يكرمى قادار ليسان وشيوەيه بولونەن تورك ـ تاتار لسانلارى بوندن تقريباً طقوز يوز سنه اول اولديغى كيبى بير بيرينده‌ن پك اوزاق ده گيلدر. ياليكز بو يكرمى قدر شيوه ايچەروسينده چواش‌و ياقوت شبهەسز آرتيق مستقل لسان اولديغى كيبى قيرغيزجادا اك زياده سيوريلوب چقميش يعنى لسان اولمغه ياقلاشمش برشيوەدر.

ماحمود كاشغارينك ماعلومات ويرديكى هيجرەتك بەشينجى عاصريندا تورك تاتار خالقلارى چين ايله بيزانس آراسيندا كى گەنيش ساحادا ياپيلمش بير حالده ياشايورلاردى.

بوندان باشقه بوتون سيبير و بوتون شارقى و جەنوبى روسيه بونلار طارافيندان ايسكان ايدلمش بولونيوردى. بونلارك صايسنه گلينجه بونى ماحمود كاشغارى آللاهدان باشقا كيمسه بيلمەزدەيور. بو كونده پك يازيق كەاستاتستيق احصائيات تورك‌لەر و تاتارلار حاقيندا كى تەدقيقاتينى او زامانكينده‌ن داها ايلەريه، كوتورەمەمشدر. بو كون نەقادار اينسانيك تورك تاتار ليسانلارينه قونوشديغى ماعلوم ده گيلدر. لاكين تاخمينا سويلەمەك لازم گەليرسه بو ميقدار هيچ‌ده قرق بش ـ اللى ميليوندان آشاغى ده گيلدر. ياليكز بوراده عيرق ايله ليسانى بير بيرينه قاريشديرماماق ايجاب ايدەر.

بينز هيچ بير زامان بير ليساندا قونوشانلارك عاينى قاوم و عيرقدن اولدقلارينى اددعا ايدەمەيز. بو صورەتله بيزيم بو حسابمزه تورك‌چه قونوشان بوتون قاوملەر، مەثەلا: روم آصلىندان آنا ليسانلارى تورك‌چه اولان «غاغاؤوز» و عاينى وجهله بولغار ـ اسلاو آصلىندان «پوماق» لار، «بوشناق» لار... الخ‌ده گيرەر.

ماضيده بو يكرمى و بەلكى داها زياده شيوه ايچەروسينده آنجاق تورك اويغور، چاغاتاى، اوغوز تورك‌چەلرينده يازيلى ائەدەبييات مەيدانه گەلمىشدر.

(١) ديوان لغات‌الترك صاحيفه: ٣١

بوگونکی گونده عوثمانلی تورکچه‌سی باشدا اولماق اوزره آذری تورکلری قازان تاتارلاری، تورکیستان و قازاقیستانلیلرك، قریملیلارك آز، چوق ماحاللی شیوه‌لره طایانان یازیلی ادبیاتلاری دوغماقدادر. قونوشولان شیوه‌لر آراسیندا بویوك لیسانی فارق اولمادیغی کبی بو موختلیف ادبیاتلارك لیسان و اوسلوبلری آراسیندا پهك اوقادار بویوك فارق کورولمه‌مکده‌در.

ایشته بو واضعیه‌ت تورك ـ تاتار محرریرلری آراسیندا بیر «عمومی دیل» مسئله‌سی دوغورموشدور. لاکین ایقتصادی و علمی مرکزلر اولمادان بویله بیر مسئله‌نك چوزمهك قابل دکیلدر.

هر شیدن اوول روسیه تورك تاتارلاری آراسیندا عمومی بیر ماعاریف مرکزی لازیمدر.

اوفا‌ا بیر دینی مرکز اولماق اوزره (ماحکمهٔ شرعیه) یاشاـ دیغی حالده بیر ماعاریف مرکزینك وه بونی تمثیل ایده‌جهك بر علمی ماقامك بولونماماسی دوغروسی عاجائیبدر.

ـ ئه‌ده‌بی وه جانلی تیل ـ

ئه‌ده‌بی لیسان ایله جانلی دیل آراسیندا بویوك فارق واردر. بو فارقدا ئهك زیاده ئه‌ده‌بی لیسانك یازیلوب وه یازی، کیتابلار، مه کته‌بلهر واسیطاسیله اوگره‌نیلوب «قونوشما دیلی» نك دوغریدن دوغری‌به ایختیاری وه ایعتیباـ دی بیر صوره‌تده اوگره‌نیلمه‌سیندن ایله‌ری گه‌لیر. ایشته بونوك ایچون ئه‌ده‌بی لیسان پهك آز وه پهك یاواش ده کیشدیگی حالده «قونوشما لیسانی» پهك چابوق وه پهك زیاده ده کیشیر. اساساً بوکا (جانلی دیل) ده‌مه‌مزك سه‌بب‌ده ایشته بو ته‌بهددولده کی سورعاتیندن دولایدر. بوکا ئك آچیق میثال عاراب وه یاخود لاتین یازیلی ئه‌ده‌بی لیسانی ایله عاراب وه یاخود لاتین شیوه‌لری آراسندا کی فارقدر. صارف کیتابلاری ایشته بو سه‌بب‌لهرـ دن دولایی دورلو دورلو اولا بیلیرلهر. لیسانی هر شیدن ئه‌وول تاریخی اینکیشافی نوقطائی نازاردان تدقیق ایتمك لازیم گه‌لیر که بو نه‌وع صارـ فلارا «تاریخی صارف historическая грамматика» تاعبیر اولنور.

بوندان صو كرا دوراو شيوه‌لرى كه‌ندى آرالاريندا چارپيشديروب موقايه‌سه ايده‌رك عوموميى وه اساسى شه‌كيلله‌رى وه بونلارى دوغوران خوصوصى وه ياخود عوموميى قانونلارى بولمق لازيم گه‌لير كه‌ايشته بونى كه‌ندىسنه ماقصاد ايدينه‌ن صارفولارا «موقايه‌سه‌لى صارف **сравнительная грамматика** تاعبير اولنور. مه كته‌بله‌رده بيرده ئه‌ده‌بى ليسانك سوز ته‌شكيلاتينى، عونصورلارينى ايضاح وه ايفاده ايده جه‌ك بير صارفا هه‌ر زامان ايحتياج بولوندىغيندان بو كادا «مه‌كتب صارفى **школьная грамматика** ده‌نيلديگى كبى نهايه‌ت بير شوموه وه ياخود ليسانك بو گونكى حال واضعيه‌تينى ته‌دقيق ايده‌ن صارفادا «تاصويرى صارف ـ **дескриптиви грамма** ياخود **описательная**» ده‌نيلير كه بو نوع صارف «تاريخى صارف» ك عاينى عاكسيدر. ياعنى تاريخى صارف بير ليسانك موخته‌ليف زاماناردا گه‌چيردىگى ده‌ورلرى وه بو ده‌ورله‌رك خوصوصيه‌تلرينى تاصويره چاليشديغى حالده «تاصويرى صارف» ياليكز بو گونكى واضعيه‌تك عوموميى وه خوصوصى آنا چيزگيله‌رينى ته‌ثبيت ايتمه‌گه چاليشير. بونوك ايچون تاريخى صارفله تاصويرى صارفك بير بيرينه مناسبتى طبقات غه‌ئولوغيا علمى ايله جوغرافيا علمى كبيدر.

ـــ ليسانيك ايجتماعى قيمه‌تى ـــ

ليسان، فه‌ردى، ياخود شاخصى بير شه‌ى اولمايوب به‌لكه اينسانلاريك جه‌معيه‌ت وه جه‌ماعات حالينده بولونمالاريندان، ياشامالاريندان دوغموش، اينكيشاف ايتميش بير شه‌يدر. ئه‌گر اينسانلار ته‌ك باشلارينا بولونسالاردى قاطعاً ليسانه حاجه‌ت قالمازدى. ديگه‌ر طا افدان بير آدام ده قادار ياليكز اولورسه اولسون كندى كنديله قونوشديغى زامان بيله ذه‌هينده بير يسينى يموخاطب فارض ايده‌رك اوكا جه‌واب ويرمه‌گه چاليشير. سويله‌مه‌ك يوقدر، سويله‌شمه‌ك واردر. ايشته ليسان بوخاصيه‌تينده‌ن دولايى اينسان ايچون ئه‌ك قيمتلى وه ئه‌ك ئه‌ساسى ايجتماعى باغلاردان بيريسيدر. بير خالقك ديلينى ده‌قيق ايده‌رسه‌ك اونك نه كبى ايعتيقادلاراء نه كبى ايجتماعى ته‌شكيلات

و نیهایه‌ت دینه صاحیب اولدیغینی گـوروروز. تورك ـ تاتار لیسانلاریندا هه‌ر کون قوللانماقدا بولوندیغمز بـیر طاقم سوزله‌ر واردرکه عاینی زاماندا تورك ـ تاتار ماضیسینك، بو ماضیده کی حایاتك آچیق وه یالانسز شاهیدـ له‌ریدرله‌ر. مه‌ثه‌لا بو لیسانلاردا «گون دوغدی، آی باتـدی، یـیلدیزی قاـ یتدی، سویله‌می، چارپـینیرسك؛». کیـبی سوزله‌ر تاتارلار و تورکله‌رك (کون) لك ، بـیر چوجق کیـبی، آناسیندان دوغدیغینا و یاخود (آی) لك، بـیر قایـیق کیـبی ده‌ریایا باتوب کیتدیکینه و یاخود اینسان ایشله‌رینك یـیلـدیزـ لارك صیقی صیقی یا باغلی بولوندوغینا، نیهایه‌ت ـ اویونده ـ «سانا سوـ یله‌میورم.» ده‌مه‌ك اویونلك بـیر پـه‌ریسی اولوب ایسته‌دیکی آدامه قارشیسیندا ـ کینك و یاخود اویونك اسرارینی سویله‌دیکینه اعتیقاد ایتدیکله‌رینی کوسته‌ریر. بوندان باشقا بویوك، بییمه‌ك (اویناماق) بویو (طیلسیم) سوزلرینك بـیر آصیلدان اولماسی ئه‌سکیده‌ن بویوجی شامانلارك عیباده‌تله‌رینده دانس، اویون قوللاندقلری کیـبی بونلارك او زاماندا میلله‌تك «اوقومیش ـ مونه‌وه‌ره‌ری» یعنی أشرافی اولدیغینی‌دا کوسته‌ریر.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

تاصویری قیسیم

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

صاوتیات (ФОНЕТИКА)

(سەس قیسمی)

ماجور تورکیسی

بیز کەترمیز قریمدان جیین دای، طوی دای؛
طوغانلاریمیز قالاجاق ماغراشقان قوی دای.

— —

اوت باصدیروب کەترمز قاپونی چه کله‌ب؛
قایه‌را‌ورده جوره‌رمز قاله‌نتیر به کله‌ب.

— —

آیلانیب چیقدی بیر کەمی کوك بوروندان؛
کوتەریلکەن قیسمەتلەر شو قریمدان.

— —

کەرچەدەن چیققان بیر بولوط کەفه گه جاوغان،
آی گیدی قیریم خالقلاری قارشیغا آوغان.

— —

کەلی یاتیر بیر گەمی توتونی بووداق،
بیز کەتکەن صون، قریمدا قالمادی قوورناق!

— —

تو کەردك چەتی قامیشدان، تو بەسی طالدان،
کیمیسی جاندان آیریلغان کیمیسی مالدان.

— —

آشقا صالساك طاتیماز «وارنا» نك طوزی،
ئەته کلیب کیسیب جوره ئه کەن پاشانیك قیزی.

— —

«هیجرەت واجیب!» دەدیلەر عەلەمالار،
اوخ بولسون شیندی أوزلەری زارقیلالار.

— —

دەریادان چیقدی بیر قارا گەمی مەکەن.
قیریمدا قالغان آنایم کەلەمی ئەکەن.

ئەکەر بو «ماجور تورکیسی»ندە بولونان سوزلەرك آرەسندە آیری حارفلەرینە دیققات ایدەجەك اولورساق کورورۇزکە «بیز، بیر، طوی، قوی» سوزلەری أوچەر،

«قریم گەمی، کەفە، پاشا...» دوردەر، «وارنا، امیش» بەشەر، «کیمیسی، چیققان، جاوغان..» آلتیشار و الخ حارفلەردەن مەیدانە کەلمشلەردر.

دەمەك کە یازیدا سوزلەر، اوچ، دورت، بەش، آلتی و داها زیادە «حارفلەر» دەن مورەکەب اولا بیلورلەر.

یازیدا هەر سوز بیر، چوق حارفلەردەن یاپیلدیغی کیبی سویلەشیرکەن هەر سوز بیر، چوق (سەس) لەردەن مەیدانا کەلیر. مەثەلا «بیز، بیر، طوی، قوی» اوچ حارفدەن یازیلور و أوچ سەسلیدر. «کەفە، پاشا» دوردەر حارفلە یازیلمیشدر و دورت سەسلیدر.

ایخطار، — بو پارچاداکی و یاخود بویلە بیر پارچاداکی سەسلەر و حارفلەری چوجیقلارا بولدوروکز!

٢ — تاپماجا: اوی توبەسی اویولدی، اویدەن صوفی جویولدی.
جەوابی: کوبەتە.

بو تاپماجا (بیلمەجە) داکی سوزلەری باقالم: «اوی» اوچ حارفلە یازیلدیغی حالدە ایکی سەسلی بیر سوزدر؛ بوندان باشقا «توبە»، «صوفی» و «جویولدی» سوزلەرینی بیرەر، بیرەر سویلەیەجەك اولورساق هەر أوچ سوزدە بولونان «و» حارفینك عاینی سەسی تاصویر ایتمەدیکینی کورورز. «اوی» و «اویولدی» سوزلەرینەدە بیر بیری آرقاسیندان سویلەیەجەك او-

لورساق بیرینجی سوزله ایکینجی سوزك یاریسی یازیلیشدا بیر بیرینه به‌گزه‌دیکی حالده سویله‌نیشده بیربیرینده‌ن فارقلی اولدوغینی دویارز. ده‌مك که «دیل» مزك یازیلیشی ایله سویله‌نیشی بیر بیرینه اویمایور.

ایخطار: چوجیقلارا بونوك کیبی بیر چوق پارچالار داها کوسته‌ره‌ره‌ك بو فارقی کوزه‌لجه زه‌هینله‌رینه یه‌رله‌شدیریکیز.

٣ ـ ایشته شیمدی یه قادار یازیلمش پهك چوق صارف و دیل کیتابلاریمیز بو نوقطایی کوزده‌ن قاچیرمیشلاردر. مه‌ثلا صوك زامانلاردا ما‌زیلوب بو کونه قادار که‌رهك تورکیه مه‌کته‌بله‌رینده و که‌ره‌کسه بیزیم مه‌کته‌بله‌رده موعاللیملره یول کوسته‌ریجیلیك خیدمه‌تینی کورمه‌کده اولان حوسه‌ین جاهید و آحمه‌د جه‌واد به‌یله‌رك صارفلارینی و دیل کیتابلارینی آلا جاق اولورساق بونلاردان «جاهید»: «تورکچه‌ده اوتوز بیر حارف واردر.» (١) دیدیکی کیبی آحمه‌د جه‌وادا: «هه‌جالار داخی باسیط اولمایوب حا‌ریفله‌ردن موره‌ککه‌بدر» (٢) ده‌یور. بوندان باشقا هه‌ر ایکیسی‌ده حاریفله‌ری صائیت و صامیت اولماق اوزره و دیکه‌ر عالامه‌تله‌رینه کوره داها بیر طاقیم قیسیملارا پارچالارا آییرماقدادرلار. کیتابلارنیك هیچ بیر یه‌رینده «سه‌س» ده‌ن و «سه‌سلی، جانلی دیل» ده‌ن اوفاق بیر قوقو بیله یوقدر. حالبوکه یازی حاریفله‌ریك بوندان ئه‌وولکی پاراغرافدا کوردوکیمیز کیبی بره‌ر نوقصانلی ایشاره‌تینده‌ن باشقا بیر شه‌ی ده‌کیلدر.

٤ ـ تورکچه ـ داها ده‌غروسی تورکله‌رده قابول ایدیلمش اولان عارابی ـ یازیدا شو حاریفلر واردر: ا، ب، پ، ت، ث، ج، چ، ح، خ، د، ذ، ر، ز، ژ، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، گ، ل، م، ن، و، ه، ی.

بو حاریفله‌ری سوزله‌ریك یازیلیشیندا کوره‌لم: آنا، بابا، پارا، ته‌په، ئه‌بات، جان، آجی، چاقی، حاره‌که‌ت، خالیل، ده‌وه ذه‌لیل، راماضان، زامان، ژورنال،

(١) تورکچه صارف وه‌ناحو. اوچونجی سه‌نه ١٣٢٤. حوسه‌ین جاهید.
(١) عوثمانلی لیسانی. ١٣٣٣، آحمه‌د جه‌واد.

سەن، شو، صاغ، ضارار، طاووق، عاقیبەت، غافار، نەفەر، قارا، کە-
نار، گەری، لامپا، موزات، نازیك، واقیت، هاروز، یارا.

٥ — شیمدی بیرده قیریم تاتارجاسیندا عوموميیه‌تله بولونان سەسلەری یاعنی بو سەسلەرلە بولوندوغی کەلمەلەری گورەلم:

١ — آتادان اوغول طووسا (دوغسا) ئەیی
آتا یولون قووسا (قوغسا) ئەیی.

٢ — ئەو آلما، قوگشو آل!

٣ — صوبارداغی صودا قالیر.

٤ — آلما پیش، آغزیما توش!..

٥ — قارایا قارا یاراشماز شەرت اولماسا،
تەوه کەل ییگیت آخ دەمەز دەرت اولماسا.

بونلار و بونلار کیبی دیگەر خالق دیلینده دوغموش اولان پارچا-
لاری باقاجاق اولورساق بونلاردا شو سەسلەرك بولوندیغنی گورورز:

صائیتەلەر: A = آتا، ата، O = اوغل огул، Ö = اوگوز.
öгуз ،Өзән ،أوزەن

ä = ئەو ‘äв в وە‘ ы=قالیر ,калыр ,ӱ اوزون ‘узун ‘ӱ أوزوم ӱзӱм

ə = تیل тел . и = ایت ит صامیتەلەر: б = баба ‘ بابا ‘ т = تاش
п, таш سارپ ‘сарп‘ м = قاما، кама д = دال ‘дал‘ с = ساغیر
н сагыр = نوغای نە , з ногай‘ нэ ‘яз یاز = л G ‘ یال
ль бал = بەل ‘бäль j = یانغین ч јангын = چاناق чанак
z = جەل zäль ، к = کەرەك، قارا кара керек = г = گورولتی
гурульти ك = صولك соҕ , р = آرا، ара.

بونلاردان باشقا بیر قاچ « صامیته » داها واردر که عاراپچا وه فارسی وه یاخود دیگەر أجنەبی دیللەردەن دیلیمزه کیرمیش اولان سوزلەرده قوللا نیلور وه تەلافظاولونور:

ح = حاقیقات، ه = هەیبەت، ئەهالی. خ = خالق، خاطیب.. ژ = ژورنال ،

٦. ـ عاراب حارفلەرینده‌ن باعضیلاری ایشاردت ایتدیکی سەسجه تورکچه‌ده، تاتارجادا بیر بیرینه به‌گزه‌رلەر: (ح، خ، ه) ، (ث، س، ص) (ذ، ز، ض، ظ) ؛ (ت ، ط) حارفلری که بونلاردان بیرینجیلری «حا»، ایکنجیلری «س»، اوچنجیلری «ز»، دوردونجیلەری «ت» یەرینی طوتارلار.

تورکچه‌ده یازیدا اولان (ع) سەسینه کەلینجه بو هیچ بیر زامان قوللانیلماز مەثلا «جامع»، «عالی»، «قناعات»... سوزلەری تاتارجاد: «جامی»، «آلی»؛ «قانا آت».. گیبی اوقونور.

٧ ـــ بوتون تورك ـ تاتار ـ حاتتا اورال ـ آلتای دیللەرینده بوکونه قدار حوکمی گەچن بیر قاعیده واردرکه بوگا «سەس اویوشماسی» آهەنگ ـ Vocal-harmonie تاعبیر اولونور. بوندادا ایکی شەکیل واردر:

١ ـ y، ÿ، o، ö.. کیبی دوداق صائیتەلەری بیر سوزده تەکرار ایدەرلەر.

٢ ـ یالیکز قالین و اینجه سەسلەر تەکرار ایدەرلەر؛ بیرینجی‌یه میثال: أوزوم üзüм اوزون узун. ایکینجی‌یه میثال: قالین Калин، اینجه Инзä بو حال بوتون ترك ـ تاتار دیللەرینده ثەسکیده‌ن یالیکز بیرینجی شەکیلده بولوندوغینه شبهه یوقدر، لاکین بوکون آرتیق یالیکز قیرغیز دیلینده ئەك زیاده أیزلەری قالوب دیگەرلەرینده یاواش، یاواش ایکینجی شەکیل اینکیشاف ایتمیشدیر..

ایشته بو قاعیده‌یه گوره تورك ـ تاتار سوزلەرینده سوزك بیرینجی هەجاسیندا بولونان صائیته، ایکینجیسی‌نی تاعیین ایدەر. یاعنی بیرنجیسی اینجه ایسه، ایکینجیسی‌ده اینجه، بیلعاکیس قالین ایسه قالین اولور. بونوك فارقیندا اولان ئەسکی تورك ـ تاتار لیسانجیلاری «عاراب یازیسی»نی تورکچه و تاتارجایا قابول ایدەرکەن (ص، ط، ق).. کیبی سەسلەری قالین صائیتەلی سوزلەرك قارشولیغی صامیتەلەر اولاراق قوللانمیشلاردر. مەثلا:

سەکیرمەك ـ صاغ

طاغ ـ تەپە

قار ـ ئەرکەك.

حالبوکه بیر سوزك عمومی صاوتی ماهیه‌تی صامیته‌لەرك قالین و یاخود اینجه سویله‌نه‌جه‌گنی تاعیین ایده‌ر. Л ایله Ъ‌لده عاینی صوره‌تله آکلاشیلور.

تورك ـ تاتار دیللەرینده بیزیم ایله‌ریده «شه‌کلجی» تاعبیر ایده‌جه‌کیمز بوتون ئه‌د اتلار قوشوالدقلاری سوزلەره گوره یا قالین، یا اینجه اولورلار. دیلیمزه یابانجی دیللەردەن کیره‌ن پاریسی قالین، پاریسی اینجه سوزلەرك صوکینا باقیلور. ئه‌گەر سوزوك صوکی قالین ایسه ئه‌داتده قالین، اینجه ایسه اینجه اولور. مەثەلا:

ئەبات + دان ، مەتانەت + دەن .

فاضیلەت + له ، ئەدەوات + لا.

باعضی سوزلەرك تورکچه‌ده کاه قالین، کاه اینجه سەسلەرله نیهایەت بولماسی آلمان عالیملەرندەن (بانغ) کیبی بیر چوق تورکولوغلاری شاشیرمیش بیر حادیثه‌در. مەثەلا: باقچا ـ باقچه، آقچا ـ آقچه، یارا ـ یاره، پارا ـ پاره، قارا ـ قاره. آغله‌مەك ـ آغلاماق، قاشلار ـ قاشلەر، باغلار ـ باغلەر، داغلار ـ داغلەر.. الخ..

قیریم تاتارجاسیندا عمومیه‌تله «کیتابی» یاعنی اوقومش آداملارا ماخصوص بیر تەلافظ واردرکه دائیما قالین سەسلی سوزلەری اینجه سەسلیلەره: چەویریره.

بورادا شو کادا دیققات ایتمەك لازیمدیرکه بوراده راست گەلدیکیمز ä لەر آچیق a یا پەك زیاده یاقیندر. بو ایکی سەس آراسیندا صاوتی فارق پەك آزدر. ایشه بو سەبەبدەن دولایی آقچه، باقچه.. دەدیکیمز زامان بیرینجی «آ» ایله ایکینجی «ه» آراسیندا پەك آز فارق واردر و ایشته بونك ایچون (بانغ) گیبی عالیملەریك ظان ئەتدیگی گیبی بورادا آهەنك بوزولمەوش دەگیلدیر. بو حال قوزلاردان و اون اوچونجی عاصردان قالما «قون مەجموعەسینده» پەك زیاده جاری اولدیغیندان (بانغ) بیلخاصه تون دیلینی «سەس اویوشماسی» قانونی تأثیرینده‌ن چیقمیش بیر دیل صایماقدادر.

٨ — a و И صائیته‌له‌رینی دیققـاتله تەلافوظ ایده‌لیم. (a) سه‌سینی چیقاردیغمیز زامان دیلیمزك آلت چه‌گه‌میز دیشله‌رینك دیبینده راحات بیر حاده بولوندوغی و حالبوکه (И) سه‌سینی چیقاردیغمز زامان دیلیمزك یوقاریدا اوست داماغیمزه (طاگنای) یاقین اولدوغینی دویارز. (a) سه‌سی ایله (И) آراسیندا بیر چوق سـه‌سله‌ر وارد‌ر که بونلار سـویله‌ند یکچه دیل یاواش یاواش یوقاری یا قالقـار و ئه‌ك صو کی « آصـ ایور »، (آیول)، (یول)، (یاق)، (یار) کەلمه‌له‌رینده کی (ی) له‌ری سویله‌ر که داماغیمزا طوقونور. ایشته بو صوره‌تله دیلیمز آشاغیدا ایکه‌ن چیقاریلان صائیته‌له‌ره « آشاغی و یاخود قالین » صائیته‌له‌ر ده‌نیلدیکی کیبی یوقاریدا ایکه‌ن چیقریلان صائیته‌له‌ره « یوکسه‌ك و یاخود اینجه » تـاعبیر اولونو. دیلك واضعیه‌تیله به‌رابه‌ر بو سه‌سله‌ری شویله گوسته‌ره بیلورز.

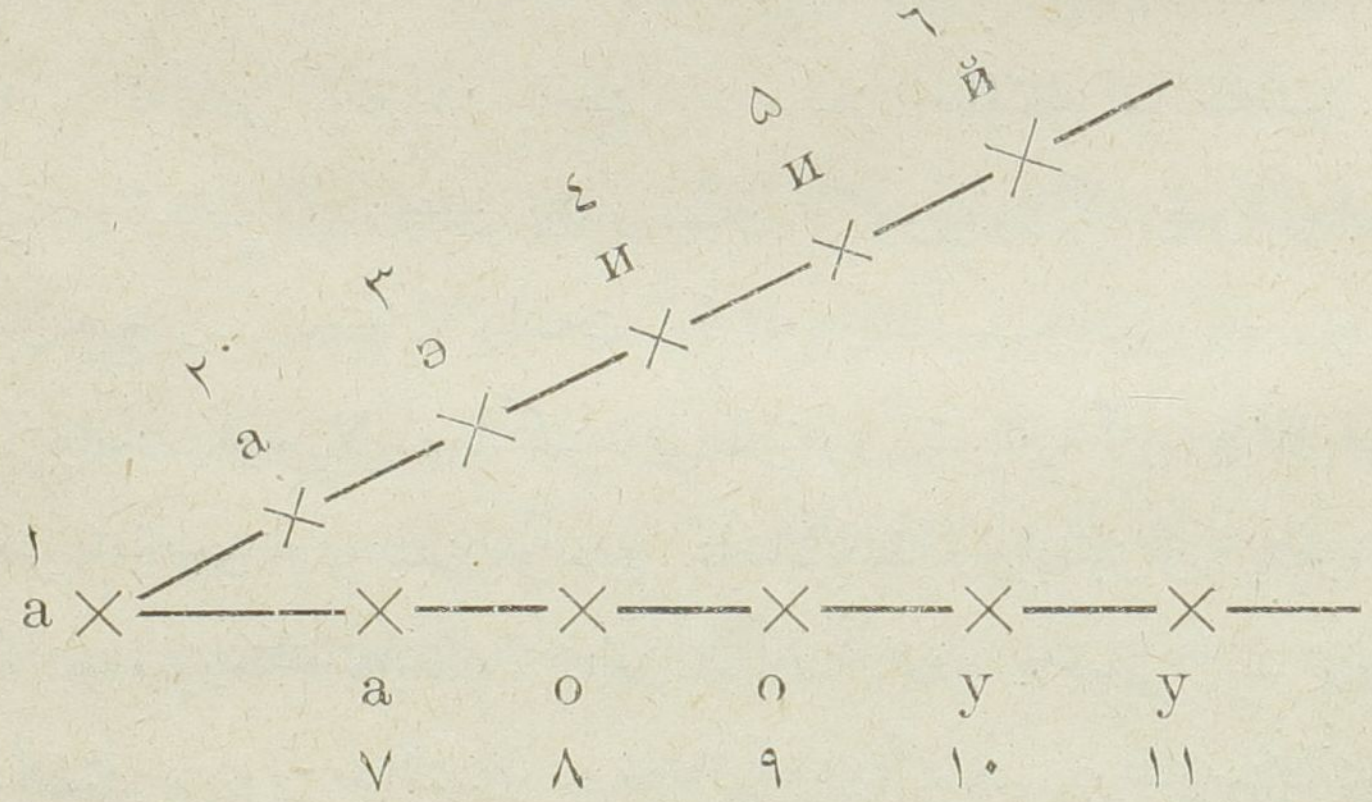

بیرینجی نومرالی $\frac{1}{a}$: آل، ایکنجی نومرالی $\frac{2}{a}$: پارا آقچا.

یه‌دینجی نومرالی $\frac{7}{a}$: قالق!. $\frac{3}{e}$ = آقچه، یا ه

$\frac{8}{o}$ = گول голь، گوز гоз، $\frac{9}{o}$ = قوز، قورق! корк، коз

$\frac{4}{u}$ = گیر! $\frac{5}{u}$ = قیر، $\frac{6}{u}$ = یل،

$\frac{10}{y}$ = گون гун، $\frac{11}{y}$ = قون кун.

ایشته ئه‌ر بیر بیرینه به گزه‌یه‌ن سه‌سله‌ره مـالیك سـوزله‌ری بیر بیریله چاربیشدیروب باقاجاق اولورساق بونلار آراسیندا کی فـارقی په‌ك

آچیق کـ روزر. دەمك کـ « آل، یارا، آقچه، یـاره، گیر، قیر، بـول » کیـبی سوزلەرك حاوی اولدیغی (a، и، й، ə) سەسلەری یوکسـەك و اینجه » اولدیغی کیـیلی (قالق، ٌول، قوز، کون، قون) کیـبی سوزلەریك حاوی اولدوغی سەسلەرده «قالین و آلیجاق » در.

۹ — (دوداق سەسلەری) بو صائیتەلەردەن باعضیلاری ـویلەنیر کەن دیلدەن باشقا دوداقلاردا ایشتیراك ایدەرلەر. مەثەلا и، у، о، ÿ، ö سەسلەرینی چیقاروب باقکز. بونلاری سویلەرکەن آغزکزك یاعنی دوداقلاویکزك کاه طوپلاندیغنی وه کاه آچیلدیغنی کوروسیکز. ایشه بونلاره « دوداق صائیتەلەری » دیه جه کیز. (۷ نجی پاراغرافدا) باحث ایتدیکمز وجه ایله بودوداق صائیتەلەری « آهەنك ـ سەس اویوشماسی » قانونیندا بویوك رول اویناز.

۱۰ — ئه کەر یوقاریدا باحث ایتدیکمز صائیتەلەرك ناصل مەیدانه کەلدیکینه دیققات ایدەجەك اولورسـاق کورورز که بـوغازدان چیقار. یوللارینده هیچ بیر مانعایا راسەت کەلمەیەرەك سـویلەنیر وه بو صورەتله قولاغیمزا واصل اولورلار. یالکیز بوصائیتەری سویلەر کەن بوغازیمزدابولونان وه « سەس تەللەری » تاعبیر اولنان عاضلاچیقلار ایهتیزاز ایدەر، تل کیبی دیتره‌ر که بو صورەتله مەیدانه کەلەن سـەسلەرەده « صالی‌دا — звонки » دەنیلور. ایشته بوتون صائیتەلەر « صادالی » در؛ یاعنی بوغازیمزداکی سەس تللەرینیك دیتره‌مەسیله مەیدانه کەلور.

۱۱ — صائیتەلەرك باعضیلاری اوزوز، باعضیلاری قیصا اولور. عاجه‌با قریم تاتارجاسیندا بویله صائیتەلەر وارمیدر؟ ئەوەت. باعضی ایفادەلەرده، یاخود سوزلەرده صائیتەلەك اوزاندیغینی کورویورز. مەثەلا «باهار»، «ساحار» سوزلەرینی قریم تاتارلاری چوق که ره «باآر = баар . ساآر = caap» کیـبی سـویلەرلەر. بوندان باشـقا قالین سـوزلەرده «غا، قا» اینجه سوزله «گه، که» اولان مفعول‌الیه ـ Dativus ئەداتلار «a» ویاخود «e» ایله

بیتەن کەلمەلەرك صوکیندا a و e شەکلینە گەلدیکلەرندەن آیتماغا. کەلمەگە، بارماغا یەرینە آیتما (١) (١) آیتما کەلەم؟ .. روسچە — еще бы! کەلمەکە بارما آ اولور. روسچە حارفلەریلە یازارساق داها چابوق آکلاشیلور: айтмага یەرینە кельмее айтмаа یەرینە кельмеге بارماغا یەرینە бармаа اولور. پونلاردان باشقا اوزومیتە کورە ھەر صائیتە صوزولا بیلور ایسەدە تاتار دیلندە بویلە اوزون صائیتەلەر عوموميیەتلە آزدر. و تاتار صائیتەلەری ئەساسەن قیصادر:

١١ — گەلەلم صامیتەلەرە: بونلاردان مەثەلا б ب ، м M و в B ، ф Ф ، п П سەسلەرینی بالیق، ماراض، واقیت، فال، پای.. کیبی سوزلەردە سویلەیوب باقالم بو سوزلەرك باش سەسلەرینی تەلافوظ اندەر کەن دوداقلا- ریمزك اویناديغنی پەك قولای دویار وە کورورو ز. ایشتە بو سەبەبدەن بو صوی سەسلەرە «دوداق سەسلەری» تاعبیر اولونور. روسچاسی губной لاتینجەسی ladialis در.

١٢ — ق، ك، غ حارفلەرنیك ایشارەت ایتدیکی سەسلەری مەثەلا قازاق، کول (اوجاق باشی کولی) غاریب سوزلەرینیدە سویلەیوب باقاجاق اولورساق بونلارك آغزمزك آرقا طارافیندان چیقدیغی آکلاشیلور که عو- مومیيەتلە آغزمزك طاوانینا «داماغ — طاگنای» پەردەسی دەنیلدیکندەن بو سەسلەرەدە «داماغ آرقاسی» سەسلەری روسچا задненебный ولاتینجەسی postpalatalis تاعبیر اولونور. نوغای و قریمك شیمال أویەزدلەرینده ولونان، یاشایان اتارلارك к ، г ، کیبی سەسلەری ھەپ داماغ آرقاسیندان چیقار دەمەك مومکیندر. ایشتە بوندان ئەووەلکی پاراغرافدا سویلەدیکمز سەسلەر آغزمزك او کندن، حاتتا کەنارندان یاعنی دوداقلاردان چیقدیغی حالدە قالین г ، к (غاریب، قازاق) کیبی سەسلەر بیلعا کیس داماغمزك تام آرقاسیندان مەیدانە گەلیر.

١٣ — کەرەك ١١ نجی و کەرەکسە ١٢ نجی پاراغرافلاردا گوستەردیکمز سەسلەری سویلەرکەن چیقان سەسلەرك قارشوسیندا یا دوداقلاریمز تیرەلیر، چیقار ویاخود

دیلیمزك آرقا طارافی فی الحاقیقا مەڤەلا (ب б) سەسینی آلیکز. بوغازدان کەلەن هاوانك قارشوسینا دوداقلار چیقار و یولینی کەسەرلەر. ١١ نجی پاراغرافك (دوداق) سەسلەری دیدیکمز دیکەر سەسلەرینده بویله اولور. ١٢ نجی پاراغرافك (داماغ آرقاسی) سەسلەری تاعبیر اولونان سەسلەره گەلینجه بونلار (قازاق) و (کول) و یاخود (غاریب) سوزلەرینده کی (ق)، (ـ)، (غ) سەسلەرینی چیقاریر کەن دیلمزك آرقا طارافی طاکنایمزا (داماغ) طوقوندیغینی پەك کوزەل دویارز. دەمك که بوراده بو صورەتله سەسلەرك یولینه دیلك آرقا طارافی چیقیور. ایشته آصلیندا صائیته و صامیتەنك باشلوجا فارقلارندان بیریسی بودر. صائیتەلەر، یوقاریدا کوردیکمز کیبی، هیچ بیر مانیعایا راست گەلمەدەن چیقدقلاری حالده صامیتەلەر دورلو مانیعا و سەدەلەره راست گەلیرلەر.

١٤ — شیمدی د — Д، ت T، н H ن سەسلەرینی داغ، تاش، نا و یاخود آدا، آنا، اورتا سوزلەرینده سویلەیوب باقالم. بونلارك دیلك اوست چه کەمزده کی دیشلەرك آلتلارینه طوقونماسیله مەیدانه گەلدیکلەرینه شوبهه میز قالماز. شیمدی بوراده دیکەر بیر مەسئەله ایلەده طانیش اولالیم: د، ت. ن حارفلەرینك کوستەردیکی سەسلەر آراسیندا کی فارق نەدر؟ . «آدا» و «آنا» سوزلەرینی بیر بیریله چارپیشدیرالم: دیلك بینه عاینی یەره طوقوندیغینی کورورز. یالیکز «آدا» داها وا آغزدان چیقدیغی حالدا «آنا» داهاوا بوروندان چیقار. «ن، م» — «н، м» بویله بورون سەسلەریدر. یاعنی اونلار سویلەنیر کەن هاوا بوروندان چیقار. (ت، ن، د) سەسلەری ده «دیش سەسلەری зубные dentalis» تاعبیر اولونور،

١٥ — « كيل، گول، ياقين » سوزله‌رينده‌كى « ك، گ، ي ». بو نلارك داماغك اوك طارافيندان و ياخود اورتاسيندان چيقديغينى كورو- روز كه بو نلارا « داماغ ـ tum pala ‘небо » سه‌سله‌رى تاعبير اولونور.

١٦ — نيهايه‌ت قالان سه‌سله‌رى آلالم: س c ر p، ش Ш، ز З، л، ژ، ج، چ.

بونلاردان « س » « و » « ز » سه‌سله‌رى بير بيرينده‌ن ياليڭز سه‌س ته‌لله‌رينك ايهتيزازيله فارق ايدوب آرالارينداباشقا فارق يوقدر. هه‌ر ايكيسى ده ديشله‌ريمزك آراسينا ديلمزك صوقولوب هاوا يولوندا طار بير قانال ته‌شكيل ايتمه‌سيله اولور. « c » صاغرى « ز » بونڭ صادالى قوشاغيدر. بونلار « ايصلايان ـ свистящие ‘siflants » تاعبير اولنور. Ш و Ж (ش، ژ) سه‌سله‌رينه كه‌لينجه بونلاردا صاغير و صادالى قوشاقلار (چفت) اولوب ديلك اوست ديشله‌رك آقاسيندا كى داماغ (طاكناى) ئه‌تى ايله به‌رابه‌ر بوغازدان كه‌لن هاوا اوكونده مانيعه و قانال ته‌شكيل ايتمه‌سيله اولور. (Ш ش) سويله‌نير كه‌ن سه‌س ته‌لله‌رى حاره كه‌ته كه‌لمه‌ديكى حالده (ژ Ж) سويله‌نير كه‌ن حاره كه‌ت ايده . ياعنى Ш صاغر Ж صادالىدر. « ل л و ر p » سه‌سله‌رينه كه‌لينجه بونلار ديلك هاوا ايله، قانال و ياخود مانيعا مه‌يدانا كه‌تيرمه‌سيله اولور. (ل л) سه‌سنى سويله- ديكمز زمان ديلك اوجى طاكنايا طوقوندوغوندان بوغازدان كه‌لن هاوا ديلك ايكى كه‌نارياندان چيقار. (p) ه كه‌لينجه ديلك اوجى يوقارى يه‌قالاراق بوغازدان كه‌لن هاوانك قارشوسينه ديكيلور و بو هاوانڭ تاثيرى آلتيندا اوست چه‌كه ديشله‌ريمزه يتيشيك ئه‌ته ياعنى « д » سه‌سينك مه‌يدانه كه- لديكى نوقطايا اورارق ايهتيزاز ايده‌ر. بونك ايچون (p ر) موكه‌ر- ره‌ر (д) سه‌سيدر، ده‌نيلور. آرا باجيلار آتلارينى دوردورماق ايچون « ررر! و ياخود « دوررر! » ده‌ركه‌ن بونك فارقينا وارماق مومكوندور. ايشته بو- نلارا داخى « دالغالى плавный » سه‌سله‌ر تاعبير اولونور. هه‌ر ايكيسى ده صادالىدر. حاتا باعضاً صيرپ وچه ليسانلارينداهه‌جا ته‌شكيل ايده‌رله‌ر، ياعنى « صائيته » يه‌رينى طوتارلار.

«چ» و «ج» Ч Д Ж سەسلەرینە کەلینجە بونلار ایکی سەسلەدن بیرلەشمش سەسلەردر کە چ = Т ت ایلە ش Ш ج = Д د ایلە ژ Ж نك بیرلەشمەسیدر. (ت و ش) صاغیر اولدوقلارینداں (چ)دا صاغیر در. حالبوکە (د و ژ) صادالی اولدوقلاریندان (ج) صادالیدر.

۱۷ — بورادا آرتیق شیمدیيه قادار صایرب کەلدیکمز سەسلەری و اونلارك قیسملارینی کوستەرەجەك بیر جەدوەل تەرتیب ایدەلم. بوجەدوەلدە کوستەریلەن سەسلەر قیریم تاتار جانلی دیلیندە بولونان باشلوجا سەسلەردر. بوراده «قیریم» تاتار جانلی دیلیندەن ماقصاد، آقمەسجید، قاراصو، باغچەسارای کیبی یالی بویی وچول أورتاسیندا قالان شەهیرلەردە قولـلانیلان دیلدر.

قریم تاتار جانلی دیلینده بولونان باشلوجا سەسلەر

	صاڤیتەلەر		صامیتەلەر										
					کورولتیلی					آهەنکلی		بیرلەشمشلەر	
					صیزغران پاتلایانلار								
	قالین (الجاق) اینجە (یوکسەك)		طاشکنای اوگی	طاشکنای اورتاسی	صادالی	صاغیر	صادالی	صاغیر	طاشکنای (دماغ) آرقاسی	دالغالی	بورون		
a, o, y ö ÿ				Ы, э									
			ä	И									
			Г	к	ع	'							
					ي	j							
			К	қ	ق	ك							
					ه	ه							
					خ	x							
			Д	н	ژ ز	ж в							
			Т	т	ش س	ç c							
			П	п	ب	b							
			В	в	ف	f							
			М	м	ن	н							
					ل	l							
					ر	r							
					ز	z							
					ج	ч							
					ط	ت							
					ظ	ز							

-- جەدوەل حاقیندا ماعلومات --

۱۸. — بو جەدوەلدەکی تاعبیرلەر موحاررير طارافیندان روسچا شو تاعبیرلەرك قارشولیغی اولاراق قوللانیلمیشدر: سەس = звук ،طاکنای، داماغ = небо ، صائیتە = гласн. صامیتە = согласн ، صاغر = плавный ،صادالی = звунки ، بیرلەشمشلەر = слитные ، دالغالی глухой آهەنکلی = голосн گورولتیلی = шумн. صرغران = фрикат وسائرە هیچ شوبهەسیز بو تاعبیرلەرك بیر آز اوغراشیلدیقدان وە بیر سیستەم طوتدقدان صوکرا داها موناسیب و دوغرولارینی بولماق مومکیندر. لاکین بو کون بویلە بیر تەشەبوث زامانی دە گیلدر. چونکە قارشومیزدا بولونان مەسئەلەلەر او قادار چوق و او قادار بویوکدور کە بونلارك آدلاریندان ئەوول کەندیلەریلە طانیشش اولماق لازم کەلیر. بوندان باشقا بو جەدوەلدە کوستەریلەن سەسلەرە قریم تاتارجاسینك باشلوجا تیپ سەسلەریدر. حالبوکە بونلاردان باشقا رایون شیوەلەرینده بیر چوق ایکینجی دەرەجە سەسلەر داها واردر کە بونلار او رایون شیوەسینك ئەك خوصوصی سەسلەرینی تەشکیل ایدەرلەر. لاکین بو سەسلەر قریم لیسان رایونلاری کەرەکی کیبی، یاعنی، (شیوە عیلمی диалектология) نك بوتون قاعیدەلەری قوللانیلاراق تەدقیق اولونمادان و عیلمی، درست قریم تیل خاریطاسی یاپیلمادان ئەوول تاعیین و تەثبیت اولونماز.

۱۹. — قریم تاتارجاسیندا باعض سوزلەر واردر کە بونلاردا صامیتەلەر عادی حالدەن زیاده قووەتلی بولونورلار. مەثەلا: قاتتی، یاصصی، آججی، بەللی و سائیرە.. بونلاردا چوق کەرە اسانجیلار « چیفت ـ дубль » سەس کورورلەر. حالبوکە بو دوغری دەگیلدر. چونکە بوراده مەثەلا « قاتتی! » دەدیکمز زامان دیلیمزی دیشلەرمزه طوقوندیردیقدان صوکرا « ی » سەسینی سویلەینجەیه قادار یەرینەدەن آییرمایمیز. یالیکز « ت » سەسینی چیقارماق ایچون کەرەك اولان زاماندان زیاده دیلیمزی دیشلەریمزه یاپیشمش حالده طوتاریز. دەمك که بوراده ایکی آیری سەسدەن باحث

اوْونامازْ. یالیکز داها قوتلی نه‌فس وه داها اوزون زامان ایچروسینده مه‌یدانه گه‌لن سه‌س ده‌یه‌بیلوریز. یاعنی بونلار چیفت سه‌س: ده‌گیل به‌لکه « قووه‌تلی سه‌س » له‌ردر.

— سه‌سله‌رك بیر بیرینه ته‌ئثیری —

٢٠ — بویوك، یوکسه‌ك، توپ، بالاق، یالاق، آت (ایسم) .. کیبی صاغر و صامیت سه‌سله‌رله نیهایه‌ت بولان سوزله‌رك صوکونا ئوگه‌ر صائیت سه‌س گه‌لیرسه بونلاردا صاغیرلیقدان چیقوب « صادالی » اولورلار. مه‌ثه‌لا:

بویوك	—	بویوگی.	ك	= گ
کوچوك	—	کوچوگی.	ك	= گ
توپ	—	توبو.	پ	= ب
قاپ	—	قابی.	پ	= ب
بالاق	—	بالاغی.	ق	= غ
یالاق	—	یالاغی.	ق	= غ
آت	—	آدی.	ت	= د الخ ...

لاکین بو قاعیده بوتون سوزله‌رده جاری ده‌گیلدر. مه‌ثه‌لا کوپ ـ کوپی، قات = قاتی؛ آت (حایوان) = آتی. بونوك بیر چوق سه‌به‌بی واردر که بونی موقایه‌سه‌لی و تاریخی صارف بزه گوسته‌ریر. بونلارك ئه‌ك باشلوجاسی دورلو شیوه‌له‌رك و بونلارك مالیك بولوندوغی خوصوصیه‌ته‌رك بیر بیرینه قاریشمش بولونماسیدر.

٢١ — بوتون تورك ـ تاتار دیلله‌رینده اولدیغی گیبی. قریم تاتار- جاسیندادا «سه‌سله‌ر اویوشماسی» Сингармония قانونی قالین بیر سوزه قوشولان موستاقیل و یاخود یاریم سوزله‌ری قالین و اینجه‌یه قوشولانلاری اینجه، یاپار. مثه‌لا бу و гун و گون طوی و گون موستاقیل سوزله‌رنیك بیرله‌شمه‌سی نه‌تیجه‌سینده بوگون Бугун، دوگون Дугун

سوزله‌ری مه‌یدانه که‌لیر. یینه عاینی صوره‌تله ایچ‌دون سوزی «ایچتان» یاخود «ایشتان» اولدوغی زامان «د» صاداسی «چ» صاغرینك تأثیری آلتیندا صاغیرلاشیر. بوندان باشقا ئه‌داتلاردا بو حال کورولور.

باش + دان = باشتان،
باش + دا = باشتا،
آت + دی = آتتی،
باص + دی = باصتی،
یه‌میش + جی = یه‌میشچی،
کورك + جی = کورکچی،
آق + جا = آقچا،
که‌پ + جه = که‌پچه،
طاش + غان = طاشقان،
چالیش + غان = چالیشقان،
قاپ + غان = قاپقان،
قوپ + غا = قوپقا،
قاش + غا = قاشقا....

ایشته بوتون بو میثاللەر گەرەك «سەس اویوشماسی» و گەره کسه سەسلەرك عوموميیه‌تله بیر بیری أوزەرینه تأثیر ایتمه‌سی نه‌تیجه‌سیدر که هەر دیلده آز - چوق کورولور و بوکا «اویندورما - ته‌مثیل» **ассимиляция** ده‌نیلور.

۲۲ — قیریم تاتارجاسیندا «اینجه صائیته‌لی» سوزله‌رك باعضی قالین صائیته‌لی قارشولیقلاری بولونور که بو تاقدیرده بو سوزله‌رك ماعناسی قووه‌تله‌نمیش و یاخود ماعنه‌وی جیهتده‌ن ماددی جیهه‌ته که‌چمیش اولور مەثەلا:

بورمەك — بورماق،
یەشەرمەك — یاشارماق،
بیلمەك — بولماق،

گوچمەك، گەچمەك — قاچماق،
گەورەمەك — قاوراماق،
آقای — ئەكەی،
باشارماق — بەجەرمەك،

٢٣ — قیریم تاتارجاسیندا «آحوال ایسم» ئەداتلاریندان «گە، غا.» صو گوندا صائیته بولونان سوزلەره باغلاندقلاری زامان «آ» و «ئە» شەكلینه كیره‌رلەر. مەثەلا:

كیتمەك — كیتمەگە — كیتمەئە Китмее
وارماق — وارماغا — وارماآ Вармаа الخ..

٢٤ — بیر سوزك صوگی ایله دیگەر بیر سوزك باشیندا صائیته بولونسا بونلاردان بیریسی، او ایكی سوز بیرەدن سویله‌نیلدیگی زامان دوشەر.

مەثەلا: قارا + آغاچ — قاراغاچ
زایدا + آبای — زایداباى
چورا + آقای — چوراقای
قوری + ایندال — قورییندال

— «تیل بوروچ» دان —

«ئەلیف، بە» ده قالتیرای،
جاتدیق به كیم آلتی آی؛
طانیغاجەك قارانی،
نەلەر چه كدیك آی یای، یای..

— —

آی یای، یای، آی یای، یای..
آی یای، یای، آی یای. یای..

— —

بارغان صایین كورلاندیق،
اوتویمیز دەب آلداندیق؛

بیر شه‌ی بیلمه‌ی صو کیندا
ته‌ك «یاسین» گه بایلاندیق.

— —

توه. توه، توه، توه، تو
توه، توه، توه..

(شه‌وقی به کتوره)

جومله + عالم — جوملالم.
طوری + آت — طورات
جوره + آلمای — جورالمای..
آلتی + آی — آلتای.. الخ.

قیریم تاتارجاسیندا باعضان بیر سوزده، یاخود بیر بیرینه باغلی ایکی سوزده یان یانا بیر بیرینه به کزه‌یه‌ن ایکی هجا ته کرار ایده‌رسه اونلاردان بیریسی یا ته‌مامیله بیراقیلور، یاخود قیصارتیلور که بو حادیثه یه «قیصارتما» تاعبیر ایده‌جه گیز، مه‌ثه‌لا:

بالالار = باللار
بابام = باآم
آش آشای = آششای
فاتیمه تاتا = فاتیمه‌تتا،
ده‌لیلیك = ده‌للیك،

— آتالار سوزی —

١ — قوش یوواسیندا کورگه‌نین کوتره‌ر.
٢ — جیق چیق ایده‌ر نالچاچیق، ایش بتیره‌ر آقچاچیق.
٣ — عاقیل یاشتا دوگول، باشتادر.
٤ — کوزینی یومغان طاش یوتار.
٥ — کیمیسی که‌چید تاپماز که‌چمه‌که، کیمیسی صو تاپماز ایچمه‌که..
٦ — ایشته‌ن آرتماز، تیشته‌ن آرتار.

٧ — ئه‌كی جانباز بیر ایپده اویناماز.

٨ — ئه‌تمه مولالمان بازار، صو كونی دووآ (دوواغا) بوزار.

٩ — او كوزگه بوینوز آوورلق ئه‌تمه‌ز.

١٠ — اوت توشكه‌ن یه‌رین یاقار.

ایخطار. — بو و بونیك كیبی میثاله‌رده، خالق ئه‌ده‌بیاتی و اوقو كیتابلاریندا كی پارچالاردا شیمدی‌یه قادار كه‌چدیكیمز سه‌س قانونلارینی كوزه‌لجه به‌لله‌مه‌گه چالیشیگز.

٢٥. — اینسان بیر سوزی سویله‌ركن هه‌ر هه‌جاسینی (слог) عاینی قووه‌ت و شیددەتله سویله‌یوب سوزك بیر قیسمینی یاخود بیر هه‌جاسینی داها زیاده قووه‌تلی، « اوراق » سویله‌ركن ایشته بو قووه‌ته « اورغو ударение » و او هه‌جایادا « اورغولی » ده‌نیلور. هه‌من بوتون تورك ـ تاتار دیلله‌رینده اولدیغی كیبی قریم تاتارجاسیندادا « اورغو » یاعنی ئه‌ك قووه‌تلی هجا سوزك صوكوندا بولونور. مه‌ثه‌لا:

یوك + سه‌ك

آل + چاق

یوكسه‌ك + لیك

آلچاق + دان

لاكین اوزونجا یعنی دورت ـ به‌ش هه‌جالی سوزلرده « باش اورغودان » « главное ударение » ده‌ن باشقا بیرده « ایكنجی ده‌ره‌جه اورغو » بولونور كه بودا ئه‌كثه‌ریا سوزك باشیندا بولونور. مه‌ثه‌لا:

مه‌نیمكینده‌ن

كوورمه كلیگیك

آلچاقلیقدان ...

ایشته بو ایكنجی ده‌ره‌جه‌ده كی اورغو، ماجار دیلی كیبی، باعض اورال

ـ آلتای دیللەرینده اینکیشاف ایدەرك باش اورغو حالینه گەلمیشدیر.

مەنفی فیعیللەرك غائیب ئەمیرلەرینده اورغو صوکدان ایکنجی هەجا أوزەرینده بولونور. مەثەلا: کیت + مە = کیتمه!

آل + ما = آلما!

حالبوکه «ماصدار تاخفیفی» دەنیلەن گەلمه، ییمه، ایچمه.. کیبی سوزلرده اورغو یینه سوزك صوك هەجاسیندادر. قریم تاتارجاسینك چول، یالی بویی، بوندا نباشقا بونلارك‌دا دورلو بوداقلاری واردر که بیز ئەثەریمیزك بو قیسمیندا دەگیل، تاریخی و موقایسەلی قیسمیندا باحث ایده جیگیز.

مانطیقی اورغو. — بیر جوملەیی سویلەرکەن ماعناسینا کوره موعاییەن بیر سوزوك أوزەرینده دورا بیلوروز. بو تاقدیرده بو سوز، دیگەرلەرینەدەن داها قووەتلی سویلەنیر.

ایشته بو صوی، ماعنایا گوره دەکیشەن و ایختیاری بیر صورەتده قوللانیلان اورغویا مانطیقی اورغو تاعبیر اولونور.

قریم تاتارجاسیندا سوز قورولوشی

(Морфология)

٢٦ — شیمدی‌یه قادار یازیلمیش اولان تورك ـ تاتار صافلارینداکی دیلیمزك «سوز قورولوشی» یاعنی مورفولوغیاسی و بونوك دورلویوللاری، تابیع اولدوغی دورلو قانونلار پەك آز آراشدیریلمیش و بونوك ایچون بو خوصوصدا پەك آز ماعلوماتمز واردر. سوزی: «ایسیم، صوفات، ضامیر، فیعیل، ئەدات، ظارف، نیدا».. اولماق ئوزره یەدی و باعض کەره داها زیاده پارچالاره ناقسیم ایدەن صارفلاریمیز دیلیمیزك سوز یاپماقدا کی تەمەللەرینەدەن، یاعنی ایسکەلەتینەدەن، بەل کەمیکینەدەن خابەرسیز قالمشلاردر. چونکی بو یەدی پارچا، سوزلەرك ماعناسینا کوره آییریلماسی اولوب، شه کیللەرینه گوره آیریلماسی دەگیلدر. بوندان باشقا بو «یەدی پارچا» ایچرو-سینده تورك ـ تاتار صارفلاریندا فیعیلدەن باشقا هیچ بیر تورك ـ تاتار

سوزی تاحلیل و تەدقیق اولونمامیش دەمەك مومکیندر. بو حال یازی دیلینی، یاعنی ئەدەبییاتی أورنەك آلان و بونی «دوغری سویلەیوب یازمایی» اوکرەتمه که چالیشان صارف کیتابلاری ایچون پەك طابیعیدر.

ایشته بوندان دولایی بوراده بیزیم ماقصادیمز جانلی قریم تاتارجه‌سینی دوغریدان دوغریایا تەفتیش ایدوب ـ پەك قیصادا اولسا ـ بونك سوز قورولوشیندا تابیع اولدوغی دورلو یولاری، قانونلاری مەیدانه چیقارماقدر.

۲۷ ـــ انسان. سوزلەری قافاسیندا، (ماعنا) لارینا کره ده کیل، بەلکه «شه کیل» لەرینه کوره طوپلار. بوکا ئەك بویوك دەلیل و ایثبات «حافیظا» میزك چالیشماسیدر؛ یاعنی بیر بیرسوزدەن دیکەر بیز سوزه اینتیقال ایتمەمز، کەچمەمزدر. مەثەلا: بیریسینه «قاچیق!» دەرسەم عاقلینه ماعناجا بوکایاقین اولان «دەلی، عاقیلسیز، بودالا...» سوزلەری کەلمەیوب بەلکه هەرشەیدەن ئەوول بوکا شه کیلجه یاقین «آچیق صاچیق»، ئەکەر «یانمخین!» دەرسەم، «تەش اوه، عالەو.» سوزلەری ده کیل، عاینی صورەتله شه کیلجه یاقین «بایغین، صالقین، صالغین، بالقین..» سوزلەری دەهینده پیدا اولور. کویلو و خالق ئەدەبییاتینی آلاجاق اولورساق بوندا ئەك موهیم نوقطا قافیەدر. یاعنی شیعریك بیر بیرینه بەکزەیەن أوجلاریدر. هەمان بوتون اورال ـ آلتای خالقلارینك ئەدەبییاتلاریندا «parallelisme موازیللك» دەنیلەن بیر حادیثه واردر. مەثەلا:

دەریا تیبی ساز بولور،
گول آچیلسا یاز بولور،
بن ساکا گول دیالمام،
کولك عومری آز بولور.

یاخود:

آیلان، آیلان جەلترمەن جەل طورغاندا،
آقیز قایدا باراسیسك مەن طورغاندا.

بو خالق چینلارینیه و یاخود مانیلەرینده «ساز، یاز، آز، جەل

طورغاندا ـ مەن طورغاندا » قافیەلرینك حوكمینی كورەمەمەك مومكین می؟ دیلیمزده باشقا بیر خوصوصیەت داها واردر كه بوده چوق دەفعا خالق ماعناجا اویماقدان زییاده شەكیلجه بیر بیرینه یاكزەیەن سوزلری « بیر ماعنادا »، موره كلەب سوز كیبی قوللانیر؛ مەثەلا: « آجیق ـ صاچیق، چولوق ـ چوچوق، بالا ـ چاغا، آبور ـ چوبور، فیلان ـ تووەن، تاصور ـ دومبور... » .

٢٨ ـ ایشته ذەهنیمزده بو صورەتله، شەكیللەرینه كوره، طاقیم ـ طاقیم یەرلەشەن سوزلەر أیكی یه آیریلور: ١ ـ بر برینه یاكزەیەن پارچا ٢ ـ بر برینه یاكزەمەیەن پارچا.

مەثەلا: آچیق، قاچیق، صاچیق، قاییق، یاییق، یاریق، صاریق، آریق سوزلەرینی آلالم. بونلاری دەرحال ایكی پارچایا آیروز: ١ ـ آچ، قاچ، صاچ، قای، یای، یار، صار، آر... بونلارك بیر بیرینه یاكزەمەدیكی آشكاردر. ٢ ـ بوتون بو سوزلەرده تەكرار ایدەن « ایق » پارچاسیدر. عاینی حالی قولایجه: قوپیچا. آقچا، بوریلچا ـ یانغین، صولغون، بایغین.. ألخ سوزلەردەده فارق ایده بیلورز.

ایشته سوزلەرده فارق ایتدیكمز بو ایكی پارچادان بیر بیرینه یاكزه مەیەن آچ، قاچ، یای، یەر، صار، یان، صول، قوپ، آق... كیبیلرینه « طامار ـ حەذر ـ **корнь** » یاخود « تەمەل ـ ئەساس ـ **основа** » تاعبیر اولوندیغی كیبی بیر بیرینه یاكزەیەن وه بوتون سوزلەرده تەكرار ایدەن « ایق ـ **ик** »، « چا »، « غین ـ غون » دا « شەكیلجی ـ ئەدات ـ **формальная принадлежность** » آدینی آلیر..

٢٩ ـ لاكین سوزلەری بویله ایكی پارچایا آیرماق، یاعنی طامار وه شەكیلجیسی بولماق ایچون ایكی شارط واردر: ١ ـ طامار، آیریلان شەكیلجیدن باشقا شەكیلجیلری ده آلا بیلمەلیدر. مەثلا « یان، صار، آچ، قاچ.. » دامارلارینه « آن » شەكیلجیسنی قوشاراق « یانان، صاران، آچان، قاچان ».. وه یاخود « ایجی » شەكیلجیسنی یاپیشدیراراق: « یانیجی،

صاریجی، آچیجی، قاچیجی » سوزله‌رینی مه‌یدانه که‌تیره بیلورز. ۲ — طامارلاردان آیریلان شه‌کیلجیله‌ر دیگه‌ر طامارلارادا یاپشدیریلا بیلمه‌لیدر. مه‌ثه‌لا « ایق » شه‌کیلجی عاینی زاماندا « چارب، یاپ، صاپ، قات ...» طامارلارینا یاپیشاراق: « چاریق، یاپیق، صاپیق، قاتیق » سوزله‌رینی مه‌یدانه گه‌تیره بیلدیگی کیبی « غون وه غین » شه‌کیلجیسی ده «دال، بوز، قاچ، دول..» طامارلارینا یاپیشاراق دالغین، بوزغون، قاچقین، دولغون» سوزله‌رینی مه‌یدانه گه‌تیره بیلور.

ایشته بونك ایچون « باش، طاش، یاش » وه « قارا، پارا، یارا، صارا... » سوزله‌رینی بویله ایکی پارچایا آییرامایز. چونکه: ب + آش، ط + آش، ق + آش، ی + آش، یاخود قا + را، یا + را، پا + را، صا + را.. قیسیملارینا آییردیغمز، یاعنی بر بیرینه به‌گزه‌مه‌یه‌ن بیرینجی پارچالاری طامار ایکینجیلری شه‌کیلجی ایعتیبار ایتدیکز تاقدیرده « آش » وه « را » شه‌کیلجیلری باشقا هیچ بیر سوزه قوشولاراق یه‌گی وه «ماعنالی» بیر سوز داها مه‌یدانا که‌تیره‌مه‌دیکله‌ری کیبی بونلاردان قالان ب، ط، قا، یا، را.. ألخ طامارلارینا یه‌گی شه‌کیلجیلر، مه‌ثه‌لا: غین، ایق، آن.. ویریره‌ك موستاقیل وه ماعنالی سوزله‌ر ئه‌لده ایدیله‌مه‌ز.

کوك کوز بایار

قوربان بایرام کچه‌سی صالینجاقنی باصدیلار،
اون أکی صالدات بیر بایار مه‌نی آلوب قاچدیلار..
کوك کوز بایار قارشیمدا توفه ککه صاچما توتورا،
ئه‌کی پاپاس یانیمدا دینیمنی تیله‌ب اوطورا..
که‌تیر گه‌می که‌تیمك، یه‌لکه‌نی یوق نه‌تیمك،
باشیمداغی آل پوشوم گه‌میگه یه‌لکه‌ن ئه‌تیمك.

— —

که‌تیر که‌می که‌تیمك، که‌تیمك‌ده جه‌تیمك،
آنایما جه‌تکه‌ن صوك کوزآیدین طویلار ئه‌تیمك.

كوی آلدیندا كوك سارای جاووش جاوسا طامچیلار،
آغاییم مەنی صاغینسا آل طوری آرنی قامچیلار،

— —

آت بایلادم آخورغا اویم طولو باقیرغا،
مەولام مەنی یازغان یوق باینك اولو باطرغا.

— —

مەتی توبی ایلایدر، طامغان یەرین صولایدر
آنایم مەنی صاغینسا اوی آیلانوب جیلایدر.

ایخطار — بو خالق شیعرینده کی سوزلەری طامار و شەکیلجیلەرە آیریکز، آییرتیکز و بونلارا جانلی داها بیر چوق میثاللەر بولماغا چالیشیکز.

۳۰ — بوتون دونیا یوزینده ولنان دیللەر بیکڭە یاقین اولدیغی حالده «سوز قورولوشی» نوقطاسیندان آنجاق اوچ ـ دورت جنسدرلار. هەر دیلك سوز قورماقدا ئەساسلی و بو دیلڭ بوتون بوداقلاری ایچون عوموی بیر و یا بیر قاچ اوصولی بولنور. دیلیمزده شو اوصوللار واردر:

I — سوز، بوندان ئەووەلکی پاراغرافدا کوردیگمز کیبی، طامار و شەکیلجی دیه ایکی پارچایا آیریلور و بو شەکیلجیلەرك طامارلارا قوشولماسیله سوز یاپیلور.

II — قیریم تاتارجاسیندا، دیگەر تورك دیللەرینده اولدوغی گیبی، طامارك ایلك سەسینی آلاراق او کا سوزوك طابیعاتینه گوره قالین و یا اینجه بیر صائیته ایله باغلی س *c*، م *m*، پ *n*، ر *p*. سەسلەرنی واسیطاسیله طامارا بیر «قوشاق» یاپیلور و بو صورەتله بەللی بیر ماعنا ده کیشمەسیله «یه کی سوز»لەر مەیدانه گەتیریلور. مەثەلا: بەیاز، قارا، بوتون، صاری، بەللی، دوز، چیپلاق، اوزون، دوغری.. سوزلەرینی بەم بیاز، قاب قارا، بوس بوتون، صاب صاری، بەس بەللی، دوم دوز، چیر چیپلاق، اوپ اوزون، دوس دوغری.. شەکلینده قوللاندیغیمز زامان یه کی سوزلەر و یه کی شەکیللەر مەیدانه گەتیرمیش اولوروز. هەر نه قادار بوخصو-

صیه‌تی ئه‌وروپا و تورك ـ تاتار صارفلاری «صوفات» ته‌شکیلینك بیر اوصولی صایا گه‌لمیشلەرسه ده بیز لیسانی عوموميیه‌تله صوفات، ایسیم الخ دیه آیرمایوب، شه‌کیلەره کوره تاحلیل ایتدیکیمزدەن و دیگەر سوزلەرك ته‌شکیلی تورك ـ تاتار دیللەرینده بو اوصولدان بوسبوتون فارقلی بولوندوغیندان بونی دیلیمزه ماخصوص آیری بیر سوز ته‌شکیلی اوصولی دیه طانیورز که بو کا «تیل بیلکیسی ـ Лингвистика» ینده «طامارك ته کراری» ایله سوز یاپماق اوصولی دەنیلیور که تورك ـ تاتار دیللەرینده و بو جوملەدەن، قیریم تاتارجاسیندا بیر قاچ ته‌ظاهوراتی داها واردر:

III ـــ طامارا سه‌سجه یاقین بیر قوشاق اویدورولاراق ته کرار اولونور.

مه‌ثه‌لا: آبور ـــ چوبور، تاصور ـــ دونبور.
طاقور ـــ طوقور، فیلان ـــ تووەن،
قولوم ـــ قوکشو، چولوق ـــ چوجق
بالا ـــ چاغا قارت ـــ یاش
یاش ـــ یاوقا یالان ـــ یاکلیش
یاخشی ـــ یامان جاووون ـــ صاچین
قیپش ـــ قوکغور، ئه‌گری ـــ بوگری
چیفت ـــ چوبوق، چلیك ـــ چوماق و سائیره .

٤) طامارك باش سه‌سی (م) M سه‌سینه چه‌ویریله‌رك ته کرار اولنور ، بوتون تورك ـ تاتار دیللەرینده جاریدر.

مه‌ثه‌لا: آش ـ آش ماش
خایال ـ خایال مایال،
ئه‌و ـ ئه‌و مه‌و، آلای مالای

بو شه‌کیل بوتون سوزلەردەن ئه‌لده ایدیلەبیلور.

٥) عوموميیه‌تله قیریم تاتارجاسیندا بیر بیرینه شه‌کیلجه و استعمالجه یاقین اولان سوزلەری بیر آراده سویلەمەك مه‌یلی واردر:

آلما ـ آرمود،

باغ ـ بوستان، огородничество

مال ـ مولك،

مولا ـ قارا، آليش ـ ويريش،

قارى ـ قيز، كلدى ـ كيتدى،

داوول ـ زورنا، جورو ـ طورو،...

باعضان بير ماعنادا اولان، بيرليكده استيعمال اولونان ئەجنەبى ـ عارابى، فارسى، ـ سوزلەر تاتار سوزلەرينه ياخود بير بيرينه ياپيشاراق بير سوز كولچەسى مەيدانا گەتيرير لەر:

دەريا دەكيز. يازيق كوناه

كوناه اوبال (كوناه وبال)، رەزيل ـ روسواى، دەرد چەن، دەرد وەرەم، عاشق مشوق (عاشيق ماشيق) قاراسەودا، بەيرام سەيران، عازيز موبارەك، ئەرەن ئەوليا، صى راغبەت، خوش بوش، سلام صاباح، تەميز پاك..

باعضان دا اويله «چيفت ـ قوشاق سوزلەر» يمز واردر كه زامان كەچمەسيله آرتيق بونلاردان بيريسى و ياخود هر ايكيسى ده آيرى، آيرى ماعنالارينى غائيب ايتمشلەردر. مەثەلا:

ئەو ـ بارق، قونوم ـ قومشو، چالغى ـ چاغانا، قازان ـ آياق، آبور ـ چوبور، چولوق ـ چوجوق، بالا ـ چاغا،.. بونلارك واقتيله موستاقيل ماعنالارا ماليك اولدوغينى بيزه «تاريخى صارف» گوستەريور.

٣١ ـــ بوكون آرتيق آيريجا، ياعنى موعايين بير طامارا ياپيشمادان أاوز ماعناسى اولمايان «ايق، غون، آن، جى، جيق» گيبى «شه كيلجى» لرك واقتيله موستاقيل، ماعنالى سوزلەر، ياعنى طامارلار اولدوغينى بيليريورز.

بو حاقيقاتدان تاصويرى ياخود مەكتەب صارفينى ياخود داها دوغروسى هەر هانكى بير ديلك بوگونكى حالينى قاورايا بيلمەك ايچون (تاريخى و موقايەسەلى صارف) ايله آشينا اولماق لوزومى بير كەره داها مەيدانه چيقمش اولور.

٣٢ — ایشته بوتون شیمدی یه قادار «طامار» و «شه کیلجی» حاقفیندا ویردیگمز ماعلوماتدان آنلاشیلدی که قیریم تاتارجاسیندا دورت دورلو شوز واردر:

١) طامار شه کلینده کی سوزلهر که بونلاری داها زیاده تاحلیل ایتمك مومکین اولماز. یاعنی آرتیق ذهنمیز اونلاری طامار و شه کیلجی اولاراق ایکی قیسما آییرامایز. مثلا باش، طاش، بویوك، کوچوك، صیجاق صووق.. کیبی که بونلارله مه کتب صارفی اوغراشماز. بونلاری عاز اب لسانجیلرینه اویاراق تورك صارفجیلاری «سه ماعی» یاعنی ایشیدیلوب یازیلدیغی کبی سوزلهر دیه طانیمشلاردر.

٢) یوقاریدا کوردوکیمز کیبی طامار و شه کیلجی یه آیریلان سوزلهردر دالغین، صالغین، یانیق، قاییق یاقین، آقین.. کیبی.

٣) مورهکککب سوزلهردر. مثلا: جهلتیرمهن، قوش آیاق، آلتی پات، گول قاتمهر، آشخانا، آلباستی.

٤) شه کیلجی قابول ایتمهیهن سوزلهر (یاردیم سوزلهر): کیبی، ایچون صایین.

٣٣ — بوکون قیریم تاتارجاسیندا «طامار» شه کلینده بولدوغیمیز سوزلهریك پهك چوغی واقتیله طامار وشه کیلجی پارچالارینا آیریلدیغینا شو بهه یوقدور.

مثلا: بویوك، توروك، صووق، صیجاق، بوتون.. قاراوول، صیچاوول، آرسلان، قاپلان، ییلان.. سوزلهری بوگونکی تورك ـ تاتار خالقلارینك زهننده طامار شه کلینده یاشادیقلاری حالده ائسکیدهن بونلار هپ بویوك = بویو+ك، توروك = تورا+ك، صووق = صو+ئوق، صیجاق = ایص+جاق (یاخود آق) قاراوول = قارا+وول صیچاوول = صیچا+وول، آرسلان = آرسل+آن، قاپلان = قاپل+آن، ییلان = ییل+آن.. پارچالارینا آیریلیوردی..

موره ککب سوزلهره کهلینجه بونلاردا بیر خایلی واقت گهچدکدهن صوکرا بیرلهشهرهك بیر سوز حالینه کهلیرلهر. بو گون «بیر سوز» اولاراق

قوللاندیغمز پەك چوق كەلمەلەر واردر كه (تاریخی صارف)ك بیزه بیلدیر دیكینه گوره ایكی موستاقیل سوزدەن یاپیلمش سوزلەردر. بوراده میثال اولاراق باعضی صایی آدلارینی (ایسم عادەدی) آلالم: مەثەلا: سه كسەن، طوقسان سوزلەرینك بوگون «سه كیز+اون، طوقوز+اون» سوزلەرندەن موره ككەب اولدیغینی پەك آز آدام دویار. آلتمش، یەتمیش، اوتوز، یگرمی، أللی، طوقوز، سه كیز... سوزلەرینكده بونلار كیبی موره ككەب اولدیغنی ئەئەریك تاریخی قسمیندا گوره جه كیز. اویله ایسه بیر سوزك ۱- طامار، ۲- موره ككەب، ۳- طامار و شه كیلجی حالالرندان بیرده بیریسینده اولدو- غینا كەسیك ایشباتیمز نەدر؟ بو دیلی قونوشان خالقك شوعوریدر (сознание) یاعنی ئه كەر، بیر خالق سوزی ایكی موستاقیل سوزه، یاخود شه كیلجی و طامارا آییرا بیلورسا موره ككەب و شه كیلجی ایله یاپیشمش بیر سوزدر. ئه كەر آییرامیورسا «طامار» در.

قریم تاتارجاسیندا بولونان شه كیلجیلەر

٣٤. ــ بر دیلده بولونان شه كیلجیلەری بولوب صنیفلارا آییرماق، اونلارك سوز قورولوشوندا كی واظیفەلەرینی تاعیین و تاعریف ایتمەك، او دیلك صارفینی بازماقدر. چونكه شیمدیه قادار صارفلاردا گوردوگوموز «ایسیم، صوفات، ضامیر.. الخ» كیبی تاقسیملەر یا صرف مانطیقی، یاعنی ماعنا أوزەرینه قورولمش، یاخود ایشته بو شه كیلجیلەری بیر بیرینه قاریشدیرمیشدر.

٣٥. .. عوموميیەتله شه كیلجیلەر ایكی بویوك صنیفه آییریلور:

١) بیر قیسمی سوزك یاعنی طامارك دەلالەت ایتدیكی ماوضوعی ده- كیشدیریر:

مەثلا: قای (یاخود طای) = قای+ایق = قایيق، قاپ (یاخود قاپا) +او = قاپو، جاپ = جاپ + او = جابو، قاپو + چی = قاپوجی بو سوزلەری تدقیق ایدەجەك اولورساق طامارك «آصلی ماعناسی» و یاخود «اساس ماعنا» ایله شه كیلجی نك عیلاوه سیندەن صوكرا دوغان ماعنا آراسیندا

بویوك فارق اولدیغینی کورورز. مەثەلا قاپو و قاپوجی، قاپماق و قاپیق، جاپماق و جابو آیری، آیری شەیلەردر. ایشبتە بو صوی شە کیلجیلەرە «سوز یاپیجی – словообразующие» شە کیجیلەر تاعبیر اولونور.

۲) بیردە قاپودان، قاپویا، گەلمەك، گەلدی، کیبی.. سوزلەری تەدقیق ایدەلوم. بوراده هیچ شوبهەسیز سوزلەرك طامار حالیندا کینه گوره شەکیللەری ده کیشمشدر. لاکین بیرینجی قیسیمدا اولدوغی کیبی طامارك ماوضوعی ده کیشمش دەگیلدر. قاپو ینه قاپودر، کەلمەك ینه گەلمەك اولاراق قالمیشدر. ایشته بو صوی شه کیلجیلەر سوزك یالیکز جوملەده یاعنی بیر چوق سوزلەر آراسیندا کی مەوقیعنی، یەرینی و واقبت زامان ایچەروسینده کی واضعیەتینی، نیهایەت، دیگەر سوزلەرە اولان موناسەبەتینی ده کیشدیره بیلور-لەر. ایشته بونلارادا «سوز ده کیشدیریجی **словоизменяющия**» شەکیلجی لەر دەیەجەگیز. چونکه بوراده بیرینجی قیسیمدا گوردوکومیز کیبی بوسبوتون یه کی سوزلەر مەیدانه گەلمەیوب بەلکی یالیکز یەگی «سوز موناسبەتلەری» اورتایا چیقار، مه کتەب صارفلاریمزك شیمدی یه قادار باحث ەتدیگی یالیکز بو ایکینجی قیسیم، یاعنی فیعیل و ایسیملەرك، یاخود ضامیر و صایی آدلارینك زمان و مەکانه و جوملە ایچەروسینده کی یەرینه گوره ده کیشمەسی اولوب بیرینجی قیسمك یاعنی «سوز یاپیجی» شه کیلجیلەرك خیدمەت و ایشینده‌ن تەمامیله خابەرسیز قالمشلاردر دەمەك مومکیندر.

۳۶ — قیریم تاتارجاسیندا شەکیلجه دورت دورلو سوز اولا بیلور:

۱ — سوز یاپیجی شه کیللەره مالیك کەلمەلەر.

۲ — سوز ده کیشدیریجی شه کیللەره مالیك کەلمەلەر.

۳ — هەر ایکیسینەده مالیك سوزلەر.

٤ — هیچ بیریسینەده مالیك اولمایان سوزلەر.

بیرنجی حاله قاچ، آچ، صاچ، طامارلارینا، «ایق» سوز یاپیجی شەکیلجیلرینك علاوەسیله مەیدانه گەلەن «قاچیق، آچیق، صاچیق» سوزلەری میثال اولا بیلدیگی کیبی ایکینجیسینه میثال «آلما، آرمود، باغ..» طامارلارینا «دان» سوز ده کیشدیریجی شه کیلجیسیك علاوەسیله مەیدانه

گه‌له‌ن: « آلمادان ، آرموددان، باغدان » سوزله‌ری، اوچونجیسینه میثال «آچیقدا، صاچیقدان، قاچیقله..» وه نیهایه‌ت دوردونجیسینه میثال‌دا، «آخ، آی، ناصل..» کیبی صورغو وه‌نیدا سوزلری اولا بیلور.

۳۷ — بو دورت قیسیم ایچه‌روسینده‌ن سوز یاپیجی شه‌کیلله‌ره مالیك سوزله‌ری تدقیق ایتمه‌ده‌ن ئه‌وول قیریم تاتارجاسینك طامارلاری حاقیندا باعضی فیکیرله‌ر آلالم:

هیچ شوبهه‌سیز بو دیلده‌ده، دیگه‌ر بو کا یاقین دیللرده اولدوغی کیبی ئه‌ك چوق طامارلار (ق) یاعنی (آق) و یاخود (ایك) ایله نیهایه‌تله‌نیر. مه‌ثه‌لا: طوپراق، پارماق، یوزوك، ئه‌تیك، سوکوك، که‌میك .. الخ. بونوك ئه‌سکی، بوگون آرتیق سوزه یاپیشمش شه‌کیلجی اولدیغینی یوقاریدا گوردوك. (۳۳ نجی پاراغراف) .

بیر چوق دامارلاردا بو کون آرتیق زامانله آشینمش دامارلاردر؛ مه‌ثه‌لا: طول (ئه‌سکیده‌ن طالیق)، قیل (قیلیق)، کومور (کومروك)، به‌ش (بیله‌ك)، آی (آیپاق) .. الخ.. ایشته بونلارا و بونلار کیبی طامارلارا شه‌کیلجیلر قوشولاراق سوز یاپیلور. شیمدی قیریم تاتارجاسیندا بولونان باشلوجا سوز یاپیجی شه‌کیلجیلری ته‌دقیق ایده‌لیم.

۳۸ — بو شه‌کیلجیله‌ر یه‌ر آلتیندا کورونمه‌یوب بوتون واقیت اولاری، آغاجلاری ده‌کیشدیره‌ن، تورله‌ندیره‌ن فایدالی میقروبجیقلار کیبی، سوزله‌ری دورماداں قالیبدان قالیبه، شه‌کیلده‌ن، شه‌کیله صوقارلار. بونلار، صاموئیلوویچك ده‌دیکی کیبی، لیسانك آرخیوینه، موزه‌ینه کیرمیش سوزلر اولمایوب به‌لکه دیلیك طامیری حالینه کیلمیش ئه‌ك جانلی، ئه‌ك دوغولی پارچالاریدر.

آ) قیریم تاتارجاسیندا ئه‌ك زیاده قوللانیلان شه‌کیلجیله‌رده‌ن بیریسی « جی » و « چی » در که قوشولدوقلاری سوزه صانعات و عاده‌ت ماعناسینی وه‌ریرلر: قایبقچی، آرابا جی، کورکچی، یالانجی، ماصالجی...

ب) داش، ده‌ش.. شه‌کیلجیله‌ری قوشولدوقلاری سوزه اورتاقلق و موشاره که‌ت، بیر آرادالق ماعناسینی وه‌ریرلر: یولداش، آرقاداش، قارداش،

صاقالداش، کویده‌ش، ئه‌میلده‌ش، یاشداش، آداش.. کیبی سوزله‌ر مه‌یدانه کەتیریرله‌ر.

ت) آن، ئه‌ن شه‌کیلجیله‌ریدرکه ییلان، قاپلان، آرسلان، قویان، طاوشان.. کیبی سوزله‌ری مه‌یدانه کەتیرر. بونلارك بیر چوغی آرتیق قریم تاتارجاسیندا قونوشانلار ایچون تاحلیل اولونامان، یاعنی شه‌کیلجی ماهیه‌تله‌رینی غائیب ایتمشله‌ردر.

ث) قان، ـ کەن، ـ غان، ـ گەن.. کیبی شه‌کیلجیله‌ر واردرکه بونلار دورلو دورلو واظیفه‌له‌ر، ماعنالاردا بیر طاقیم سوزله‌ر دوغورورلار. یاپیشقان (یاپیشیجی و بیر مه‌یوا) چالیشقان (غایره‌تلی) صاوصقان (بیر قوش)، کوله کەن (کولیجی)، شوبهه‌سیز بورادا فیعیل ماعناسینی آلامایز. چونکه او تاقدیرده سوز ده کیشدیریجی شه‌کیلجیله‌رده‌ن باحث ایتمش اولورز. حالبوکه بیز بورادا «سوز یاپیجی» شه‌کیلجیله‌رده‌ن باحث ایده‌یورز.

ج) لیق، لیك... بونلارك ماعناسی پك چوقدور.. ئه‌ووه‌لا میقدار بیان ایده‌رله‌ر: ۱) آرشونلق، به‌ش پارالق، ایچیملك، یوتوملیق. ۲) بیر شه‌یئك یه‌رینی به‌یان ایده‌رله‌ر: طاشلق، چوللیك، دوزه‌ملیك، جه‌ویزلیك، باغچالیق...

۳) آعضالاریمزدان هه‌ر هانکسی بیریسینك خیدمه‌تینه یارایان شه‌یله‌ری آکلاتمالق ایچون قوللانیلور: کوزلیك، آغیزلیق، کوملەك (گییملیك)، بورونلق (بورونده‌وق)..

٤) موجه‌رره‌د (یاعنی قارشولیغی طیشاریدا اولمایوب یالیکز ذهنمزده اولان) سوزله‌ر یاپماق ایچون خیدمه‌ت ایده‌ر: کوزه‌للیك، یاخشیلق، حایوانلیق، قارتلیق، یاشلیق، بیکیتلیك، صارانلیق، بایلیق، اوصاللیق..

٥) بیر شه‌یئك زامانجا اوزونلوغینی کوسته‌ریرله‌ر: عومورلیك، کیجه‌لیك، آیلیق، هافتالیق، ییللق..

ح) « ایم، اوم » بو شه‌کیلجیله‌ریك ده قیریم تاتارجاسیندا پەك چوق واظیفه‌له‌ری واردر: ۱) بیر شه‌یئك تاقریبی میقدارینی به‌یان ایده‌رله‌ر: یوتوم (صو). قاپییم (ئه‌کمەك)، طاقیم (باقر، اینسانلار) آتیم (باروت)، چاقیریم (یه‌ر)..

٢) موجەررەد و شەيئى конкрет ايسيملەر مەيدانا كەتيريرلەر:
آليم، صاتيم، أولوم، كيتيم، دوكوم، بوغوم، صوغوم...

٣) بير شەيئك طارزينى، صورەتنيى بەيان ايدەر: پيچيم، كەسيم، چاليم، ياتيم، آغيم..

ح) «ما» «مە» شەكيلجيلەرى در كە بونلار بير شەيئك حاضرلانما و-جەريان اوصولينى بيلديريرلەر: كەسمە، پيچما (طاشى) يازما، باصما (كيتاب)، دوندورما، قاووزما، تايتارما، طوقوزلاما، بورمە، دوگمە، قاپلاما، پوسكورمە، ايصيتما..

خ) «قين - غين، كين - گين،» شەكيلجيلەريدر كە بير شەيئك حالينى، صوفاتينى، ياعنى خاصيەتينى بەيان ايدەرلەر: كەسكين، ئەنكين، بايغين، قاچقين، صالقين، قيرغين، اورگون، يانغين، كيركين، زيبقين، دولغون، صولغون، اوبغون، كەچكين، اولگون، دورغون، صالغين، آزغين...

بو شەكيلجيلەردەن بيرينجى صامىتەلەر، ياعنى «ق، غ، ك، گ» دوشەرەك «اين» شەكيلجيسى مەيدانە كەلميشدير كە بو صوى سوزلەرك پەك چوغيندا قيريم تاتارى آرتيق «شەكيلجى»نك فارقينا وارماز. مەثەلا: آقين، ياقين، ياالين (قازاندا يالقين)، آلين وسائرە..

د) او - у - اى - и، آو - ав - او - ув - ئەو - äв - شەكيلجيلەريدر كە بونلاردە دورلو، اظيفەلەردە بير طاقم سوزلەر مەيدانە كەتيريرلەر: يازى، اوقو، يابو، جابوو.

ذ) قيريم تاتارجاسيندا ئەك زيادە حالنى شەكيلجيلەردەن بيريسيدە -ык - ايق، آق -ак، - ئەك -ек - در كە باعضاً بير حارەكەت و يا ايش و ياخود بونوك صوكينى، نەتيجەسينى بيلديررر.
ياريق، آچيق، كولەك، چاناق، چاپيچاق، قاچاق، قاياق، قالاق، قاداق، كورەك، سورەك، چورەك، يورەك، كوكرەك، وسائرە...

ر) تاچ، قيچ، غاچ، گچ شەكيلجيلەريدر كە بوتون تورك - تاتار ديالەرينده اولدوغى كيبى قيريم تاتارجاسيندادا آلەت آدلارينى

ویریرلەر: قیصقاچ، سوزگەچ، آچقیچ، اوچقیچ، قاریلغاچ، دالغیچ، سورگوچ، صورغوچ، بیرتقیچ...

ز) ایش – иш، ایش – ыш، شەکیلجیلەریدر کە بونلار یا بیر شەیئیك طارزنی، یاخود او شەیئیك أوزینی خابەر ویریرلەر. آلغیش، قارغیش، سوگوش، یاشاییش، آلیش، ویریش، کیدیش.

س) قی وغی، کی و گی، موعایەن بیر خدمت کورەن آلەت و یا ئەشیایی بەیان ایدەرلەر: بیچقی، کوزگی، ایچگی، باصقی، سەرگی سیلگی، آصقی، آتقی، قیرغی، چالغی، بورغو، اورغ. (ударение) ۲) حارەکەت و یا ایش و یاخود بیر خاصیەتی بیلدیریرلەر. بیلکی، صورغو، کولکو، سەزگی، دوبغو، قایغی، صایغی، سەوگی، کورگو..

ش) تیق، دوق.. شەکیلجیلەریدە آلەت آدلارینی یاپارلار: قولتوق، یاصدیق، صالتیق، کورتوك، کوتوك، کەدیك، یانتیق..وسائرە..

ص) لی، لو، کیبی شەکیلجیلەر ۱) خصوصیەتە مالیك شەیلەری ویاخود شاخصلاری بیلدیریرلەر: یاغلی، بویالی، ناملی، بویلی، دەلی، قاتلی آللی، آچولی، ۲) بیر شەیئك و یاخود بیر آدامك موعایینەن بیر یرە یاخود بیر شەیئە مەنسوب اولدوغینی کوستەریر: قیریملی قازانلی، اوزەنباشلی، عوثمانلی، دینلی، مەکتەبلی.

ض) سیز، سوز شەکیلجیلەری «یوقلیق» فیکرینی ویریرلەر: یوزسیز، حاظسیز، عاقیلسیز..

ط) نتی، نتو شەکیلجیلەری بیر حال، حارەکەت و یاخود صوفاتی بیلدیریرلەر: قورونتی، آقینتی، گەزینتی، أوزنتو، صارصینتی.

ظ) لتی، لتو، لدی، لدو، شەکیلجیلەری عاینیلە «نتی، نتو» شەکیلجیلەرینیك خیدمەتینی گورورلەر: گورولتی، خیریلتی، پاریلتی، شیریلتی، فیصیلتی.

ع) چ، ایچ شەکیلجیلەری بیر شەیئیك صوفاتینی بیلدیروب

چوق گەررە «ن» ایله بیتەن فیعیل سوزلەرینە یاپیشیرلار. قووانچ، قازانچ، سوینچ، ایکرەنچ، گوینچ.

غ) ووچ، وبچ شەکیلجیلەری «آلەت» آدلارینی مەیدانا گەتیریر-لەر. آلداووچ، طیرناووچ.

ف) «ووق» شەکیلجیسی حال ویا صوفات بەیان ایدەر: فیریلداووق، شاقیرداووق، جیلاووق.

ق) «ماچ ـ مەچ» شەی آدلارینی مەیدانا گەتیریرلەر: قاووورماچ، بیرتماچ، تیلماچ، کومەچ، بازلاماچ.

۳۹. ـ بوتون بو شەکیلجیلەریك بولوندوغی ییر چوق سوزلەر وار در که آرتیق قیریم تاتارلاری شوعورلارینداا اونلاری فارق ایدەمەزلەر و بونك ایچون بونلار بیر طامار، جەوهەر کیبی طانیلور. مەثەلا: قارداش، یئلان آرسلان، دەلی، یالین، قالین، یورەك، کوکرەك، دەلی کیبی سوزلەریك آرتیق موستاقیل طامارلاری غائیب اولدوغیندان بونلار قیریم تاتارجاسیندا ئەکسی شەکیلجیلەریله بەرابەر دامار حالینه کەلمیش سوزلەردر.

-قیریم تاتارجاسیندا جانسیز بولونان باعضی شەکیلجیلەر.-

٤٠. ـ ١) جا، چا.. کیبی شەکیلجیلەر آرتیق بیر چوق سوز لەرده، طامارا یاپیشمش یاعنی جانسیزلانمیشدیر: قوجا، قارینجا، اینجه، قاچا، کیبی سوزلەرده خالق طامار و شەکیلجیسی آییرامار.

٢) ئوجیمەن، قیرجیمان، تورکمەن، صارمان، شیشمان، قورمان.. کیبی سوزلەرده آرتیق (مان و مەن) شەکیلجیلەری آییریلاماز.

٣) قمیرصقا، قوبقا، صیرغا، سیرکه، کولگه و یاخود کولەگه، یەنکه، أرکه، تەکه، ئەرتەگه.. کیبی سوزلەرده راست گەتیردیکیمز قا ـ غا، که ـ گه کیبی شەکیلجیلەری آرتیق سوزه یاپیشمشلاردر.

٤) کەچیت، یئگیت، آشایت، کوگەت، یوغورت، اوگود، یورت،

قوت، قوروت . کیبی سوزلەرده بولونان «ایت» و یاخود «ئەت» «اوت و ئوت» شەکیلجیلەری عاینی صورەتله قیریم تاتارلارینك شوعورینداں چیقەمشدر. بیر قاچ یوز بیل ئەوول بو شەکیلجی پەك زیاده جانلی و ایشلەك ایدی. مەثلا «کیتابدەده قورقود» دا: «بینەت»، «یوکلەت»، «کیمیت»، «سیفیت»... کیبی بو شەکیلجی ایله یاپیلمش بیر چوق سوزلەره راست کەلیبورز.

٥) دوگنوز، قوکوز، دەگگیز، تەگگیز، تەکیز، قیلاغوز، یاغیز، آغز، اوموز، و یاخود دوموز، سەمیز،.. کیبی سوزلەرده بوگون یالیکز «سەزدیکیمز»، «غوز، گیز، غیز، میز» کیبی شەکیلجیلەرده بویله جانسزلانمش، یاعنی ئەسکی واظیفەلەرینی غائیب ایتمش شەکیل ـ جیلەر صیراسینا کەچمەلیدر.

٦) بیلدیرچین، گوگەرچین، خیرچین، یالچین، دارچین،.. سوزلەرینده سەزدیگیمیز (چین ـ جین) شەکیلجیسی ده بوگون قیریم تاتارجاسیندا جانسیزدر.

٧) قالیمطای، قورولتای، ماوولطای، آلتای، چاغیلطای سوزلەرینده کی «تای» شەکیلجیسی هەم جانسیزلانمش، هەمده عامەلەدەن چیقەمیش، یاعنی پەك آز سوزلەرده قالمیشدر.

ئەگەر بونلارك شەکیلجی اولمادان ئەوول بوتون، موستاقیل سوزلەر اولدوغینی دوشونەجك اولورساق او واقیتده بوتون دیللەر کیبی قریم تاتارجاسنك ده بیر طارافدان دوغوب بیر طارافدان أولەن، و هەر حالده تەکامول و تەبەددولەره تابیع جانلی بیر شەی اولدوغینی تاصدیق ایدەرز.

- چورا باطیردان -

آقتاچیلی عالی بەی،

جاو ایچینده دەلی بەی؛

اوك یانینا قارادی،

ایکی تورلی اوق آلدی؛
صول یانینا قارادی،
ایکی سیرلی اوق آلدی،
جایا به‌روب طوتدی ده‌ی،
طارتا به‌روب آتدی ده‌ی.
جه‌ل جه‌تمه‌زنیك صاورینداں،
قوش جه‌تمه‌زنك آستنداں،
اوته به‌روب که‌تدی ده‌ی..

*

* *

چورام اوکینا قارادی،
ایکی تورلی اوق آلدی؛
چورام صولینا قارادی،
ایکی سیرلی اوق آلدی؛
جایا به‌روب طوتدی ده‌ی؛
طارتا به‌روب آتدی ده‌ی،
جاووریندەن صوقدی ده‌ی،
عالی به‌ی آیندان توشدی ده‌ی،
قامچیسینا دایانوب،
قان تو کوره قالدی ده‌ی...

همر موعاللیم بوصوی خالق شیعیرله‌رینی ته‌دقیق ایده‌رکه‌ن که‌ندی رایونیندا کی شیوه‌یی وه بوشیوه‌ده دوغموش آز، چوق که‌نیش، صای ئه‌ده‌بیاتی آلا بیلور.

سوز ده کیشدیریجی شه کیلجیله‌ر

٤١ — سوز ده کیشدیریجی شه کیلجیله‌ر سوزله‌رك ماوضوعینی ده کیشدیرمه‌یه‌رەك یاعنی سوزلەره یه کی واظیفه‌لەر ویرمه‌یه‌رەك اونلارك بیر بیرینه اولان موناسه‌به‌ت وه باغلارینی ده کیشدیرله‌ر. بو شه کیلجیله‌ریك

ئەك بويوك ايكى خيزمەتى واردر كه ١ — بير حاره‌كه‌تك بير شەيئه ناصيل تأثير ايتديكينى كوسته‌ريله‌ر ياعنى ايسيمله‌ريك حالله‌رينى (падеж) بەيان ايده‌رله‌ر. ٢ — بير حاره كه‌تيك زامانينى وه صوره‌تينى (كيم طارافيندان، ناصيل، بيروه ياخود بير قاچ كه‌رەمى، يوقسادائيمامى) بيلديريرله‌ر. مه كتەب صارفلارى شيمدى يه قادار يالكيز بو جيهته ئەهميه‌ت ويرميشله‌ردر.

٤٢ — باشدا بير حاره كه‌تك بير شەيئه ناصيل تأثير ايتديكينى كوسته‌رەن شه كيلجيله‌رى كورمزده‌ن ئەووەل سوزلەريك صايىجا « چوقليق » وه ياخود «بيرليك»نى كوسته‌رەن شه كيلجى‌يى تەدقيق ايده‌جك اولورساق اينسان ـ اينسان + لار ، ئەو ـ ئەو + لەر، بازار ـ بازار + لار وه سائيره كيبى سوزله‌رده بونوك « لار » وه « لەر » شه كيلجيله‌رى طارافيندان ياپيلديغنى كورورز. باعضى كه‌رره قريم تاتارجاسيندا « ك، م، ن، » يبى بورون سەسله‌رينده‌ن صوكرا « لەر » وه « لار » شه كيلجيسينده‌ن بولونان « ل » سەسى «ن» اولور. مەثەلا: آنلار يەرينه آننار،

صابانلار » صابانىار،

هه كيملەر » هه كيمنەر،

بابامىلار » بابامنار،

خانـلار » خاننار...

« لەر » وه « لار » شه كيلجيله‌رينده‌ن باشقا، « لى، ليق » كيبيله‌رى‌ده « ن » سەسى اوگونده بوشه كلمى آلور.

قانلى — قاننى

جانلى — جاننى

قانليق — قانىق

مەنيك — مەننيك،

اونليق — اونىيق... الخ

بو حال قريمك باشقا يەرله‌رينده‌ن زياده ياغچاسارای سويله‌نيشى نيك خوصوصيه‌تله‌رينده‌ن بيريسيدر.

٤٣ — شيمدى سوزله‌ريك بير بيرينه اولان موناسه‌بەتينى ايفاده

ایده‌ن شه کیلجیله‌رده‌ن حاره کەت و یاخود ایش تأثیرینی بیلدیره‌نلره یاعنی اولاریك ایشله‌رکه اولان موناسبه‌تینی کوسته‌ره‌نلره‌ره کەچه‌جەك اولورساق بونلارك باشلوجالاری قیریم تاتارجاسیندا آلتی در:

١) ایك، نینك، نین، نون..

٢) قا ـ که، غا ـ که، آ ـ ئه،

٣) نی ـ نو، ای ـ یی،

٤) دا ـ ده، تا ـ ته

٥) دان ـ ده‌ن، تان ـ ته‌ن.

بوتون بو بەش شه کیلجی‌نك قوشولدیقلاری سوزلره نه کیبی ماعنالار ویردیکی شیمدی‌یه قادار یازیلمش اولان مه کتەب صارفلارینداا بیلدیر- یلمشدر. پوراا بونلارك ناصیل قوللانیلدیغینی کوسته‌ره‌ن جه‌دوه‌لی عیلاوه ایدیوروز؛ یالیکز شونی سویله‌مه‌ك لازیم کەلیر که قیریم تاتارجەسینك بیزیم میثاللریمزده ئەساسی اولاراق آلدیغیمیز قسیمیندا یاعنی شه‌هیر سویله‌نیشله- رینده حاتتا کەزله‌و، کەفه، کەرچ،. کیبی چول شەهه‌رلەرینده بیله ـ جەنوبی تورکچه تاعبیر اولونان عوثمانلی و آذه‌ربایجان شیوه‌لرینك شه- کیللەری یاعنی شه کیلجیله‌ری‌ده بولونور.

ایخطار ـ بیز بورادا یوقاریدا نومه‌رالارله کوسته‌ردیکیمز شه کیلجیله- رك سوزلەرله بەرابەر مه‌یدانه کەتیردیکلری شه کیللەره یه کی « اویدورما » آدلار تاقماغنا چالیشمایاراق ئەسکی عارابی تاعبیرلەری قوللاناجاغیز. هەر نه قادار بویله تاعبیرلەریك بولونوب قوللانیلماسی طارافداری اولساق‌دا عاینی زاماندا بویله بیر ایشیك بیر شاخصیك ایعتیباری و عیندی، شاخصی‌فیکر ایله مه‌یدانا کەله‌میه‌جه کینه قانیعیز. بونلاری مه کتەبلەرده قوللانوب قوللا- نماماق اوجالاریمیزیك غایره‌تینه باغلیدر.

- باش -

١) موضافون ایله‌یه: باشیك، باشنیك

٢) مەفعولون ایله‌یه: باشا، باشقا

٣) مەفعولون بیه: باشی، باشنی

٤) مەفعولون فیە: باشتا
٥) مەفعولون عانیە: باشتان

- قاپو -

موضافون ایلەیە: قاپونیك، قاپونین
مەفعولون ایلە: قاپوغا، قاپویا
مەفعولون بیە: قاپونی، قاپویی
مەفعولون فیە: قاپودا
مەفعولون عانیە: قاپودان

- صو -

موضافون ایلەیە: صونیك، صوویك
مەفعولون ایلەیە: صوغا، صووا
مەفعولون بیە: صونی، صووی
مەفعولون فیە: صودا
مەفعولون عانیە: صودان

- ئەو -

موضافون ایلەیە: ئەونیك، ئەویك
مەفعولون ایلەیە: ئەوکە، ئەوە.
مەفعولون بیە: ئەونی، ئەوی
مەفعولون فە: ئەودە
مەفعولون عانیە: ئەودەن

- کوپەك -

موضافون ایلەیە: کوپەکنیك، کوپەگیك
مەفعولون ایلەیە: کوپەککە، کوپەگە..

مەفعولون بە: کوپە کنی، کوپە گی ..
مەفعولون فیە: کوپە کنە
مەفعولون عانیە: کوپە کنەن

ایخطار. — بۆرادا « دەن » و « تەن »، « دا » و « تا »، ..چیفت شە کیلجیلەری هەپ « صاوتی قیسیم » دا ایضاح ئەتدیکیمیز قانونلارك تأثیری التندا مەیدانا گەلمیشدیر.

٤٤ — شاخیصلاری و بو شاخیصلارك مولکیەتلەرینی، بوندان باشقا ایشارەت ایچون خیدمات ایدەن سوزلاریمك قیریم تاتارجاسیندان باشقا تورك ـ تاتار دیللەرینده اولدوغی گیبی، آز چوق آیری شە کیلجیلەری واردر.

جوملەده آدلار یەرینی طوتان شاخص سوزلەری (ضامیر) قیریم تاتارجاسیندا بونوك ایچون أوچ دورلو اولور: ١) شاخیص ضامیرلەری ٢) مولك ضامیرلەری، ٣) ایشارەت ضامیرلەری ..

شاخیص ضامیرلەری قیریم تاتارجاسیندا شونلاردر؛ بیر شاخیص ایچون: مەن (بەن)، سەن، او . چوق شاخیص ایچون: بیز، سیز، اولار (اونلار، اونتار) .

ایخطار — بونلاردان « بیز، سیز » شاخیص ضامیرلەری‌دە « لەر » جەمیع شە کیلجیسینی قابول ایدەر که بو زاماندا حورمەت، صایغی فیکرینی ایفاده ایدەر: بیزلەر، سیزلەر ..

ایشته بو شاخیص ضامیرلەرینك شە کیلجیلەری یاعنی چە کیلمەسی « تاصریفی » شویله اولور:

— مەن —

موضافون ایلەیە: مەنیم، مەنیك، مەنی، مەن مەك
مەفعولون ایلەیە: ماگا، ماغا، مانا، ماآ
مەفعولبیە: مەنی، مەئەن
مەفعولون فیە: مەندە
مەفعولون عانیە: مەندەن، مەنەن ..

شیمدی یە قادار یازیلان صارفلاریمیزدا بو شە کیللەریك جوملەسی

گوستەریلمەدیکیندەن بیر قاچ میثالله بونلارك جانلی، سویلەنیلەن قیریم تاتار-
جاسیندا بولوندیغینی گوستەرمەك ایجاب ایدەر.:١)، قیریم تاتارلاری قونوشورکەن
«مەن آنام بەك سەوەم..»، «مەن ئەویم بورآ (بورایا) پەك یاقین»
«مەنی قارتبابام آصیل بیەرلی» کیبی جوملەلەردە چوق کەررە: «مەن،
مەنی» شەکیللەرینی قوللانیرلار. «مەنیم، مەنیك» شەکیللەرینك ایستیعمالی
عوموميدر. مەنی، مەنیك.. الخ سوزلەرینده بیرینجی شاخصیك شەکیلجیلەری
شویله اولور: «ای» «یك» «ایم» «ه»..

٢) مەفعول ایلەیەده ماکا، ماغا، مانا، ما.. شەکیللەرینی بولیوروز.
بو شەکیللەرك جملەسینك ئەساسیندا مەنگە و مەنغا و بونك «سەس او-
یوشماسی» قانونی موجبنجه «مانغا» صورەتینه جویریلمش شەکلی بولونور.
«مانغا» یائەك زیادە یاقین «ماکا» و «ماغا» درکه «ماکغا» نك صاوتی
اینکیشافیندان چیقمشدر. «مانا»، «ماکا» شەکلنده کی «ك» صاغیر کا-
فینك ـ بیر چوق تورك ـ تاتار شیوەلەرینده و بیلخاصا عوثمانلی تور-
کچەسینده اولدوغی کیبی ـ «ن» سەسینه چەویریلمەسیندەن مەیدانا
چیقمیشدر. «ما»، «ماغا» داکی «غ» سەسینك ـ موقایەسەلی قیسمدا کو-
رەجه گیمیز کیبی ـ ینه عوموميیەتله تورك ـ تاتار دیللەرینده (غ) سە-
سینك باعضان یەرینه طاغ ـ طاو. صاغ ـ صاو.. سوزلەرینده اولدوغی
کیبی «و»، باعضان بەك ـ بەی. باغلاماق ـ بایلاماق،.. سوزلەرینده
اولدوغی کیبی «ی» بیراقاراق دەکیشونی و باعضاندا «صالیق صو»
(صاغلیق صو)؛ اولان (اوغلان) سوزلەرینده اولدوغی کیبی تەمامیلەغائیب
اولماسی دەورینك، قانونینك تأثیری آلتیندا پەیدا اولموشدر. دەمەك مەفعو-
لون ایلەیه شەکیلجیلەری شو صورەتله تورەمیش و چوغالمشدر: مەن + غا
= مەنغا = مانغا = ماکغا ـ ماغا و ماکا، ماکا = مانا، ماغا = ما

٣) مەفعولون بیه، مەفعولون فیه شەکیلجیلەری بورادا اولدوغی کیبی
قالمیشدر.

٤) «مەندەن ـ مەننەن»، «مەنمەن ـ مەننەن» شەکیللەرینه گە-
لینجه بونلاردان بیرینجیسنده «د» سەسینیك و ایکنجیسنده «م» سەسینك

«ن» سەسینك جەویریلدیکینی کورویوروز که ئەساسدا بو أوچ سەسی آراسیندا بویوك یاقینلاق واردر: «د» بوروندان سویلەنیرسه «ن» مەیدانا کەلیر.

«م» سویلەنیر کەن دیل دیشلەره طوقونورسا «ن» مەیدانا کەلیر. بورادا «د» و «م» سەسلەرینده‌ن ئەووەل بولونان سەسلەرینك تأثیری آشیکاردر. «ن» سەسی قیریم تاتارجاسیندا پەك زیاده تەمثیلی بیر سەس اولدوغینی آنلار = آنىار؛ اونلی = اوننی.. کیبی سوزلەری تەدقیق ایدەر سەك کورورز. «سەن» شاخیص ضامیری ده عاینەن «مەن» کیبی چه کیلور:

١ ـ سەنیك، سەنی، سەك، سەئەن

٢ ـ ساڭ، ساغا، سانا، ساڭ

٣ ـ سەنی، سەن

٤ ـ سەندە

٥ ـ سەندەن، سەنىەن،

«او» شاخیص ضامیرینه کەلینجه بونك «چه کیلیشی» شویلەدر:

١ ـ اونیك، اونی، اوك،

٢ ـ اوغا، اوڭا، اونا

٣ ـ اونی، اون

٤ ـ اوندا

٥ ـ اوندار، اونىان

ایشته بو صورەتله قیریم تاتارجاسینك شاخیص ضامیرلەری چه کیلیر کەن موضافون ایلەیه مەفعولون بیه (مەن) و مەفعولون عانیه، (مەنىەن) و یینه موضافون ایلەیه مەفعولون ایلەیه (مەنی) ضامیرلەرینك شه کیللەری بیر بیرینه به کزەر.

شیمدی چوقایق ایفاده ایدەن شاخیص ضامیرلەرینك چه کیلیشی‌نه کەلەجەك اولورساق برنلاردادا عاینی شه کیلجیلەری بولوروز:

موضافون ایلەیه: بیزیم، بیزنیك، بیزین، بیزنی

مەفعولون ایلەیە: بیز گە، بیزە،

مەفعولون بیە: بیزی، بیزنی

مەفعولون فیە: بیزدە

مەفعولون عانیە: بیزدەن

بورادا موضافون ایلەیە شەکیللەرینی آلالم: کوردوك که بوتون شاخیص ضامیرلەرینده ایم، ایك، این.. الخ شەکیللەری وار. بونلاریك جوملەسی ایم = ایك = ای = نی اینکیشاف دەرجەلەرینەدەن کەچمیشلەردر. مەن، سەن، یەبیلەرینە کەلینجه بونلاردا آصلیندا «مەنیك، سەنیك» شەکیللەرینەدەن تورەیوب «نی» سەسلەرینك زامانیك لەچمەسیلە دوشمەسی «سە» و «مە» سەسلەرینی اوزاتمیشدر که بو حالی (غ) سەسینده پەك آچیق کوردك.

(بیز شاخیص ضامیرینك چەکیلمیشینده یالیکز بیر نوقطایا دیقتات ناظارینی جەلب ایتمەك ایجاب ایدەرکه بودا (بیزمەن) و (بیزنەن) شەکیللەریدر. بورادا (مەن) سەسی غروپیاسنك (نەن) اولماسیندا یاعنی (م) ك (ن) سەسینه چەویریلمەسینه هیچ بیر صاوتی سەبەب یوقدر. بو یالیکز دیگەر سوزلەرده (نەن) سوزی (نەن) اولدوقدان صوکرا مەیدانا کەلمیشدر. ایشته بورادا عوموميیەتله هەر هانکی بیر دیلده سەس دەکیشمەسینك ئەساسلی، آصلی بیر قانونیله طانیش اولیورز: هەر هانکی بیر سوزده صاوتی و یاخود روحی بیر سەبەبله مەیدانه کەلمەن دەکیشمه او سەبەبی اولمادیغی حالده موقایەسه یولیله او کا بەکزەیەن سوزلەره سیرایەت ایدەر، یوقار. نیتەکیم (اونمان) دەدیکمز زامان (ن) تأثیری آلتیندا (اوننان) دەمەك مومکین ایسەده (بیزمەن) دەدیکیمز زامان (بیزنەن) دەمەیه هیچ بیر صاوتی سەبەب یوقدر. بونی دەدیرتەن (بیزمەن) دەکی (مەن) ك (مەنمەن) دەکی (مەن) ه بکزەمەسیدر. مادامکه او (نەن) اولدی، بوده (نەن) اولیور و ایشته بو صورەتله قیریم تاتارجاسی (مەن) ه قوشاق، ئەش اولاراق بیرده (نەن) صاحیبی اولیو.

«سیز» شاخیص ضامیرینك شەکیلجیلەری ده، آز، چوق «بیز» ضامیرینده کینه بەکزەر:

موضافون ایلەیە: سیزیك، سیزنیك، سیزین، سیزن

مەفعولون ایلەیە: سیزگە، سیزە

مەفعولون بیە: سیزنی، سیزی

مەفعولون فیە: سیزدە

مەفعولون عانیە: سیزدەن

«او» نڭ چوقلق (جەمیع) شەكلینڭ چە كیلمەسینی دە كورەلم:

موضافون ایلەیە: اولارنیڭ، اولارنین، اولارین (اونلار)

مەفعولون ایلەیە: اولارغا، اولارا، (اونلار)

مەفعولون بیە: اولارنی، اولاری (اونلار)

مەفعولون فیە: اولاردا (اونلار)

مەفعولون عانیە: اولاردان (اونلار)

- ایشارەت سوزلەری -

٤٥- شیمدی یە قادار یازیلمش اولان مەكتەب صارفلارینداا(ایشارەت سوزلەری) آیری بیر غروپپا ارلاراق طانیلا گەلمیشدر. حالبو كە دیلدە: ایسیم، صوفات، فیعیل، ضامیر.. گیبی تاقسیملەر هیچ بیر زامان طابیعی دە كیلدر بونلار هپ سوزلەریڭ ماعناسینا گورە یاپیلان غروپپالار اولوب شەكیل مەسئەلەسی بوراده هیچدە ناظار ایعتبارا آلینمامیشدر. ئەگەر ماعناجا آیریلاجاق اولسا بیر دیلدەكی سوزلەری بیكلەرجە صنیفلارا پارچالاماق لازیم كە لیر. ایشارەت سوزلەری دە دیلدە آیری بیر غروپپا تەشكیل ایتمەزلەر. یالنیز سوز دەگیشدیریجی شەكیلجیلەر بورادا آز، چوق آیری واضعیەتلەر دە بولوندوغیندان بونلاری آیریجە كوستەرەلیم. قیریم تاتارجاسیندا ایشارەت سوزلەری شونلاردر:

بو، شو، او. ئەسكی توركولەرده، چینلاردا: «شول، اول» سوزلەرینە راست گەلینیر. بو صو گونجیلار «آی» شەكیلجیسی ایلە بیرلەشەرەك: «شولای، اولای، بولای..» شەكیللەرینە كیرەرلەر. بورادان «بو، شو، او» سوزلەرینڭ: «بول، شول، اول» طامارلارینداں قیصارتیلدیغنی، یاخود هەر

هانگی بیر «لای» شه‌کیلجی‌سینك «ل» ی «بو، شو، او طامارلارینا یا- پیشدیغی مه‌یدانا چیقار. بونلاردان باشقا ئه‌سکی «اوش» ایشاره‌ت سوزینك «بو» ایله بیرله‌شمه‌سینده‌ن «اوشبو» یاخود «ایشبو» اوشو، اوشول (قریمچاق شیوه‌سینده ئه‌سکی أیلاهی وه تورکیله‌رده راست که‌لینیر) کیبی شه‌کیللەر آلدیغی گیبی آنا ـ او، مینا ـ او، سوزله‌رینك بیرله‌شمه‌سینده‌ن آناو، مو- ناو.. سوزله‌ری مه‌یدانا گه‌لمیشدر. ایشاره‌ت سوزله‌رینك چه‌کیلمه‌سینده کو- زیمزه چارپان صاوتی بیر خوصوصیه‌ت وارسا اودا ضامیر ایسیمله‌رینده او- لدوغی کیبی، «دا، ده‌ن» شه‌کیلجیله‌رینك باشیندا «ن» پیدا اولوب «بو- دان» یه‌رینه «بوندان»، «بودآ» یه‌رینه «بوندا» اولماسیدر.

بوندان باشقا «بو» ایشاره‌ت سوزینك چوق کەرره قیریم تاتارجاسیندا «مو» حالینه چه‌ویریلمه‌سیدر که موقایه‌سه‌ای قیسیمدا گوره‌جه‌گیمز گیبی بو عومو- میه‌تله عوثمانلی و قریم شیوه‌له‌ری آراسیندا ئەك زیاده کوزه چارپان خوصوصیه‌تله‌رده‌ن بریسیدیر.

چه‌کیلمه‌سی (تاصریفی) - بو:

موضافون ایله‌یه:	بونوك، مونوك،
مه‌فعولون ایله‌یه:	بوكا، بونا، مونا، موكا، بوغا،
مه‌فعولون بیه :	بونی، مونی،
مه‌فعولون فیه:	بوندا، موندا، میندا،
مه‌فعولون عانیه:	بوندان، موندان، میندان،

او

موضافون ایله‌یه:	اونیك، آنیك، آك
مه‌فعولون ایله‌یه:	اوكا، اوغا، آنا،
مه‌فعولون بیه:	اونی، آنی،
مه‌فعولون فیه:	اوندا، آندا
مه‌فعولون عانیه:	اوندان، آندان

شو

موضافون ایله‌یه: شونیك،
مه‌فعولون ایله‌یه: شوکا، شوغا، شونا
مه‌فعولون بیه: شونی، شون..
مه‌فعولون فیه: شوندا،
مه‌فعولون عانیه: شوندان،

چوقلاق شه‌کیلله‌ری

موض. ایله‌یه بولارنیك، بولارنی. شولارنیك، شولارین، اولارنیك، اولارین
مه‌ف .ای. بولارآ، بولارغا. شولارغا، شولارآ، اولارآ، اولارغا
مه‌ف. بیه. بولارنی، شولارنی، اولارنی، آلارنی
مه‌ف. فیه: بولاردا، شولاردا، اولاردا، آلاردا
مه‌ف. عانیه بولاردان شولاردان، اولاردان، آلاردان

٤٦ — باعضی ایشاره‌ت سوزله‌ری، سوزله‌ره یاپیشاراق بیر سوز مه‌یدانا کتیریرله‌ر: بوگون، بییل، شو یه‌ر، بیه‌ر... بونلاریك بیر سوز مه‌یدانا کتیردیکینه علامه‌ت — عوموم‌بیه‌تله تورك — تاتار سوزله‌ریندە اولدوغی کیبی — اورغودر. ایکی آیری سوز ایکی اورغو ایله سویله‌ندیکی حالده بیراءشمیش سوزله‌ر بیر اورغو ایله سویله‌نیر.

موللك ضامیرله‌ری

٤٧ — قیریم تاتارجاسیندا دیکه‌ر تورك — تاتار دیالله‌رینده اولدوغی کیبی نیسبه‌ت و مولك ایفاده ایده‌ن بیر طاقیم شه‌کیلجیله‌ر واردر.

بیرینجیله‌ری: گی، غی، کی، قی، در. مه‌ثلا ئه‌ووه‌لکی، باشتاقی، بورونغی، صوقغی، صوککی.. کیبی سوزله‌ر مه‌یدانا کتیریرله‌ر. ایکینجیله‌ری آصیل مولك شه‌کیلجیله‌ری اولوب بیرلیك فکرینی آکلاتماق ایچون: «م ك (ر) ی (سی)» و چوقلیق فیکرینی بیلدیرمه‌ك ایچون «گیز، میز، لاری» شه-

كيللەرينى آليرلەر. بونلار يۇقاريدا گوردوگومىز ضامير سوزلەرينه قوشولورلار: ضاميرلەرك، «مەنيم، سەنيك، اونيك، بيزيم، سيزيك، اونلاريك» شەكيللەرينه نيسبەت ضاميرلەرى كەلەرەك شو شەكلى ويريرلەر: مەنيمكى، سەنيككى، اونيككى، بيزيمكى، سيزيككى، اونلاريككى.

٤٨ — بونلاردا كەندى صيرالاريندا ديكەر، ضامير سوزلەرى كيبى، تاصريف اولونورلار:

موض. ايلەيە: سەنيككينيك

مەف ايلەيە: سەنيككينه

مەف. بيه: سەنيككينى،

مەف. فيه: سەنيككينده

مەف. عانيه سەنيككيندەن

٤٩ — مولك ضاميرلەرى، كەندى باشلارينا، هيچ بر ماعنايا ماليك اولمادىقلارى حالده، باشقا آدلارا قوشولديقلارى زامان ماعنا، واظيفه صاحيبى اولورلار، ياعنى شەكليات морфология نوقطائى ناظارىندان بونلار آرتيق موستاقيل سوزلەر اولمايوب بەلكى شەكيلجى حالينه كەلميش ياريم سوزلەردر.

بابام، بابامك، باباسى، بابامىز، بابا كيز، بابالارى.

قارداشيم، قارداشيمك، قارداشى، قارداشيميز، قارداشيكز، قارداشلارى. .

ئەويم، ئەويمك، ئەوى، ئەويمز، ئەويكز، ئەولەرى..

صووىم، صووك، صووى، صوومىز، صووكز، صوولارى،.

«ى، سى» شەكيلجى لەرينك قوللانيلماسيندا قاعده شودركه بونلاردان بيرنجيسى صاميته ايله بيتەن سوزلەريك، ايكينجيسى صائيته ايله بيتەن سوزلەريك آخرينا گەلير. لاكين هەپ، كوپ، بير، صاآب (صاحيب)، جەناب.. كيبى سوزلەريك آخرينادا گەلير:

هەپيسى، كوبيسى، بيريسى، صاآبيسى، جەنابيسى...

٥٠ ـ بونلاريك، ياعنى مولك ضاميرلەرينك چەكيلمەسى شويله اولور:

موض. ايلەيە: بابالاريمك، بابالارين،

مەف . ایلەیە : بابالارینا،

مەف. بیە: بابالارینی، بابالارین،

مەف. فیە: بابالاریندا،

مەف. عانیە: بابالاریندان.

٥١ . ـ هانکی، قایسی، قانا، قایدا، اوز، کەندی، کیم، کیمسەنەن الخ کیبی دیگەر تورك ـ تاتار صارفلاریندا کاه صورغو (ایستیفهام)، کاه موبهەم ضامیرلەر اولاراق طانیلمیش اولان سوزلەری بیر صینیفا آیبرماق ایچون یالیکز ماعنا طارافیندان موعاییەن و موشتەرەك خوصوصیەتلەره مالیك اولوب شه کیلجه هیچ بیر خوصوصیەته مالیك ده کیلدرلەر و دیلیمزك باشقا سوزلەری کیبی «سوز یاپیجی» و «سوز ده کیشدیریجی» شه کیلجیەلەری قابول ایدەرلەر. قایسیندان، گیمسەسیزلیك. کەندیلیکیندەن.. الخ.

صایی سوزلەری

٥٢ — صایی سوزلەری هەر نا قادار «ماعناوی» بیر غروپپا اولسادا کەندیسینه ماخصوص باعضی سوز یاپیجی و ده کیشدیریجی شه کیلجیلەره مالیکدر که بونلاردان آیریجا باحث ایتمەك لازیمدر.

بو شه کیلجیلەریك ماعناسینا کوره صایی سوزلەرینی ١) میقدارجی، ٢) صیراجی ٣) أولەشدیریجی (تەوزیعیه) ٤) آیری (موستافیل) اولماق أوزره دورت بولوکه آییرمیشلاردر.

٥٣ — میقدارجیلار شونلاردر:

١ ـ بیر ٥ ـ بەش ٩ ـ طوقوز

٢ ـ ایکی، ئەکی ٦ ـ آلتی ١٠ ـ اون.

٣ ـ اوچ ٧ ـ یەدی

٤ ـ دورت ٨ ـ سەکیز

تورك ـ تاتار دیللەرینده بوگونده «اونلیق ـ آعشاری» صایی اویصولی بولوندوغیندان یوزه قادار هەر أونیك آیری آدی واردر؛ بونلاردا:

٢٠ ـ یەکرمی، ٣٠ ـ اوتوز، ٤٠ ـ قیرق، ٥٠ ـ ئەللی،

٦٠ – آلتمش، ٧٠ – يتميش، ٨٠ – سه‌كسه‌ن، ٩٠ – طوقسان، ١٠٠ – يوز، ١٠٠٠ – بيك، مين، ميك.

بونلارك پهك چوغی موره‌كه‌ب ياعنی ايكيشه‌ر سوزده‌ن قوشولموش اولوب بيزيم نوقطائی ناظاريميزدان بو سوزله‌ريك ناصيل وه نه اولديغينی موقايه‌سه‌لی قيسيمدا كوره‌جكيز.

٥٤ – صيراجی صاييلاريك شه‌كيلجيسی «نجی، نجو، نجا..» اولوب موره‌كه‌ب صاييلاردا صوكونجی سوزه باغلانير:

بيرينجی	اونونجی
ايكينجی	اون‌اوچونجی
اوچونجی	بيك طوقوز يوز يكرمی دوردونجی.

٥٥ – أوله‌شديريجی صاييلاريك شه‌كيلجيسی: «شار – شه‌ر، آر – ئه‌ر» در. بونلاردان «شار – شه‌ر» صاميته ايله نيهايه‌ت بولانلاردا «آر – ئه‌ر» ايسه صاميته وه ياخود «ش» صوكلی سوزله‌ره ياپيشيرلار.

بيره‌ر،	دره‌ر،	به‌شه‌ر.
ايكيشه‌ر،	يديشه‌ر،	اونار.

بيرده‌ن زياده موره‌كه‌ب صايی سوزله‌رينده باشدا كی سوزله‌ر صوكندا كينه قوشولور:

طوقوزار بيك به‌شه‌ر يوز.

اونار بيك اوچه‌ر يوز... الخ.

بورادا «شار – شه‌ر» وه «آر – ئه‌ر» شه‌كيلجيله‌رينك قوللانيليشی حاقنده بير قاچ سوز سويله‌مه‌ك ايجاب ايده‌ر.

پروفه‌سور صامائيلوويچه كوره أوله‌شديريجی صاييلاريك آصيل شه‌كيلجيسی «آر – ئه‌ر» اولوب «شار – شه‌ر» ايسه «به‌شه‌ر» سوزينه آنالوغيا، ناظيره طاريقيله مه‌يدانا كه‌لمشدر.

حالبوكه بيز هه‌ر ايكی دورلو شه‌كيلجينك بير بيرينده‌ن آيری وه أووه‌لده‌ن موجود اولديغينی كورويوروز. بير ده‌ره «شه‌ر» وه «شار» ياليكز صائيته ايله بيته‌ن صايی سوزله‌رينك صوكونا كه‌له بيلور.

مەثەلا: ئەكی + شەر، آلتی + شار، یەدی + شەر، بیگرمی + شەر، ئەللی + شەر.

دیگەر طارافدان أسكی تورکچەده «سەر، سور». «صیرا» کیبی ده‌فعه، کەرره ماعناسینا کەلەن سوزلەر بولوندوغی کیبی عاینی سوزه: هانی = قاچ، سوز = کەرره.

هەیت = یەدی، سەر = کەرره.

کیبی سوزلەرده، ماجار جادادا راست کەلییورز.

ایشته بونوك ایچون بیز ظان ایده‌یورز که بو شه‌کیلجی‌نیك أساسی «آر ـ ئەر» اولوب یالیکز «بەشەر» شه‌کلیندەن «شار ـ شەر»ك تورەمەسی قابیل ده‌کلدر.

بورادا آنالوغیا تەئسیر ایتمش اولسا بیله عاکسی صورەتده تەئسیر ایده بلمیشدر. لاکین بو خوصوصادا أیمیزده دەلیل بولونمادیغیندان شیمدیلیك هەر ایکی شه‌کیلجی‌یی موستاقیل وه آصلی اولاراق قابول ایتمەك مەجبورییەتیندەیز.

٥٦ ـ قریم تاتارجاسیندا بوندان باشقا: «آو ـ ئەو» شه‌کیلجیسی‌ده واردر که بونلاردا «دانه» ماعناسینی ویریرلەر: بیرەو، «بیر دانه» بەشەو «بەش دانه» ایکەو، « آلتاو، « کیبی.
یەدەو، «

٥٧ ـ بو صایی آدلاریندان باشقا میقدار آدلاری وه بونلاریك صورغولاری صیرا وه تەوزیع شه‌کیلجیلەرینی آلیرلار: اورتانجی، قاچینجی، صوکونجی، قاچار وەسائیرە..

٥٨ ـ شیمالی قیریمدا ایکەو، بیرەو، آلتاو.. سوزلەرینه «لاپ ـ لەپ» شه‌کیلجیلەری قوشولاراق «آلتاولاپ»، «بەشەولەپ».. کیبی سوزلەر مەیدانا کەلدیکی کیبی آبری صایی آدلارینا «لەی» یاخود «لی» شه‌کیلجیسی علاوه اولوناراق «بیرلی، أکیلی، اوچلی»، یاخود «بیرلەی، أکیلەی، اوچلەی..» سوزلەری مەیدانا کەلیر..

-- ایش سوزله‌ری (فیعیل) --

٥٩ - فیعیلله‌ریك آیری شه‌کیلجیله‌ری اولوب بونلاری دیلیمیزده آیری غروپپا یاپار. فیعیل طامارلاری باعضی ساده، باعضی موره‌کب اولور:
آ) ساده طامارلار، پارچالارا آییریلاماز؛ مه‌ثه‌لا: قاز، ایچ، یاپ، گه‌ل، یاز، بیل، بول..

ب) موره‌کب طامارلاردا ایکی دورلو یاپیلور: ١) ایکی ساده فیعیل طامارلارینك بیرله‌شمه‌سیندن مه‌یدانا که‌لیر. ٢) ایسیم وه یاخود فیعیل طامارلارینا شه‌کیلجیله‌ر عیلاوه‌سیله په‌یدا اولور.

٦٠ - فیعیل طامارلارینك بیر بیرله‌ریله قوشولماسیندان مه‌یدانا که‌له‌ن فیعیل طامارلارینا یه‌یه‌ر = اید (ایله‌ت) + به‌ر، آلکه‌ل، آکه‌ل، آپکه‌ل = آلیب + که‌ل، آکه‌ت، آلکه‌ت، آپکه‌ت = آلیب + که‌ت، قووه‌ر = قویی + ویر.. فیعیل، ایسیم طامارلارینك قوشولماسیندان مه‌یدانا که‌له‌ن فیعیل طامارلارینا میثال: نیشله، ناصا، ناپ، قالت = نه + ایشله، نه + یاصا، نه + یاپ، قالای + أت سوزله‌ری اولا بیلور.

٦١ - ایسیم سوزله‌ریندن ایش سوزله‌ری، فیعیل طامارلاری مه‌یدانا که‌تیره‌ن شه‌کیلجیله‌ریك قیریم تاتارجاسیندا باشلوجالاری شونلاردر:

١) لا - له:

قول - قوللا،

باش - باشلا،

طاش - طاشلا،

خور - خورلا،

آك - آكلا،

ئه‌س - ئه‌سله،

به‌ل - به‌لله،

هاو - هاولا،

آق - آقلا...

٢) آر ـ ئەر:

آق ـ آغار،
باش ـ باشار،
دەلی ـ دەلیر،
یاش ـ یاشار،
قارا ـ قارار،
ساری ـ سارار،
تازه ـ تازەر...

٣) لان ـ لەن:

آیاق ـ آیاقلان،
گور ـ گورلەن،
ئەس ـ ئەسلەن،
طاو ـ طاولان،
هاوەس ـ هاوەسلەن...

٤) آ ـ ئا:

یاش ـ یاشا،
اویون ـ اوینا،
آش ـ آشا،
بەگیز ـ بەگزە،
دوز ـ دوزە،
آی! ـ آیا (آجیماق)

٦٢ ـــ قیریم تاتارجاسیندا فیعیل طامارلاریندان فیعیل یاپان شەکیلجیلەر شونلاردر:

آ) لازیم فیعیلدەن موتاعاددی یاپان شەکیلجیلەردر که بونلاردا تورلو تورلودر:

۱) ت ـ : تارا ـ تارات،
آشا ـ آشات،
سویله ـ سویله‌ت،
قیزار ـ قیزارت،
یور ـ یوروت،
ئه‌کسیل ـ ئه‌کسیلت،
یوکله ـ یوکله‌ت...

۲) اور ـ ایر:
یه‌ت ـ یه‌تیر،
بیت ـ بیتر،
قاچ ـ قاچیر،
آش ـ آشیر،
آچ ـ آچیر،
بات ـ باتیر،
یات ـ یاتیر،

۳) دور ـ دیر، تور ـ تیر:
سه‌و ـ سه‌ودیر،
دور ـ دوردور،
گه‌ز ـ که‌زدیر،
بیل ـ بیلدیر،
ئه‌ت ـ ئه‌تتیر،
قور ـ قوردور،
طوت ـ طوتتور،..

قریم تاتارجاسیندا لازیم ماعناسیندا (ل) ایله بیته‌ن باعضی‌ایش آدلاری واردرکه (تیر) شه‌کیلجیسنی آلدیغی زامان «ل» سه‌سی دوشه‌ر. بو حال داها زیاده شیمال شیوه‌سینیك خوصوصیه‌تی‌در.

كەل ـ كەلتيرمەك، كەتيرمەك

أول ـ اولتيرمەك، اوتورمەك

دون ـ دولديرماق، طوتورماق.

عاينى صورەتله ئەسكى (اولتورماق) دان [اوتورماق] مەيدانا كەلمىشد .

٤) اوت ـ ايت:

چاغنى ـ چاغنيت،

آق ـ آغيت،

قورق ـ قورقوت،

اورك ـ اوركوت،

صارق ـ صارقيت،

٥) قيز ـ كيز، غيز ـ گيز، قوز ـ غوز، قيز ـ غيز، ايز ـ اوز:

يات ـ ياتقيز،

آق ـ آقيز،

مين ـ مينگز،

كور ـ كركوز،

تيمى ـ تيمكيز،

تور ـ تورغوز،

اور ـ اورغو،

قورق ـ قورقيز...

٦) آر ـ ئەر:

چيق ـ چيقار،

گيت ـ كيدەر،

قايت ـ قايتار،

قوپ ـ قوپار،

يەت ـ يەتير،

٧) سات ـ سەت:

كور ـ كورسەت

مين ـ مينسەت

طور ـ طورسات،

كيى ـ كيسەت،

كير ـ كيرسەت،

جور ـ جورسەت،..

٨) غار ـ گەر، قار ـ كەر،

أوز ـ اوزغار،

اوك ـ اوكغار،

يەت ـ يەتكەر،

آت ـ آتقار...

بوتون بو شه كيلجيلەرى گوزدەن كەچيرەجەك اولورساق بونلارك پەك چوقلارينك آصلينداً بير بيرينەدن چيقديغينى كورورروز. بونلار تورك تيلينك بويوك بير باليغى اولديغى كيبى بير چوقلارى بو كون بيله پەك زياده جانلى و دورمادان يەكى شه كيللەر مەيدانا كەتيرمه كدەدر. ياليكز « آر، سات، غار » شه كيلجيلەرى آز، چوق قووەتلەرينى غائيب ايتمشلەردر.

٦٢ ـــ قيريم تاتارجاسينداً « موطاواعات » دەنيلن ماعنا ايله فيعيللەر ياپيلماسى ايچون « آن، اين، اون، » شه كيلجيلەرى واردر:

بول ـ بولون

گور ـ گورون،

سەو ـ سەوين،

يوللا ـ يوللان،

كيسى ـ كيسين،

بەزه ـ بەزەت،

سويله ـ سويلەن...

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

٦٣ — « مەجهول » ماعناسیندا ایش سوزلەری مەیدانا کەتیرمەك ایچون « ایل »، « اول » شه کیلجیلەری واردر:

اور ـ اورول،

یار ـ یاریل،

صار ـ صاریل،

تاپ ـ تاپیل،

کور ـ کورول،

سوز ـ سوزول...

صائیته ایله و یاخود «ل» صامیتەسیله بیتەن سوزلەرده « ایل، اول » یەرینه « ن » بولونور:

اوقو ـ اوقون

آل ـ آلین،

آشا ـ آشان

صالا ـ صالان،

یوالا ـ یوالان..

٦٤ — « قارشولیقلی » ماعناسینی ایفاده ایتمەك أوزره یه کی فیعیللەر، «ئەش ـ آش، أوش ـ ئوش، ش » شه کیلجیلەری طارافیندان تەشکیل ایدیلور:

گول ـ گولوش،

اور ـ اوروش،

سویله ـ سویلەش،

آکلا ـ آکلاش

آت ـ آتیش

قاتنا ـ قاتناش...

٦٥ — تاتارجادا آرتیق غائیب اولماق أوزره بولونان، یاعنی بیر چوق سوزلەرده طامارا یاپیشوب، بیر چوقلاریندادا تەمامیله غائیب اولان

«قالا، غالا، کەله،..» شەکیلجیلەری واردر که «تەکەررور «многократность» ماعناسینی ویریر.

بور — بورغالا،

چاپ — چاپقالا،

تەپ — تەپکەله،

سویره — سویره کله،

جوور — جورغالا...

حالبو که «ایرغالا، اوقالا،» کیبی سوزلەرده تەمامیله طامارا یاپیشمش ودیگەر فیعیل طامارلاریندا آرتیق غائیب اولمشدر.

٦٦ — قیریم تاتارجاسیندا «نەفی» ایکی دورلو یاپیلور: ١ — «ما، مه» شه کیلجیلەری واسیطاسیله یاپیلور که بو تاقدیردوه نەفی باسیط اولور. ٢ — «آما، ئەمه» و یاخود «آلما» شه کیلجیلەریله اولور که بو زاماندا «موثبەت» ایشك مومکین اولمادیغی آکلاشیلور.

بیرینجی یه میثال: کیت — کیتمه،

یاپ — یاپما..

ایکینجی یه میثال: وار — وارامما،

کور — کورەمه،

بیل — بیلالما،

آل — آلالما،

ئەگەر، فیعیلك طاماری صائیته ایله بیتمش ایسه بو تاقدیرده «آلما» یەرینه «یالما» پەیدا اولور:

سویره — سویره یالما،

ایندە — ایندە یالما،

چیمتی — چمتیالما...

٦٧ — بوتون شیمدی یه قادار صایدیغیمیز فیعیل شه کیلجیلەری بیرچوق سوزلەرده بیر بیرینه یاپیشاراق بولونورلار. ئەساسەن بوتون تورك — تاتار

وياخود اورال ـ آلتای دیلەرینك خوصوصیەتی بودر. فیعیلده ئەك صوکرا «نەفی» شه کیلجیسی گەلیر:

اوی

اویلان

اویلاندیر

اویلاندیرت

اویلاندیرتما،

اویلاندیرتاما...

گەچ

کەچین،

کەچیندیر،

کەچیندیرت

گەچیندیرتمه

گەچیندیرتاما...

«موتەعاددی» شه کیلجیلەرنیك باعضیلاری، مەئەلا ت، دیر، ت یاخود کیز، غیز، دیر، ت بیر بیرینك آرقاسیندان گەلیر و بو تاقدیرده ایشیك قاچ ئەل و یاخود واسیطادان کەچدیکینی کوستەریر:

یاپ، یاپدیر، یاپدیرت، یاپدیرتدیر..

طور، طورغز، طورغزدیر، طورغزدیرت..

-- چوراباطیر ان ---

آل ئەندی آنای، آل ئەندی،

صاولیق بیله قال ئەندی.

آقتاچیلی عالی بەینی أولتیردم،

باشیما کەلمەز خورلیقلارنی کەتیردم..

ناربکنك اوغلی چورا مەن بولسام،

مەن قازانغا کەتمەن..

— قايتسانا بالام، قايتسانا،
آتيك باشين طارتسانا،
سه‌نيك بابك ناريك قارت،
دوقوز سولتان أولديردى،
قيريمدان چيقوب كيتمه‌دى..

—

— آل ئه‌ندى آناى، آل ئه‌ندى،
صاولىق بيله قال ئه‌ندى؛
ناريكنك اوغلى چورا مه‌ن بولسام،
مه‌ن قازانغا كه‌ته‌مه‌ن..

—

— آياق، آياق آش به‌ردىم،
حه‌لال بولسون بالايم،
آيرى ئه‌مچه‌كده‌ن سوت به‌ردىم،
حه‌لال بولسون بالايم..

٦٨ — فيعيل طامارلاريندان دورلو شه‌كيلجيله‌رله ايشك وه حاره‌كه‌تك زامان و صوره‌تينى كوسته‌ره‌ن بير چوق شه‌كيلله‌ر مه‌يدانه كه‌تيريلور كه بيزيم مه‌كته‌ب صارفلاريندا بونلاريك زامان كوسته‌ره‌نله‌رينه «صيغا» وديكه‌ر-له‌رينه «رابطا» ده‌نيلور.

٦٩ — فاعيليه‌ت رابيطاسى كه عاينى زاماندا حال و ماضى زامانلارينا ايشاره‌ت ايده‌ر؛ قيريم تاتار جاسيندا «گه‌ن — غان، كه‌ن — قان» شه‌كيلجيله‌رى واسيطاسيله مه‌يدانه كه‌ليز:

گه‌ل — گه‌لگه‌ن،
گه‌لمه — گه‌لمه‌گه‌ن،
اوقوت — اوقوتقان
اوقوتما — اوقوتماغان

آل — آلغان
آلما — آلماغان
آلالما — آلالماغان.. الخ.

٧٠ — مەفعولییەت رابیطالاری دەنیلەن ماضی ایچون دیك ـ دیق، دوك ـ دوق» و استقبال ایچون «ئەجەك ـ آجاق» شەکیلجیلەریله یاپیلور:

کور — کوردوك،
وار — واردوق،
آل — آلدیق،
کورمه — کورمەدیك،

وارما ـ وارمادیق،
آلما ـ آلمادیق.. الخ.

یاخود:

وار ـ واراجاق
آل ـ آلاجاق،
کور ـ کورەجەك،
وارما ـ وارمایجاق،
آل ـ آلمایجاق،
کور ـ کورمەیجەك..

٧١ — قیریم تاتارجاسیندا، دیگەر تورك ـ تاتار دیللەرینده اولدیغی کیبی دائیمییەت یاخود عاینی زاماندا ایستیقباله باقین حالی ایفاده ایدەن شەکیللەری «آر ـ ئەر، ایر ـ اور» شەکیلجیلەری مەیدانه گەتیریر:

بار ـ باریر،
یات ـ یاتیر،
اوقو ـ اوقور،
یازا ـ یازار..

«نه‌فی» شه‌کیلله‌ری (ماز ـ ماس)شه‌کیلجیله‌ری واسیطاسیله (مه‌ز ـ مه‌س،)

یاپیلور:

قایت ـ قایتماز،

طای ـ طایماس،

به‌ز ـ به‌زمه‌ز،

اول ـ اولماز،

چاق ـ چاقمار.

۷۲. ـــ که‌چمیش زامان رابیطاسی «میش» و نه‌فی ایچون «مه‌میش» شه‌کیلجیله‌ریله یاپیلور:

که‌ل ـ که‌لمیش،

که‌لمه ـ که‌لمه‌میش،

گ‌چ ـ که‌چمیش،

گ‌چمه ـ گه‌چمه‌میش..

۷۳. ـــ فیعیل طامارلاریندان حاره که‌ت و یاخود ایش آد، «ماق ـ مه‌ك»، «ما ـ مه» یاردیمیله یاپیلور. مه‌کتب صارفلاریمز بونلارا «ما‌ـ صدار» یاعنی فیعیلیك آچیلدیغی یه‌ر، یاخود آناسی آدینی ویرسه‌لرده فیعیل آناسی، آصلیندا فیعیل طاماری اولوب بوده واظیفه ایعتیباریله ئه‌میر صیغا‌ـ سینك ایکنجی شاخصی اولور (یاپ، وار..) الخ. حاره که‌ت و ایش آد‌ـ لاری قیریم تاتارجاسیندا شویله‌در:

۱) سات ـ ساتماق،

ساتما ـ ساتمامق

گول ـ گولمه‌ك،

گولمه ـ گولمه‌مه‌ك..

۲) آل ـ آلما،

یاز ـ یازما،

باص ـ باصما،
آلما ـ آلماما،
یازما ـ یازماما،
باصما ـ باصماما..

٧٤. ـــ قیریم تاتارجاسیندا «او، و، ی» شه کیلجیله‌ریله‌ده حاره کەت و ایش آدلاری یاعنی ماصدارلار یاپیلور:

قورق ـ قورقو، یاز ـ یازوو،
قورتار ـ قورتارو، آل ـ آلو،
صات ـ صاتو، قایت ـ قایتو...

٧٥. ـــ «ایم» و «ایش» شه کیلجیله‌ری‌ده حاره کەت و ایش و بونلا ریك مه‌یدانا کەلەسینی ایضاده ایده‌رله‌ر:

آل ـ آلیش، قایت ـ قایتیش
آل ـ آلیم، صات ـ صاتیم..

٧٦. ـــ رابطالاریك بیر قیسمی داها واردر کە روس صارفلارندا ئەووەلکیلەرینە (participium) причастие دەنیلدیکی گیبی ایکینجیلرینە (gerundium) деепричастие تاعبیر اولونور. بونلارك بیرینجیله‌ری ماعناجا صوفات سوزله‌رینك یەرینی طوتدیقلاری حالده بیرینجیله‌ری فیعیل سوزله‌رینك بیر پارچەسی اولاراق قالیرلار. تورك صارفلاری بونلاری هەپ رابیطا نامی آلتیندا زیکر ایده‌رله‌ر:

١) اوپ ـ ایپ، سوز صائیته ایله بیتدیکی زامان «پ» شه کیلجیله‌ری

آیت ـ آیتیپ،
قایت ـ قایتوب،
صات ـ صاتوپ،
قالت ـ قالتیپ،
آشا ـ آشاپ،
جانتای ـ جانتاییپ،
سویره ـ سویره‌پ

بو شه‌کیلجیله‌ر قیریم تاتارجاسیندا داها زیاده موثبه‌ت فیعیلله‌ره یاپیشوب مه‌نفی فیعیلله‌رده «ی» شه‌کیلجیسی بولونور:

قورق ـ قورقمای،

یاپما ـ یاپمای،

آلما ـ آلمای..

۲) که‌چ ـ گه‌چ، قاچ ـ غاچ

کیتکه‌چ، توشکه‌چ،

وارغاچ، طاشقاچ..

۳) کینچه ـ گینجه، قینجا ـ غینجا، قانچا ـ غانجا،..

ینجه ـ ونجه، کنجه ـ گه‌نجه:

که‌لگه‌نچه، گه‌لینجه،

آوقوغانچه، اوقویونجا،

اوروشماغانجا، اوروشماینجا..

۷۷) که‌چمیش زامانی بیلدیره‌ن فیعیل سوزله‌ری «دی ـ تی» شه‌کیلجیسی طارافیندان ته‌شکیل اولونور:

آل ـ آلدی، به‌ر ـ به‌ردی، گه‌ل ـ که‌لدی..

۷۸. — قیریم تاتارجاسیندا حال زامانینی کوسته‌ره‌ن فیعیلله‌ریك شه‌کیلجیسی «آ»، «ئه» و سوز صائیته ایله نیهایه‌ت بولدیغی زامان «ی» شه‌کیلجیسیدر:

آت ـ آتا، یاغ ـ یاغا،

قارا ـ قاراری، سویره ـ سویره‌ی،

بیل ـ بیله، آ ا ـ آرای،

تورلو زامانلارا عائید فیعیللریك چه‌کیلووی:

۷۹. — شیمدیکی زامان: قال

بیرلیك
- بیرینجی شاخیص: قالامان،
- ئه‌کینجی » قالاسین،
- اوچونجی » قالا،

چوقلیق	بیرینجی شاخیص:	قالامیز،
	ایکینجی ««	قالاسیز،
	اوچونجی ««	قالالار،

آشا

بیرلك	بیرینجی شاخیص:	آشایمان،
	ایکینجی ««	آشایسین،
	اوچونجی ««	آشای،
چوقلیق	بیرینجی شاخیص:	آشایمیز،
	ایکینجی ««	آشایسیز،
	اوچونجی ««	آشایلار..

کەچمیش زامان: کەل

بیرلیك	بیرینجی شاخص:	کەلدیم،
	ایکینجی ««	کەلدیك،
	اوچونجی ««	کەلدی،
چوقلیق	بیرینجی شاخص:	کەلدیك،
	ایکینجی ««	کەلدیکیز،
	اوچونجی ««	کەلدیلەر..

کەلەجەك زامان: آل

بیرلیك	بیرینجی شاخص:	آلاجاقمان،
	ایکینجی ««	آلاجاقسین،
چوقلیق	اوچونجی » :	آلاجاق،
	بیرینجی شاخیص:	آلاجاقمز،
	ایکنجی « :	آلاجاقسیز،
	اوچونجی « :	آلاجاقلار..

بونلاریك نەفی صورەتلەری «ما و مە» عیلاوەسیله اولوب شویله شه کیللەر آلیر:

نالا — قالمای،
آشای — آشامای،
کەلدی — کەلمەدی،
آلاجاق — آلمایجاق.. الخ.

٨٠ — آرزو صیغاسی، نك باعضی شه کیللری غائیب اولماقله بەرابەر، تەمەلی تاتارجادا حالا بو کونه قادار قوللانیلماقدادر:

بیرلیك: اش. : سەوەیم، آیلانایم،
چوقلیق: اش. : سەوەمیز، آیلانایق،

نەفی صورەتی:

بیرلیك: اش : سەومیم، آیلانمایم،
چوقلیق: اش. : سەومیمیز، آیلانمایمیز..

٨١ — گەرەکلیك (مەجبوریییەت) صیغاسی دا قیریم تاتارجاسیندا قوللانیلماقدادر: — صای —

بیرلیك
١ ش. : صایمالیمان،
٢ ش. : صایمالیسین،
٣ ش. : صایمالی

چوقلیك
١ ش. : صایمالیمیز،
٢ ش. : صایمالیسیز،
٣ ش. : صایمالیلار.

٨٢ — بوتون بوفیعللەردەکی ضامیرلەریك شه کیللەری آشیکار کورونویور:

١ — شیمدیکی زاماندا، بیرلیك ایچون: ١ — مان ٢ — سین ٣ — ضامیرسیز،

چوقلیق ایچون:

١ — میز، ٢ — سیز، ٣ — لار، لەر.

مان (خافیفلەردە مەن) و سن، سیز، میز (بەز) ضامیرلەری شاخیص ضا-

میرله‌رینده‌ن هیچ فارقلی ده کیلدر. اوچونجی شاخیصلاردا «او» و «اولار» یافیعیلك طامارینا قاریشمیش، یاخوددا تەمامیله دوشموشدر.

٢ ــ که‌جمیش زاماندا، بیرلیك ایچون: ١ ــ ایم، ٢ ــ ایك ٣ ــ ضامیرسیز.
چوقلیق ایچون: ١ ــ ایك، ٢ ــ ایكز، ٣ ــ ضامیرسیز.
آرتیق بورادا که‌ره‌ك بیرلیك ایچون، که‌ره کسه چوقلیق ایچون قوللانیلان ضامیرله‌ر شاخیص ضامیرله‌رینده‌ن چوق فارقلی‌در. بونلاری موقایه‌سه‌لی و تاریخی قیسیملاردا تاحلیل ایتمه‌گه چالیشاجاغز.

٣ ــ گه‌له‌جه‌ك زاماندا، بیرلیك ایچون: ١ ــ مه‌ن؛ ٢ ــ سیك ٣ ــ ضامیرسیز.
چوقلیق ایچون: ١ ــ میز، ٢ ــ سیز، ٣ ــ ضامیرسیز. بونلاریك‌دا شیمدیکی زامان صیغاسیندا قوللانیلان ضامیرله‌ره پەك زیاده یاقینلیغی وار‌در.

ایخطار ــ ماقصادیمز بورادا قیریم تاتارجاسینك خوصوصی سوزتیبله‌رینی کوسته‌رمەك اولدوغیندان عوثمانلی شه کیللەری آچیقلق و تەمامیه‌ت ضارورەتی اولمادیقجا طیشاریدا قالیر.

٨٣ ــ قیریم تاتارجاسیندا «به‌لکیسیز ــ که‌له‌جه‌ك» غایر موعایه‌ن موستاقبه‌ل صیغاسی شویله اولور:

بیرلیك	١ ــ سویه‌رمه‌ن	چوقلیق	سویه‌رمیز،
	٢ ــ سویه‌رسین		سویه‌رسیز،
	٣ ــ سویه‌ر		سویه‌رله‌ر

نه‌فی صوره‌تی: سویمه‌م. سویمه‌زسین، سویمه‌ز، سویمه‌میز، سویمه‌زسیز، سویمه‌زله‌ر..

٨٤ ــ «سه ــ سا» شه کیلجیله‌ری شارط ماعناسیله فیعیل سوزله‌ری مه‌یدانه که‌تیریر:

آل ــ آلسا
بیل ــ بیلسه
یاشا ــ یاشاسا
کونته ــ کونته‌سه..

٨٥ — بوتون شیمدیکی، گه‌له‌جه‌ك و كه‌چمیش زامانلارك‌شه كیلجیله‌ری: «دی»، «ئه‌جه‌ك — آجاق»، «آ — ئه».. هه‌پ بیر آصیلدان گه‌لدیگینه‌شوبهه یوقدر. بو آصیلدا بوگون «ایمه‌ك» فیعلی تاعبیر اولونان یاردیمجی رولینی آلمیش و آرتیق موستاقیل ماعناسینی غائیب ایتمش سوزدر. بوندان «ئه كه‌ن» «ئه‌دی» «ایدی».. كیبی یاردیمجیلار موعایینه‌ن فیعیل صیغالاری یاراتیر. مه‌ئه‌لا «سه‌و» طامارینا غیلاوه ایده‌ره‌ك «اوزاق كه‌چمیش — ماضی باعید» صیغاسی ئه‌لده ایدیلور:

سه‌و گه‌ن ایدیم،
سه‌و گه‌ن ایدیك،
سه‌و گه‌ن ایدی..
سه‌و گه‌ن ایدیك،
سه‌و گه‌ن ایدیكز،
سه‌و گه‌ن ایدیله‌ر..

عاینی «ایدی» یاخود «ئه‌دی» «سه‌وه‌جه‌ك»، «سه‌وه» صیغالارینا قوشولاراق موره كیكه‌ب صیغالار مه‌یدانا گه‌تیریر.

٨٦ — قیریم تاتار جاسیندا، عوموميیه‌تله بوتون تورك — تاتار دیللرینده اولدیغی گیبی فیعیلله‌ری چیفت و موره كیكه‌ب اولاراق قوللانمیشدیر. بو یوك مه‌یل واردر:

١) بیر اسیمله بیر فیعیل قوشولاراق موره كیكه‌ب فیعیل مه‌یدانه گه‌تیریرله‌ر:

زار + قیل = زارقیل،
كون + كور = كون كور،
باش + اول = باشول
صاقت + اول = ساقتول،
ئه‌ل + ویر = ئه‌لویر،
باش + قالدیر = باشقالدیر،
راست + كه‌له = راسكه‌له..

٢) قيريم تاتارجاسينا عاراب؛ فارس.. كيبى يابانجى ديللەردەن كيرميش اولان سوزلەرله بيرلەشەرەك موعايىەن فيعيللەر موره ككەب اولورلار:

تاعيين ئەت، تاصديق ئەت، قابول ئەت؛ راحت اول، حاضر اول، مەمنون قيل، باختيار قيل،..

٣) رابطا حالينده و ياخود ظارف شه كلينده بولونان سوزلەرله بيرلەشەرەك موره ككەب فيعيللەر مەيدانه گەلير:

كيدوب گەل، گيته وەر،

يازوب آل، يازا بەر،

يازا طور، وارا قوى،

٤) عينى طامارك ته كرارىله موره ككەب فيعيل ئەلده ايديلور. موتەعاددىده اولديغى كيبى ته كرارك صاييسى ايشك اوزاماسى زامانينى تاصوير ايدەر. بو صوى موره ككەب فيعيللەر حيكايه و تور كيلەردە قوللانيلور. مەثەلا:

وارا وارا وار ـ گيده گيده گيت.

كيره كيره كير ـــ آلا آلا آل،

باصا باص ـــ قالا قال،

٨٧ ـــ تورك ـ تاتار ديللەرينده فيعيل ايله ايسيم آرەسيندا قوللانيلما- قدادا هيچ بير فارق يوقدور. چوق كەره فيعيللەريك دورلو دورلو شەكيللەرى ايسيم يەرينه قوللانيلور.

طانا گەلدى (بير كوى)، حاجى گەلدى (بير آد)

طايماس (بير كوى)، طايغان (بير كوى)

قوش قونماز (بير يەمەك)، دال باصتى (تازه كيراز)

جەل جەتمەز (بير آت)، آل باصتى (بير جين آدى)

طوقتار (بير آد)، نەدىيم (بير قيرك ايسمى) ..

ـ ياريم سوزلەر ـ

٨٨ ـــ يوقاريدا شه كيلجيلەر باحثينده سوزلەريك بيرده بوتون سوز و ياريم سوز اولاراق آييريلديغينى گوردوك. بورادا شيمديىه قادار يازيلميش

اولان مه کتهب صارفلاری بویوك بیر قاریشیقلق دوغورمیشلاردر. مهثهلا «حوسهین جاهد» بهی ظارف و ئهدات نامی آلتندا بیر طاراف-ان بوتون فیرانسیز یاریم سوزلهرینك تورکچهیه تهرجومهسینی یاپدیغی کیبی، دیگهر طا-رافدان-دا ئهسکی عاراب صارفیندا گوردیکلهرینی تهمامیله کهندی صارفینا ناقیل ایدیویرمیشدر. دیگهر طارافدان روس تورکولوغلاریندان باعض-یلاری مهثهلا صامائیلوویچ روس صارفلارینی و بنائاً عالهیه روس دیلینی ئهساس آلاراق روسچادا наречие اولان شهیلهری تاتارجادا наречие ـ ظارف صایاراق فیکیر یوروتمیشلهردر: مهثهلا پروفهسور صامائیلوویچ:

١ — دیشارتین،	— (طیشاردان،)
٢ — قیشین،	٨ — ئهرتهن،
٣ — شیمدی،	٩ — میندا،
٤ — نهره،	١٠ — میندان،
٥ — بورا،	١١ — قایدا،
٦ — یازین،	١٢ — قایدان (قایسی) ،
٧ — یارین،	١٣ — یوقسا (قای بیری) (قای یاق)

و سائیره کیبی سوزلهری همچ наречие صایمیشدیر. حالبوکه наречие نهدر؟ بونلار بیر طاقیم یاریم سوزلهردرکه یا موستاقیل سوزلهر کیبی شه کیلجی آلمازلار و یاخود عاینی زاماندا باشقا بیر سوزه قوشولمادیقجا ماعنالاری تامام اولماز. بونلار پروفهسور (دهر-ژاوین) ك دهدیگی گیبی حاقیقاتهن طاشلانمیش، (تاحاججور) یاعنی همهر هانگی بیر صورهتله ده کیشمهیه موستاعید اولمایان سوزلهردر. حالبوکه یوقاریدا گهتیردیکمیز سوزلهری آلاجاق اولورساق بونلاردان « قیشین، یازین، یارین،. » کیبی بو گون داها قریم تاتارجاسیندا دورلو شه کیللهرده ده کیشهن سوزلهردر. « یارین » ظارف ده گیل، « قالین » ، « یاقین » ، « یالین » .. کیبی موستاقیل بیر سوزدر که موستاقیل سوزلهریك قیریم تاتارجاسیندا آلدیغی بوتون شه-کیلجیلهری آلیر: « یاریندان، یارینلیق، یارینا، یارینی، یارینجی » دهمهك مومکیندر. قیشین، یازین = قیش + این، یاز + این پارچالاریندان مو-ره کککهبدر. « قیشین گونی، » « یازین گونی .. » تاعبیرلهرینده بونلاریك هه نوز جانلی اولدوغی مهیدانا چیقار.

« نه‌ره » ، « بورا » کیبیـله‌ری‌ده بوتون هه‌مان بوتون سـوز ده کیشد-
یریجی شه‌کیلجیله‌ری قابول ایده‌رله‌ر. نه‌ره‌سی، بوراسـی، نه‌ره‌ده‌ن، نه‌ره‌یه،
نه‌ره‌سیه‌ن، بوراداں، بورایا، بوراسیمان؛، « شیمدی » ده بویله‌در که بو اوچ
سوزیك موستاقیل سوزله‌رده‌ن هیچ فارقی یوقدر. « یوقسا » یا گه‌لینجه بو،
« وارسـا » ، یاخود « اولسا » کیبی بیر سوزدر که « یوق + سـا » ده‌یه
بیلدیکیمز کیبی یوق ئه‌که‌ن، یوق + ئه‌دی، ده‌یه بیلورز. یوقسام، یوقساك
یوقساکز .. ده‌نیلیر. ماعنا باشقالیغی بیر کَه‌لمه‌یی ظـارف یاخـود یوقاریدا
ده‌رژاوینك تاعبیرینی قوالاناجاق اولورسـاق طاشلانمیش صایدیراماز. « دیشار-
تین » — « طیشاریدان » فریم یائی بویی ته‌لافظی اولوب یوقاریداکی سوزله‌ر
گیبی بوتون شه‌کیلجیله‌ره شه‌کیلله‌ره مالیك جانلی بیر سـوزدر. دیگه‌ر-
له‌ری‌ده بویله‌در.

٨٩ — اویله ایسه قیریم تاتارجاسیندا یاریم سـوزله‌ریك نه کیبی
صوفات و عالامه‌تی وار؟

١ — یاریم سوزله‌ر شه‌کیلجی آلامازلار.

٢ — که‌ندی باشلارینه بیر ماعنا ایفاده ایتمه‌یوب به‌لکه کندیله‌رینده‌ن
ئه‌وول و یاخود صوکرا گـله‌ن سوزله‌ریك ماعناسینی تاعدیل ایده‌رلـر. بویله
سوزله‌ر قیریم تاتارجاسیندا ایکی دورلودر:

١ — سوزوك باشینا گه‌لیرله‌ر: په‌ك، آنجـاق، ته‌ك، تاپ، داها، و
ئه‌گه‌ر، آمما، آیسا، ئه‌ك، لاکین..

٢ — سوزوك صوکینا که‌لیرله‌ر: جا — جه، چا — چه، جاق
— جه‌ك، جاق — چاق، سایین، سیز، داین، کیبیك، کیبی، می،
کی — چی، به‌ری — به‌رلی.. هه‌پ بویله سوزله در

بونلار ته‌دقیق اولوناجاق اولورسا هه‌م موستاقیل ماعنایا، مالیك اولما-
دیقلاری هه‌مده شه‌کیلجی قابول ایتمه‌دیکله‌ری مه‌یدانـا چیقـار. بونلاردان
باعضیلاری بیلخاصه، سوز صوکینا گه‌له‌ن ایـکنجیله‌ری آرتیق شـه‌کیلجی
اولماغا یاقینلاشمشلار. بونلارك شه‌کیلجیله‌رده‌ن فارقی ایق = قاتیق، قاییق، چا =
آچا، یاخود دان، دا.. کیبی بیر طارافدان سوزله‌ره دائیمی صوره‌تده

پاییشاماماللاری دیکەر طارافدان‌دا هەر زامان سوزوك طامارینا یاپیشاماماللا-
ریدر، اوچونجی طارافدان‌دا شەکیلجیلەره کوره ماعنالارینك داها زییاده
آچیق اولماسیدر. بونلار ئەساسەن «شەکیلجی» ایله «طامار» آراسیندا
بولونان سوزلەردر که زامانله بونلاردان شەکیلجی اولاجاقدر. نیته کیم دیکەر
شەکیلجیلەرده بو دەوردەن کەچمیشدر.

۳ — اوست، طیشاری، باشقا، صوکرا، ایلەری، کەری، ایچەری،
یوقاری، آشاغی، آست، قابتیپ، قالتیب، نه، بورا، شورا.. قیریم تاتارجا-
سیندا بیر طاقیم سوزلەر واردر که بونلاردا طامار ایله ظارف آراسیندا
یاعنی شەکیللی سوزلەرله شەکیلسیز سوزلەر آراسیندا بولونماقدادر.

۹۰ — شەکیلسیز سوزلەردەن بیر قیسمی‌دا تاتارجادا «نیدا
междуметие» سوزلەریدر که تاتارجادا پەك چوقدر. عومییەتله ابتیدائی
و ئەدەبیاتسیز، یاعنی طابیعاتا داها زیاده یاقین ایشلەنمەمیش اولان خالق
دیللەرینده بویله سوزلەر داها چوقدر. بونلاردان بیر چوقلاری «طامار»
حالینه کەلەرەك آرتیق «شەکیلجی» قابول ایتمه کدەدرلەر. مەثەلا: پیش
کورر، پیص، صوص، توفو (توکو)، پات، چات، شاپ.. بو صویداندر.
لاکین بیر چوقلاری بو کون بیله شەکیلسیز بولونماقدادر که
بونلارك باشلوجالاری شونلاردر:

۱ — آ، آی، اوی
۲ — آخ، واخ
۳ — هه [ئه، ئه، ئه] ها
٤ — هەی، های
٥ — اوف، اوه
٦ — وای
۷ — مه، ما،
۸ — یا،
۹ — دران، دران، دراك، دراك
۱۰ — شارت شارت، قارت قارت، گورر... الخ.

قیریم تاتارجاسیندا باش شه‌کیلجیسی

٩١ — یوقاریدا شه‌کیلجی باحثینده تورك ـ تاتار دیلله‌رینده وبو آرادا قیریم تاتارجاسیندا شه‌کیلجیله‌ریك هه‌پ سوزوك صوکونا که‌ندیکینی سویله‌میشدیك.

بونوکله به‌رابه‌ر باعضی بیر لیسانی عالامه‌تله‌ر وارکه یاواش یاواش قیریم تاتارجاسیندا باش شه‌کیلجیسی مه‌یدانا که‌لمه‌کده اولدیغینی خابه‌ر ویریر کبیدرله‌ر. ئه‌ساسه‌ن دیلیمزده عمومی بیر قاچ تورك ـ تاتارسوزی واردر که بونلاردادا واقتیله باعضی سوزله‌ریك باش شه‌کیلجیسی اولماق یولیندا اینکیشاف ایدوب صوکرا جانسیزلانوب صوك ده‌ورده‌رینه وارمادیقلاری. یاعنی باش شه‌کیلجیسی اولمایوب قالدیقلاری کورولور:

اینمه‌ك ـ بینمه‌ك،

به‌رمه‌ك ـ جیبه‌رمه‌ك

بویله سوزله‌ر، آرانیرسا، داهادا بولونا بیلور.

دیکه‌ر طارافدان باعضی فیعیلله‌ر کوزومیز اوکونده، بو گون ایکینجی ده‌ره‌جه‌ده روله که‌چمیشدرله‌ر و که‌چمه کده‌درله‌ر:

آلیپ + که‌لمه‌ك = آکه‌لمه‌ك.

آلیب + بارماق = آپارماق.

آلیب + که‌تمه‌ك = آکه‌تمه‌ك.

بوندان باشقا «قوش» سوزی لاتینجه «بی» باش شه‌کیلجیسی یه‌رینی طوتمیشدر: قوش پیجاق، قوش قولاق، قوش پیشطاو، قوش قایا، قوش آیاق، قوش باده‌م.

طیشاری، ایچه‌ری، یوقاری، ایله‌ری، گه‌ری، آشاغی . . . کیبی سوزله‌رده کیتمه‌ك، گه‌لمه‌ك؛ واروماق، که‌چمه‌ك... کیبی فیعیلله‌رده عاینی رولی اویناماقدادرلار. بونلاردان واقتیله باش شه‌کیلجیسی مه‌یدانا گه‌له بیلیر. نیته‌کیم اورال ـ آلتای دیلله‌رینده‌ن اولوب گه‌ره‌ك سوز خازینه‌سینجه، گه‌ره‌کسه ته‌شه‌ککولاتیله قیریم تاتارجاسینا فین ـ اوغور دیلله‌ری ایچه‌روسینده‌ن ئه‌ك

زیاده یاقین اولان ماجار دیلینده باش شه کیلجیلهر بو صوره‌تله بیر قاچ عاصیر ایچه‌روسینده توره‌میش، په‌یدا اولمیشدر.

کیتابییات

قیریم تاتارحاسینا دائیر یازیلان صارف کیتابلاری شونلاردر:

١ — تاتار صارفی، موئه‌للیفی: یاحیاناجی بایبورتلی.
باغچه‌سارای، ١٩١٨.

٢ — قاواعید لیسان تورکی: موئه‌للیفی: م. عابدوالقادیر؛
باغچه‌سارای، ١٩١٤.

٣ — تورك ـ تاتار صارفی. موئه‌للیفی: مه‌همه‌ت ته‌وفیق.
آق‌مه‌سجید، ١٩٢٠

٤ — تاتارجا صارف و ناحو. موئه‌للیفی: شه‌وقی به کتوره.
آق‌مه‌سجید، ١٩٢٢.

ـ روسچا ـ

1-й опыт краткой крымско-татарской грамматики.
А. Н. Самойлович, Петроград, 1916.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

موقایه‌سه‌لی قیسیم

-۲-

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

موقایه‌سه‌لی صارف حاققیندا بیر قاچ سوز

۱. — همان هیچ بیر دیل یوقدر که اونك دیگه‌ر بیر، یاخود بیر چوق دیلله‌رله بیر طارافدان، یاخود بیر چوق طارافدان باغی، یاقینلیغی اولماسون. دیلله‌ریك یاقینلیغی و بو یاقینلیغك ته‌مه‌لله‌رینی چیقارماق «دیل بیلگیسی» نك ئه‌ك موهیم و ئه‌ساسلی واظیفه و ماوضوعلاریندان بیریسیدر. قیریم تاتارجاسینك دیگه‌ر تورك ـ تاتار دیلله‌ری آراسیندا کی مه‌وضیعینی، یه‌رینی آگلایا بیلمه‌ك ایچون پك قیصا و پك بوشلیقلی اولسادا موعاللیمله‌ریمزه دیلیمزه شوعورلی و آگلایيشلی بیر گوزله باقا بیلمه‌له‌ری ایچون بویله بیر نوقطائی ناظاردان باعضی ماعلومات ویرمه‌یی موناسیب کوردك.

۲. — تورك ـ تاتار خالقلارینك نه واقیت طوپلی، بیر آرادا اوطوروب بیر دیلده قونوشدیقلارینا دائیر تاریخ هیچ بیر خابه‌ر ویرمه‌یور. یالیکز شوراسی ماعلومدر که ٦٩٢ ـ ٧٧٠ مه‌یلادی سه‌نه‌له‌رینده‌ن قالمیش اولان أورخون کیتابه‌له‌رینك، یوقاریدا ذیکر ئه‌تدیگمیز «کیتاب دیوان لوغاتی التورك» ك خابه‌ر ویردیکله‌رینه کوره آرتیق بو زامانلاردا، تورکله‌ر ـ تاتارلار بیربیرله‌رینده‌ن آیری صینورلارا آیری، آیری شیوه‌له‌ره مالیك قابیله‌له‌ر، خالقلار ایدیله‌ر. بوندان باشقا دیلیمزده مه‌یلاد عیسادان ئه‌وول که‌چمیش بیر چوق ئه‌جنه‌بی، مه‌ئه‌لا آری، اورال ـ آلتای قاویمله‌ریله موشته‌ره‌ك سوزله‌ر، تاعبیرله‌ر واردرکه بونلار هیند و أوروپا و اورال ـ آلتای خالقلاری بیر یورتدا یاشادیقلاری زامان دیلیمزك آرتیق مه‌وجود اوب آتالاریمزیكدا بو خالقلارله به‌رابه‌ر موناسه‌به‌تده بولونوب بیر آرادا عومور گه‌چیردیکله‌رینه شاهیدلیك ایتمه کده‌درله‌ر.

۳. ـ تورك ـ تاتار خالقلاری نا قادار چوق، دیلله‌ری و یوردلاری نا قادار آیریلمیش اولورسا اوسون بونلارك واقتیله بیر دیلده قونوشان بیر خالق اولوب بیر یورتدا یاشادیقلارینا شوبهه یوقدر.

تورك ـ تاتارلارك بو ئەسكى يوردى حاقىندا بير چوق ناظاريه‌لر وارسادا بو گونه قادار قابول و ايثبات ايديله‌جه‌ك گيبى بير شه‌ى مه‌يدانا چيقماميشدر. عاليمله‌رده‌ن باعضيلارى اورتا آسيانك شيمالينى، باعضيلارى. قافقاز داغلارى شيمالينى، باعضيلارى شيمديكى مه‌زوپوتاميايى، باطق ده‌كيزى ساحيللەرينى بونلاريك ئەسكى يورتلارى صايماقدادر.

ئەسكى يورت هر نه‌ره‌ده اولورسا اولسون بير كون اقتيصادى، سه‌ياسى و جاغرافى سه‌به‌بله‌رده‌ن أوترى تورك ـ تاتار خالقينا پارچالانماق، آيريلماق لازيم گه‌لميشدر.

بو صوره‌تله بير قاچ پارچالارا بولونميش اولان خالق ياواش، ياواش پاشاو، عومور اوصوللارينداً اولدوغى گيبى ديلينده، سويله‌نيشده‌ده آيريلماغا باشلاميشدر.

بو آيريلمانك ديلده بير قاچ دورلو نه‌تيجه‌سى كورولمشدر:

I ـ ديلده «آيريلما» واقتينا قادار موازى، صوره‌تده ياشايان ايكى شه‌كيلده‌ن بيريسى داها زياده يول آلاراق ديگه‌رينى يا بوسبوتون اوندرمش و ياخود ايكينجى ده‌ره‌جه‌يه دوشورمشدر. مه‌ثلا، آيريلينجايا قادار تورك ـ تاتارلاردا هەم «ميش» و هەمده «غان ـ گه‌ن؛ قان ـ كن» شه‌كيلجيله‌رى كچميش زامان ايش سوزله‌رينى يابماغا، ياعنى فيعيل ماضى مه‌يدانا كه‌تيرمه‌گه خيزمه‌ت ايده‌ركه‌ن بو صوره‌تله آيريلان شيوه‌لەرده‌ن بيريسينده «ميش»، ديگه‌رينده «غان ـ گه‌ن، قان ـ كه‌ن» يول آميشدر.

II ـ بير بيرينده‌ن آيريلميش اولان ايكى خالقك ياخود قابيله‌نيك شيوه‌له‌رى دورمادان ده‌گيشه‌رەك بوندان ئەووەل هەر ايكيسنده بير شه‌كله ماليك اولان طامار باشقا باشقا صوره‌تله‌رده ده‌گيشمه‌يه باشلاميشدر. مه‌ثلا، ئەسكيده‌ن عوموميى و موشته‌رەك اولان (قاموغ) سوزى آيريلميش اولان شيوه له‌رده‌ن بيرينده «قامو ـ هامو»، ديگه‌رينده «قاموغ ـ هاپو ـ هەپ» شه‌كيللەرينى آلميشدر.

III ـ بوسبوتون يه‌گى شه‌كيله‌ر و شه‌كيلجيله‌ر مه‌يدانا كه‌ليرە. مه

ثه‌لا، «لی، لو» شه‌کیلجیله‌ری آیریلمازدان أووه‌ل بولونمادیغی حالده آیر-
یلدیقدان صو کرا اورتایا چیقمیشدر.

IV ـ ئه‌سکی شه‌کیاله‌ر غائیب اولور. مه‌ثه‌لا، «اورخون» یازیلارینداً
«بودونوغ، باشلینیغ، تیزلیگك» کیبی سوزله‌رده مه‌فعول‌بیه شه‌کیلجیسی «اوغ
ایغ، گیك» حالینده بولوندیغی حالده زامانله غائیب اولاراق اونك یه‌رینی
«ی» یاخود «نی» طوتمیشدر.

V ـ آیریلمازدان ئه‌ووه‌ل بیر ماعنادا اولان سوزله‌ر تورك ـ تاتار-
لار آیریلوب دورلو قابیله‌لره پارچالاندیقدان صوکرا دورلو ماعنالارا که-
لمیشله‌ردر. مه‌ثه‌لا بودون» سوزی اورخون کیتابه‌له‌رینده خالق، جه‌ماعات
ماعناسینا گه‌لدیکی حالده بوگون آرتیق «هه‌پ، تامام» ماعنالارینی ایفاده
ایتمه کده‌در. (بوتون، بوتونله‌ی...)

٤ ـــ عه‌جابا بو ده کیشمه‌له‌ریك سه‌به‌بی نه‌در؟ بوندا «دیل بیلگیسی»
بیزه شیمدی‌یه قادار ایکی سه‌به‌بدن باحث ایتمه کده‌در:

١ ـــ عوضوی سه‌به‌بدر که اینسانلار هیچ بیر زامان بابالارینداً ایشیتدیکله‌ری
سوزله‌ری اولدیغی کیبی تکرار ایده‌مه‌زله‌ر. هه‌ر که‌س که‌ندی شاخصی
عوضویه‌تینه گوره ئه‌ثیتوب یه‌له‌دیکی سوزله‌ره اونلاریك سه‌سله‌رینه، ته‌لا
فه‌فوظینا بیر شه‌یله‌ر عیلاوه ایده‌رله‌ر. ایشته بونلك ایچون هه‌ر که‌سیك
سویله‌ییشی (ته‌لافه‌فوظی)، یازیش، سوز دیزیشی (اسلوب، ایستیل) باشقادر.

بو حال بیر شاخص ایچون بویله اولدیغی کیبی عاینی زاماندا بیر
غروپدا، بیر قابیله ایچون‌ده بویله‌در.

اینسانیك عوضویه‌تی ایله به‌رابه‌ر سوز جهازی‌دا دورمادان ده‌کیشیر
و بو ده کیشمه یالیکز بیر شاخصا باغلانمایوب بوتون بیر قابیله و خالقه
یوقاری، یاییلور که بو صوره‌تله شیوه‌لر مه‌یدانا که‌لیر.

٢ ـ دیکه‌رطارافدان اینسانلار سوزله‌ری دائیما بیر بیرینه اویدور-
ماغا بیر بیرینه بدگزه توب سویله‌مه که جالیشیرلار که بو قاعیده‌یه «аналогия
ـ قیاس ـ اویدورما» تاعبیر اولونور. بو شه‌کیللر و شه‌کیلجیله‌ریك بیر

بیری أوزه‌رینه تأثیریدر که بو یول ایله مه‌یدانا گه‌لن سوزلر عوضوی سه‌به‌بله‌ری اولان ده‌کیشمه‌له‌ره قارشی ووروور. تاتار جادا بویله ده کیشمه‌له‌ر یك چوقدر. « حیله ـ آیله » سوزی « آیینه » سوزینه اویدورولاراق « آینه‌جی » اولمیشدر. ده‌مکله ل ـ ن آنالوغیا طاریقیله پیدا اولموشدر. « آغاملان » یه‌رینه « م » سه‌سینك ته‌مثیلجی ـ اویدوروجی تأثیری آلتیندا « آغامنه‌ن » سوزی دوغوب ل ـ ن اولدی. بوکا باقاراق « کونده‌ن » یه‌رینه کونله‌ن، کونله‌ر، یه‌رینه کونله‌ر... الخ چیقار.

ـ اورال ـ آلتای دیللری ـ

٥ ـــ تورك ـ تاتار دیللری اورال ـ آلتای دیل عائیله‌سی قورانتا سینك بیر بوداغی‌در. اورال ـ آلتای دیللرینك بیر بیرینه اولان یاقینلیغی نك ده‌ره‌جه‌سی شیمدی‌یه قادار گه‌ره کی کیبی اولچولمش ده کیلدر.

اورال ـ آلتای دیللرینك همان جومله سینده « سه‌س اویوشماسی » قانونی جاریدر. حاتتا بو قانون مه‌ثلا ماجار و اوغور لیسانلارینك باعضیلاریندا داها زیاده گوزه چارپار و داها زیاده جاریدر. بوندان باشقا بوتون بو دیللریك « سوز قورولوشی »، مورفولوغیاسی بیر بیرینه چك زیاده به‌کزه‌دیکی کیبی، بیر چوق شه کیلجیله‌ری، بیرطاقیم سوزلری بیر بیرینده‌ن آلینمیشا به کزه‌ر. بوتون بو عالمه‌تله‌ره قارشی، بونلاری تاصدیق ایده جه‌ك کیبی تاریخی و مه‌ده‌نی ده‌لیللره صاحیب اولمادیغمزدان اورال ـ آلتای دیللرینك عوموی و موشته‌رك بیر دیلده‌ن چیقدیغینی قاطعی صوره‌تده ایدیما و اثبات ایده‌میز.

٦ ـــ اورال ـ آلتای عائیله‌سینك بش بوداغی واردر: ١ ـ فین یاخو فین ـ اوغور ٢ ـ صامویه‌د ٣ ـ مانجور یاخود طونغوز ٤ ـ موغول ٥ ـ تورك ـ تاتار.

بو بوداقلاردادا بیر چوق دیللر واردر.

« وینقله‌ر » نامیندا کی عالیم (یاپون) دیلینی ده اورال ـ آلتای عائیله‌سینه صوقماقدا ایسه‌ده بورادا ئه‌ساس ده‌لیلی یاپونجانیك ناحویدر. حالبو که

ناحو یاقینلیق مەسئەلەسینده، بیر، دیلیك هانکی دیله یاقین اولدیغینی تعیین ایتمەك ایشینده پەك ضاعیف بیر تەمەلدر. چونکه « ناحو » (صارف) دان زیاده مانطغیك تأثیری آلتیندا بولوندوغیندان بوتون دیللەریك « ناحو » ی بیر بیرینه آز، چوق بەکزەر.

۷ — اورال ـ آلتای عائیلەسینك بر بوداغی اولان تورك ـ تاتار دیللەری بیر چوق عالیملەریك فیکیرینجه یکیرمی دانەدر کەشو نلاردر:

۱ ـ یاقوت، ۲ ـ چواش، ۳ ـ آلطای، ٤ ـ تەلەئوت، ٥ ـ قوماندین، ٦ ـ یەنیسەی، ۷ ـ اوریانخای، ۸ ـ بارابین، ۹ ـ قیرغیز، ۱۰ ـ نوغای، ۱۱ ـ قومیق، ۱۲ ـ قاراچای، ۱۳ ـ باشقورد، ۱٤ ـ صارت، ۱٥ ـ أوزبەك، ۱٦ ـ تورکمەن، ۱۷ ـ عوثمانلی، ۱۸ ـ تاتار (قازان و قیریم) ۱۹ ـ آذری، ۲۰ ـ قون.

۸ — بوتون بو یکیرمی قادار دیل بیر بیرینه اه قادار یاقیندر که بونلاردان آنجاق یاقوت و چوواش دیللەرینی آرتیق بو بوداقدان آیرلمیش بیر دلیل صایا بیلوریز. قالانلارینا کەلینجه پروفەسور [رادلوف] بونلاری: ۱) شارق، ۲) غارب ۳) أورتا آسیا و ٤) جەنوب غروپپاسینا آیرمیشدر که **شارق غروپپاسینا**: آلتای، بارابین، اوبی، یەنیسەی شیوه لەری، **غارب غروپپاسینا**: قیرغیز، غاربی سیبیر، باشقورد، وولغا بویی تاتارلاری شیوەلەری، **اورتا آسیا غروپپاسینا**: تارانچی (کاشغار، شارقی تورکەستان، قولجا)، صارت، أوزبەك (خیوا، بوخارا) شیوەلەری و ئەك صوکی جەنوب غروپپاسینا: تورکمەن، قیریم، آذەربایجان و عوثمانلی (آناطولی و روم ئەلی) شیوەلەری گیرەر.

۹ ـ بیزیم فیکریمیزجه یاقوت و چوواش دیللەرینی چیقاردیقدان صوکرا قالانلارینی لیسان و شەکیل طارافیندان ایکی بویوك غروپپایه آیریر. ماق مومکوندرکه بونلاردان بیرینجیسی اوغوز تورکچەسی، ایکینجیسینه چاغاتای تورکچەسی دەمەك لازم کەلیر و بو تاقدیرده بوتون دیگەر دیللەر بونلارنك شیوەسی اولور. حاجیم و زامانی پەك آز اولان «کوك تورك» و

«اویغور» ئەدەبیاتینی چیقارا جاق اولورساق ئەساسەن باشلیجا یازیلی ئەدەبیات‌دا بو ایکی آنا لیساندان دوغمیشدر. لاکین چاغاتای و اوغوزك شەکیل، شەکیلجیلەری، صاوتی خوصوصیەتلەری‌ده آلا بیلدیکینه بیر بیرینه قاریشەمیشدر.

تورك ـ تاتار دیللەرینك عومومی سەس مەسئەلەلەری

بیر طاقیم سەسلەر واردرکه تورك ـ تاتار سوزلەرینیك باشیندا بولونامازلار:

١) (p ر) سەسی، تورك ـ تاتار سوزلەرینیك باشیندا بولونامازکەرەك قیریم و گەرەکسه عوثمانلی و دیگەر شیوەلەرده «ر» ایله باشلایان بیرچوق ئەجنەبی سوزلەر واردرکه بونلاری اوقومیشلار، یاعنی ئەجنەبی ئەلافەوظونا آلیشانلار و شەهەرلیلەر یاعنی بونلاری تاقلید ایده بیلەنلەر اولدوغی کیبی سویلەسەلەر بیله اوقومامیش و بیلخاصصا کویلی خالق سویلەیه مەز.

کویلولەر بویله «ر» ایله باشلایان سوزوك باشینا دیگەر صائیتەلەریك اینجه و یاخود قالین اولماسینا گوره «ئه»، «ای»، «او» صائیتەلەرینی گەتیریرلەر:

رەبی ـ ئەربی،
رەجەب ـ ئەرەجەب
راماضان ـ ئەراماضان
روقیه ـ اورقیه،
روبا ـ اوروبا،
روباشکا ـ اورباشکا،
روخصەت ـ اوروخصەت،
رەزینا ـ ئەرەزینا،
روس ـ اوروص،
روم ـ اوروم و سائیرە.

نیتەکیم تورك ـ تاتار «ر» لی سوزلەرینیك باشینا هەر واقیت بیر صائیتە بولونور: ئەریش، تورك، ئەرکەك، ئەرکەن، ئەرتەن، اور..

٢) تورك ـ تاتار سوزلەرينك باشيندا «ل» سەسى بولونامان. بو كون بو ديللەرده بولونان «ل» سەسلى سوزلەر ئەجنەبى ديللەردەن ديليمزه كير- ميشدر كه بونلارك پك چوغينى خالق «ر ل» لى سوزلەر كيبى، «اى»، «او» و «ۇ،» ايله سويلەرلەر.

ليمون ـ ايلمون،

لاكين ـ وه لاكين،

له گەن ـ ئەله گەن،

لفوت ـ ايلفوت

تورك ـ تاتار ديللەرينده بولونان: له كه، لاخشا (لاپشا)، ليمان، لاف، لاميا و سائره كيبى سوزلەر هەپ ئەجنەبى آصليندان و هەپ اوقوميش، شەهەر تەلافظوظلارى واسيطەسيله ديليمزه كيرميش درلەر.

٣) سوزك باشيندا ايكى صاميت بيردەن بولونامان بياخاصا «CT ست»، «ШК شك»، «СП سپ»... كيبى صاميتەلەرك آرادا صائيته اولمادان يان يانا بولونمالارى ده گيل ياليكز تورك ـ تاتار ديللەرينده حاتتا فين ـ اوغور ديللەرينده، مەثەلا، ماجارجادا بيله مومكين ده كيلمر. بورادا. يو- قاريدا كى پاراغرافلاردا سويلەديكمز كيبى، شەهەرلى و اوقومشلاريك ديلينى آييرماق لازم گەلير.

بو صوى، ايكى صاميته ايله باشلايان أجنەبى سوزلەرك باشينا تورك ـ تاتارلار بير صائيته و جوق كەره «اى» كەتيريرلەر:

ستانبول ـ ايستانبول،

سپانيول ـ ايسپانيول،

صفهان ـ ايصفاهان،

ستاسيون ـ ايستاسيون،

سكنجه، شكنجه ـ ايسكەنجه، ايشكەنجه،

سپارش ـ صيماريش ايصماريش،

ستودەنت ـ اوستودەنت...

تورك ـ تاتار ديللەرينده و ماجارجادا بونوك ايچون صقارلار، قريق، قرالغان... كيبى سوزلەر: صيقارلار، قيريق، قورالقان، كبى اوقونور و سويلەنير.

II — بونلاردان باشقا (ز،ف،ه) سەسلەرى ده بو صويداندر.

فى الحقيقه:

زەنگين،

زامان،

زەيتون...

ياخود:

فارق،

فايدا،

فيكير،

فورما..

و نيهايت:

هەلاك،

هارون،

هەيبەت...

گيبى سوزلەريك ئەجنەبى سوزلەر اولدوغينى ايثبات ايتمەگه حاجەت يوقدر؛ ياليكز شوقادار وار كه بوگون عوثمانلىجادا وقيريم تاتارجاسى كيبى باعضى شيوەلەرده راست گەلديكمز (ف) و (ه) سەسلەريله باشلايان تورك ـ تاتار سوزلەرى اولديقجا يه گيدر.

بونوك ايچون بو سوزلەر بوكون بيله هەم ئەسكى، هەمده يه گى شەكيللەرده قوللانيلور.

(ف) لى سوزلەر قيريمدا مەدرەسه ـ كيتابى تەلافظ اولاراق مەيدانا گەلمشدر:

پەنەر ـ فەنەر،

پەنير ـ فەنير...

(ه) لی سوزله‌ر داها عوموميدر:

هه کبه، ـ هانکی،

هه‌پ، ـ هامو،

هارا، هینچیقرماق، هورکوج

هونکور ـ هونکور، هایدی...

بونلاریك (ه) سیز قارشولیقلاری اولان ئه کبه (ئه کمه)، قانغی، قانگی گوپ، قامو (قاموغ). قای‌را، اینچقیرماق، أورکه‌چ، اونکورمه‌ك، آیدی... سوزنه‌ری بونلارله موازی صوره‌تده یاشاماقدادر.

بو (ه) سه‌سی هه‌مزه تاعبیر ایتدیکمز (ئه) و (ق ـ خ) سه‌سله‌رینده‌ن حاصل اولماقدادر. بونوك سه‌به‌بی، عوثمانلی لیسانجیسی نه‌جیب عاصیم به‌ینك ده‌دیکی کیبی، عارابی و فارسی دیللرینك تأثیری اولا بیلور. ئه‌ساسه‌ن بو أوچ سه‌س آراسیندا ـ ئه، خ، ه ـ لیسانیاتچیا بویوك یاقینلیق واردر.

ـ ته‌لافظ مه‌رکه‌زی ـ

Base d'articulation

١٢ ـ هه‌ر نه قادار کیتابمیزیك بیرینجی، تاصویری قیسمیندا گوردوگومیز کیبی هه‌ر سه‌سیك دیلده موعاییه‌ن ماخره‌جی، چیقان یه‌ری بولونساده موعاییه‌ن خالقلار دیلله‌رینده کی بوتون سه‌سله‌ری بو ماخره‌جله‌رده‌ن بیریسی ئه‌طرافیندا طوپلاماغا چالیشیرلار. باشقا سوزله‌رله سویله‌یه‌جه‌ك اولورساق قونوشورکه‌ن دیگه‌ر ماخره‌جله‌ره گوره بیریسی داها زیاده ایشله‌ك گورونور.

باعضی خالقلار بوغاز، یاعنی طاگنای آرقاسی، باعضیسی طاگنای، دیگه‌ری دوداق، بیر دیگه‌ری‌ده بورون و الخ ماخره‌جله‌رینی داها زیاده« سه‌وه‌ر ».

ایشته بونیك ایچون عارابلار بوغازدان، روسلار طاگنایدان، اینگیلیزله‌ر دوداقدان و فیرانسیزلار بوروندان قونوشویورلار کیبی گه‌لیر. بوغازدان قونوشولدوغی زامان ح، خ، ع، غ قالین (ق) کیبی سه‌سله‌ری و قالین صامیته‌له‌ر لیسانه عوموميی و آغیر بیر ره‌نك ویریرله‌ر. طاگنایدان قونوشان روسلاردا بونوك ایچون « ъ —— یات » ده‌نیله‌ن «ی» له‌ر به‌لك چوق بولونور و عاینی صوره‌تله دیله که‌ندی طامغاسینی باصار.

اینکیلیزلەر دوداق و اوکا یاقین دیش سەسلەری اولان « ث، ذ، ت، ب، ف، و، ش، س، » سەسلەرینی داها زیادە « سەوەر » و بونیك ایچون « دوداقدان قونوشویور » تأثیرینی اویاندیریرلار.

فیرانسیزلارا گەلینجه تەمیز فیرانسیز تەلافظی ماعلوم اولان بورون سەسلەرینده‌ن ماعدا هەمان بیر چوق صائیتەلەری‌ده بوروندان سویلەرلەر.

ایشته بو حادیثەلەریك هەر بیرینه لیسان عیلمینده ماخصوص آدلار طاقیلور: بوغازدان قونوشماغا حالقاویییەت، یاخود«بوغاز جیلیق ـ velarisation» طاکنایدان قونوشماغا « طاکنایلاشدیرما — palatalisation » دوداقدان قونوشماغا «دوداقلاشدیرما ـ labialisation » و نیهایت « بوروندان سویلەنمه گه ـ « Nasalisation » ـ بوروناشدیرما » تاعبیر اولونور.

١٣ — عاجه با تورك — تاتار خالقلاری ناصیل قونوشورلار، داها دوغروسی تورك ـ تاتار دیللەری قونوشولور کەن دیکلەیەن أوزەرینده نه گیبی تأثیر بیراقیرلار. « أورخون کیتابەلەری » و « قوداتغو بیلیك » یازیلدیغی زامانلاردا تورك ـ تاتارلاریك بوغازدان یاعنی طاکنای آرقاسیندان قونوشدیقلاری یاعنی بوتون صائیتەلەری قالینجا اولوب « غ » و قالین « ق » سەسلەرینك تورك ـ تاتارجادا بولوندوغینا شوبهه یوقدر. بوندان باشقا « ك » بورون سەسی ـ که، تورکجه و تاتارجادا « ن » و « م » سەسلەرینك آناسیدر ـ نك « کنغ »، « کمك » ... تەرکیبلەرده پەك چوق بولوندوغینی کورویورز. بودا « طاکنای آرقاسی » تەلافظونیك مەرکەز، أساس اولدوغینا آیریجه بیر دەلیلدر.

بو گون « کوکنغول، دوکنغوز، دینکگیز، قوکنغوز، یاکنغیز » کیبی شوزلەر آرتیق « گونول، دوموز، دەگیز، دەنیز، قوکوز، یالینیز، » شه کیللەرینه کیرمه کدەدر.

دیگەر طارافدان « قومان ماجموعاسی » (١) یندا یاعنی قوماناریك دیلینده یازیلوب اون دوردونجی عاصریك باشلاریندان قالمیش اولان بیر ئەثەرده آرتیق شویله: « قایده، قیرده، آقچه، آغاچقه، یوغونه، یازده .. » گیبی شه کیللەر بولوروز. ماعلوم اولدوغی اوزره، بونلار: « قایدا، قیردا، آقچا،

(١) « قومان مەجموعاسی » یاخودده خوصوصی تاعبیریله « قودەمش قومانیتوس» ١٣٠٣ مەیلادی یەیلیندان قالمادر. میسیونەرلەر طارافیندان یازیلمیشدر.

آغاچقا، یوغونا، یازدا » شه کیللەرینده اولماق لازیمدی. بوندان باشقا کیتابمیزیك بیرینجی قیسمینداداً (٧ نجی پراغراف) سویلەدیگیمز کیبی تورك ـ تاتار و حاتتا اورال ـ آلتای دیللەرینده بولنان عوموملی بیر قاعیدەیه گوره اینجه هەجادان صوکرا اینجه و قالین هەجادان صوکرا قالین هەجا کەلیر. بو کون دیللەرده حالبوکه بیر چوق سوزلەر واردرکه بو قاعیدەدەن طیش کیبی گورونور:

یارا	یەرینه	یاره ،
پارا	«	پاره ،
قارا	«	قاره ،
آغلا	«	آغله »
آقچا	«	آقچه »
قانا قازا	«	قانه قازه ،
یانا	«	یانه ...

بونلاری «قومان مەجموعاسی» نی تەدقیق ایدوب گورەن آلمان پروفەسوری «بانغ»قون دیلینده آهەنك ـ اویوشما قاعیدەسینیك بوزولماسی کیبی تەفسیر و ایضاح ایتمەگه چالیشمیشدر. حالبوکه صاوتیات بیزه باشقا دورلو، عیلمه داها زیاده اویغون بیر ایضاح تاقدیم ایدەبورکه بودا «a» یەرینه گەلەن «e» لەردەن ئەووەلکی داها زیاده اینجه یاعنی «e ـ ئه» سەسینه پەك یاقین بیر «a» اولدیغیدر.

ایشته بو صورەتله مەثەلا «قاره، پاره. .» سوزلەرینده کی «a آ» و «e ئه» نك بیربیرلەرینەدن صاوتیات ـ سەس بیلکیسی باقیشیندان پەك بویوك فارقلاری بوقدور. بیلعاکس اوفاق بیر ده کیشمه ایله بونلارپەك چابوق بیربیرلەرینه کەچه بیلورلەر.

بونکله بەرابەر ناصیل اولدیدا «قارا» دان «قاره» مەیدانا گەلدی؟ نەایچون «دو گنوز، دینگگز..» کیبی سوزلەر «دونوز، دوموز. ده گیز، دەنیز» شه کیللەرینه کیردی؟ بو حاره گەت، بو ده کیشمه بوتون تورك ـ تاتار دیللەرینده گورونیور.

بوندان باشقا بو ده كيشمه كويله‌رده‌ن و اوقوماميش آداملاردان زياده شه‌هه‌رله‌رده، اوقوميشلاريك آغيزلارينداده دويولويور.

ايشته بو صوره‌تله آرقا طاگنايدان قونوشان تورك ـ تاتارلار، طاگنايدان قونوشماغا باشليورلار.

عوموميه‌تله اينجه سه‌سله‌ر قالين سه‌سله‌رده‌ن، «طاگنای» سه‌سله‌ری «طاگنای آرقاسی» سه‌سله‌رينده‌ن داها زياده قولاغا خوش و طاتلی گه‌لديكينده‌ن بير چوق آداملار «تورکچه اينجه‌لدی، ديلمز نازيكله‌شدی» ده‌رله‌ر. مه‌ثه‌لا «اوستانبول شيوه‌سی» نك، «آناطولی» شيوه‌سينه گوره داها زياده نازيك گورو- نمه‌سينك سه‌به‌بی ايشته بودر. بو حالی يازيلاردان و يازيلمی پارچالاردان آگلاماق و تاعيين ايتمك گوچ اولوب بير كويلی ايله بير شه‌هه‌رلی ياخود بير اوقوميش و ياخود بر اوستانبوللی ايله مه‌ثه‌لا قاسطامونيلی نك عاينی سوزله‌ری ناصيل سويله‌ديكله‌رينه دقت ايتمه كله داها چابوق به‌للی اولور.

بونك ده سه‌به‌بی ئه‌جنه‌بی ديلله‌رك اولان آشينماليق و بونلاريك قولاق و سه‌س عوضولاری أوزه‌رينه اولان تأثيريدر كه ايشته بونوك ايچون ئه‌ووه‌لا شه‌هه‌رده و اوقوموشلاردا دويولور.

١٤ — بيز گيتابميزينك بو موقايه‌سه‌لی قيسمينداموعاللیمله‌ريمزه قيصا صوره‌تده تورك ـ تاتار ديلله‌رينك بير بيرينه قارشی اولان موناسه‌به‌ت و واضعيه‌تی حاقيندا بير فيكير ويرمه‌ك ايسته‌يوروز. بونوك ايچون بورادا شو ديلله‌ری عوموميی واصفلارينی و طابيعاتلارينی مه‌يدانا چيقارماق ماقصاديله «چوواش، ياقوت، عوثمانلی، قيريم تاتار، قيرغيز، قازان تاتار» ديلله‌رينی بير بيريله موقايه‌سه ايده‌جه‌گيز و لوزوم گوردوگچه ديگه‌ر ديلله‌رده‌ن ميثاللەر گه‌تيره‌جه‌گيز. ئساس اولاراق آلاجاغيميز ديل، شوبهه‌سيز قيريم تاتار جاسيدر.

ـ صاوتيات ـ

١٥ — ئه‌ووه‌لا قيريم تاتارجاسينك صائيته‌له‌رينی گوره‌لم. بونلاردان «a» سه‌سينی آلاجاق اولورساق سوزوك باش هه‌جالارينداچواشـچادا بوكا قارشی يينه «a» بولويورز.

قیریم تاتار جاسیندا:		چواشچادا
قاشیق		قاشاق،
باطیر		پاتتار،
آز		آس،
آلاشا		لاشا،
آداش	(یاکلیشماق)	آناش
طالاش		تالاق..

یاقوتچادا: بیرچوق سوزله‌رده عاینی صوره‌تله قیریم تاتارجاسینك سوز باشی (a) سینا قارشولیق (a) بولیسوروز.

قیریم تاتار	یاقوت
قارا	خارا،
بار	بار،
قایا	خایا،
قارار	خارار...

باعضان‌دا قیریم تاتارجاسیندا بولونان (a) یا قارشی بو ایکی دیلده (a – ئه)، (او – ÿ) و یاخو (ы – ای) بولورز:

قیریم تاتارجاسی:	چواش:
پارماق	پورنه،
قاراوول	خورال،
آل	ایل،
آلما	اولما،
آلا (آلاجا)	اولا،

یاقوتجادا عاینی صوره‌تله «a» یه‌رینه «ئه – e»، «ای – ы».. سه‌سله‌رینی‌ده بولیوروز.

قیریم	یاقوت
یاشین	ئه‌شین
آی	ایی
تاك	تین
یاپراق	سه‌بیرده‌ك

بو صوره‌تله چواش وه ياقوت ديلله‌رينده قيريم تاتارجاسينك سوز باشيندا كى «a» سينا قارشى «e، и، ы، у» سه‌سله‌رينى بوليوروز.

قيريم تاتارجاسيندا كى «a» ـ «e» يه چه‌ويريلمه‌سى قازان تاتارجاسينك باشلوجا آييريجى صاوتى عالامه‌تله‌رينده‌ن بيريسيدر.

قيريم تاتار: آيت، آيلان، بايلا، بايرام
قازان تاتار: ئه‌يت، ئه‌يله‌ن، به‌يله، به‌يره‌م..

قيريم تاتارجاسينك (a) سينا قارشى باعضان عوثمانلى ديلينده‌ده «и» و ياخود «e» بولونور:

قيريم تاتار: آلما، باى، چاينا، آلا،
عوثمانلى: ئه‌لما، به‌ى، چيكنه، ئه‌لا..

ايخطار: ـ عوموميه‌تله آلاجاق اولورساق دورلو تورك ـ تاتار ديلله‌رينك صائيته‌له‌رى قارما قاريشيق بير صوره‌تده ده‌كيشميشدر.

شويله‌كه بير طارافدان مه‌ثلا قيريم تاتار «a» سينا قارشى چواشجادا و ياقوتجادا «e، ы، и» په‌يدا اولديغى كيبى ديكه‌ر طارافدان عاينى صوره‌تله قيريم تاتار «ы» «и» «ө» يه‌رينه «ə» په‌يدا اولموشدور.

مه‌ثلا:

قيريم تاتار	چواش
صاويت	صاوات
باطير	پاتتار
عائيپ	ايياپ
عاقيق	آخاخ
قيريم تاتار	**ياقوت**
اينه‌ك	آناخ
طيشار	تاصير
ئه‌ت	آت
قانات	قينات..

ايشته بونوك ايچون صائيته‌له‌ر أوزه‌رينده چوق دورمايا راق بو خوصوصدا داها زياده مه‌راق ايده‌ن موعاللیمله‌ر و اوقويوجيلار كيتابيمك صو-

گوندا بولونان مەتنلەرە و نیهایەت کیتابیات ماعلوماتینا موراجاعات ایده بنیلورلەر.

١٦ ــ صامیتەلەردەکی دەگیشمەیی داها زیاده باسیط و آچیق بولویوروز. لاکین ماقصاددان طیشاری یا چیقماماق وه کیتابیمزی مومکین اولدوغیندان زییاده بویوتمەمەك ایچون قیریم تاتارجاسی ایله دیگەر تورك ــ تاتار دیللەری آراسیندا بولونان أك أساسلی وه آییریجی فارقلاری کوستەرەجه گیز.

I — (ر — ز / 3 — p)

چواشچانیك قریم تاتارجاسینك صامیتەلەرینده‌ن باشلوجا آیریلدیغی بیر نوقطا قریم تاتارجاسیندا بولونان «ز» سەسینه قارشی چواشچادا «ر» بولونماسیدر. مەثەلا:

قیریم تاتار	چواش
سوز	سەر
قیزیل	خەرله
یوز	سەر
بوز	پار
گوز	کەر
یيلدیز	سالنار
تیز	تیر
طوقوز	تاخخار
قازان	خوران
اوکوز	واکار...

بو حال قیریم تاتارجاسینك ایچینده‌ده واردر. مەثەلا:

اوکوز	ــ	اوکور
سەمیز	ــ	سەمیر
کوز	ــ	کور
یيلدیز	ــ	یيلتیرا
قودوز	ــ	قودور
یاز	ــ	یارلیغ..

بو سوزلەریك عوثمانلی، آذەربایجان و دیگەر بیر چوق تورك ـ تاتار دیللەرینده بولونماسی عاینی حادیثەنیك اونلاردادا بولوندوغینی کوستەریر. أساسەن «ی، ت، ز، (س)، ر» سەسلەری تورك دیللەرینده بیر بیرینك یەرینی ایشغال ایده کەلمیشلەردر.

چاغاتایجا «قوزوق، قودوق» تاتارجا و عوثمانلیجه «قویو» چاغاتایجا «آزاق (آتاق)»، تاتارجا «آیاق»...

حالبوکه «p ـ ت» بو کون چواشچادا وه بیر واقیتلەر بوتون تورك ـ تاتار دیللەرینده بیر بیرینك یەرینی طوتا بیلورلەردی.

II — «یه ـ س»

چوواش و بیلخاصه یاقوت دیللەرینك قیریم تاتارجاسیندان آیریلان موهیم صاوتی بیر نوقطاسی‌دا قیریم تاتارجاسیندا بولونان «یه» سەسینك بونلاردا «س» سەسینه چەویریلمەسیدر:

قیریم تاتار: یاز، یەدی، یوق، یه، یاق، ایپ.

چواش: سور، سیتته، سوق، سی، سوت، سیپ...

قریم تاتار: یەر، ییلقی، یورەك، ییلدیز.

یاقوت: سیر، سیلغی، سورەگ، سولوس...

بو دەگیشمه یەك آز اولسادا قیریم تاتارجاسینك ایچینده‌ده وقوع بولمشدر.

یه ـ صی (صیلاماق)

یوو ـ صو، (یووماق)

III — «ش ـ ل»

چواشچا ایله قیریم تاتارجاسینك بیر آیریلیغی‌دا قیریم تاتارجاسیندا بولونان (ش) سەسینه قارشولیق چواشچادا «ل» سەسی بولونماسیدر.

قیریم تاتارجاسی	چواشچا
کوموش	ەمەل
قیش	خەل
یەتمیش	سیتمەل

ئەشيك	آلاق
توش	تەلەك
طيش	تولە
ئەشيت	ايلت...

بو حال‌دا قيريم تاتارجاسينك ايچەروسينده وقوعا كەلميشه بەكزەر.

ياش ـ ييل، بەشيك ـ بەللە، آشاغى ـ آلچاق، ئەشيت ـ قولاق (بەلكه ئەسكيدەن كيشيت كبى بير سوز واردى...)، تەشيك ـ دەليك، ياشين ـ ييلديريم، بوتون بو «ر ـ ز»، «يە ـ س» و «ش ـ ل» دەكيشمه. لەرينك قريم تاتارجاسينك كەندىسينده‌ده بولونماسى ايكينجى قيسميك باشيندا (٣ نجى پاراغرافدا) سويله‌ديگيمز كيبى ئەووەلجه آنا ديلده بولونان ايكى شەكليك بيريسى بير، ديگەريده ديگەر شيوەده تەمەللەشديگينى كوستەريز..

IV — «غ ـــ و»

عوثمانلى ديليله قيريم تاتارجاسى آراسيندا بولونان موهيم صاوتى فارقلاردان بيرينجيسى عوثمانلى «غ» ياخود «گ» سەسينك قيريم تاتارجاسيندا «و» سەسينه چەويريلمەسيدر.

قيريم تاتارجاسى	عوثمانلى
طاو	داغ
صاو	صاغ
باو (بايلا)	باغ
ياو	ياغ
آو	آغ

عوثمانليجادا بولونان أسكى «غى» شەكيلجيلى سوزلەردە قيريم تاتارجاسيندا «غى» يەرينه «و» كەچەر:

بوزاغى، قيراغى، ياغى ـ بوزاو، قيراو، ياو (جاو) اولور.

V — «و ـ ب»

عوثمانلیجانیك سوز باشی «و» سی یه‌رینه قیریم تاتارجاسیندا (ب) بولونور:

قیریم	عوثمانلی
بار	وار
بەر	وەر
بول	اول،
بار	وار (وارماق)

بو ده‌کیمه هەرنه قادار بویله بیر قاچ سوزه مونحاصیر قالسادا عوثمانلیجا ایله قیریم تاتارجاسی، حاتتا چاغاتایجا، قازانجا و عوموميتله اورتا آسیا و شارق تورکچه‌لەرینك سیماسینی خایلی ده کیشدیریر.

VI — (ب ـــ م)

عوثمانلیجانیك سوز باشی «ب» سینه قارشو قیریم تاتارجاسیندا «م» بولونور.

عوثمانلی	قیریم
بورون	مورون،
بویـنوز	مویوز،
بەن	مەن،
بویون	مویون، (مویونچاق)
بیـیق	میـیق،
باشاق	ماشاق،
پونار	مونار و سائره.

هیچ شوبهه یوق که هەر زمان تورك ـ تاتار دیللەرینك پەك چوغیندا واقتیله دیگەر ده کیشمه‌ایرده اولدیغی گیبی «ب» لی و «م» لی سوزلەر بیر بیرینك قوشاغی اولاراق بولونیوردی. اوغوزلار آیریلدقدان صوکره «م» لی سوزلەر داها زیاده شارق و (ب) لی سوزله‌رده غارب و جنوب

تورکچه‌لەرینك خوصوصیتله‌رینده‌ن اولوب قالمیشدر. نیته‌کیم بوکون آرتیق قیریم تاتارجاسیندان‌دا «م» لی سوزلەر عوثمانلی تورکچه‌سینك دورمادان آرتان تأثیری آلتیندا ـ هیچ اولمازسا یازیلی ئەده‌بیاتدا ـ یاواش، یاواش غائیب اولماقدادر.

VII — «ك — گ، ت — د»

عوثمانلیجانیك «گ» و «د» صادالی سەسلەرینه قارشی ولیق قیریم تاتارجاسیندا «ك» و «ت» صاغیر سەسلەری بولونور.

قیریم	عوثمانلی
كوز	گوز،
كەل	گەل،
كول	گول،
كەتیر	گەتیر،
كور	گور،
كەرەك	گەرەك
تاش	داش،
طاو	داغ،
تەرەك	دیرەك؛
تیری	دیری،
توب	دیب،
تورت	دورت،
تار	دار،
تیك	دیك،
تەش	دەش...

VIII «گ — ی»

عوموميیه‌تله «گ» سەسیك «ی» سەسینه چەویریلمه‌گه و یاخود تەمامیله

دوشمه گه مه يل ئه تديگينى بيرينجى قيسمدا سويله ميشديك. لاكين بو حاليك عوثمانلى ديلينده داما زياده يول آلديغينا شوبهه يوقدور:

قيريم		عوثمانلى
بوگون	—	بويون،
بوگرى	—	بويرى،
ئه گه ر	—	ئه يه ر،
ده گه ر	—	ده يه ر،
به گه ن	—	به يه ن...

IX — قيريم — قيرغيز.

(ش — س)

قيرغيز ديليله قيريم تاتارجاسى آراسيندا سس جيهه تينده ن اولان ئه ك بويوك فارق، قيريم تاتارجاسينك «ش» سه سى عوموميه تله قيرغيز جا دا «س» اولور:

قيريم		قيرغيز
آرقاداش		قورداس،
باشقا		باسقا،
قارداش		قارنداس؛
به شه و		به سه و،
آلتميش		آلپيس،
يه تميش		جه تيس...

X — (م — ب)

قيريم تاتارجاسينك و عوثمانليجانيك «م» سه سله رى يه رينه قيرغيز جا دا (ب) و ياخود (پ) سه سينى بوليوروز:

قيريم		قيرغيز
يه تميش		جه تبيس،
آلتميش		آلپيس،
چيقماز		چيقباس،
يوقماز		جوقباس،

XI — (ل. ن — د)

قیرغیزجانیك قیریم تاتارجاسیندان آیریلان بیر نوقطاسی‌دا قیریم تاتارجاسیندا بولونان (ن) و (ل) سه‌سله‌رینه قارشی قیرغیرجادا «د» بولونماسیدر.

قیریم	قیرغیز	قیریم	قیرغیز
بیزنیك	بیزدیك،	موللا	مولدا
اوینیك	اویدیك؛	آللا	آلدا
حاکیمله‌ر	حاکیمده‌ر،	آرسلان	آرستان
اویوکنمی	اویوکدی،	واللا	والدا
ساقلای	ساقتای،	بیللا	بیلدا
اویوقلا	اویوقتا،		
طیکنا	طیکدا،		

XII — بوتون بوسه‌س ده کیشمه‌له‌رده سه‌سیك سوزوك صوکونیدا و یاخود باشیندا بولونماسینك بویوك ئه‌هه‌میه‌تی واردر.

تورك ـ تاتار دیلله‌رینده سوز قورولوشی

۱۷ — تورك ـ تاتار دیلله‌ری، ماعلوم أولدیغی أوزره، ایلتیصاقی دیلله‌رده‌ن اولدوغوندان، بونلاردا سوز تشکیلی، قورومی، قیریم تاتارجاسیندا اولدیغی کیبی، سوزوك صوکینا قوشولان شه‌کیلجیله‌ر واسیطه‌سیله اولور.

قیریم: کوروجی قیریم: بالیق + چی

یاقوت: کوروچچه، چوواش: پولا + چا

قیریم: جیرچی

قیرغیز: جرچی...

ایشته بو بیر قاچ میثالده کوردوکومیز کیبی بوتون تورك ـ تاتار دیلله‌رینده شه‌کیلجی طاماریك صوکونا کلیر.

تورك ـ تاتار ديللەرينده بولونان عمومى شەكيلجيلەر

١٨ — تورك ـ تاتار ديللەرينده بير چوق موشتەرەك شەكيلجيلەر واردر. كه بو كون ماعنالارى و بنائەن عالەيه قوشولديقلارى سوزلەر بير ده كيلدر. لاكين بيز بورادا ماعنادان زيياده شەكله ئەهەميەت ويرديكيمز. دەن ماعناسى نه اولورسا اولسون تورك ـ تاتار شەكيلجيلەرينى بير بيريله موقايەسه ايدەجه كيز. بورادا نه ماعنالار و نەده شەكيلجيلەريك قوللانيلماسى بير بيرينه قارشى كەلمەديكينەدن هەر موهيم ليسانى آيرى، آيرى آلماق ايجاب ايدەيور:

١٩ - چوواش:

چوواش ديلينده قيصادان شو سوز ياپيجى شەكيلجيلەر واردر كه بونلار بيزيم فيكريمزجه بوتون تورك ـ تاتار ديللەرينده، ماعنالارى، قوللانيشلارى آز، چوق باشقا اولماقله بەرابەر، عمومىدر.

I — [سا، سه، آس] شەكيلجيلەرى واردر كه بونلار قيريم تاتار جاسيندا كى «چى، چه، جى» شەكيلجيلەرينه قارشو كەلير.

پولا ـ باليق، پولاس ـ باليقچى، تيمەر ـ تەمير تيمەرسه ـ تەميرچى لاو ـ آراباء لاواس ـ آراباجى.

II ـ تاش. توش... شەكيلجيلەرى واردر كه قيريم تاتارجاسيندا بولونان داش، دەش ـ تاش، تەش... شەكيلجيلەرينه قارشو كەلير: يولتاش ـ يولداش، خورانتاش ـ قاريندداش.

III — مەش، مەش شەكيلجيلەرى قيريم تاتارجاسينك «ميش» شەكيلجيسينه قارشو كەلير: توخاتميش ـ طوقتاميش (سجيرجى، طيلسيمجى). بيلتيرميش ـ خابەرجى، تولتارماش ـ تولتورميش (قالباس، صوجوق) . . نيته كيم قيريم تاتارجاسيندا «يەميش، اوقوميش، دورموش» كيبى سوزلەر عاينى شەكيلجيلەرله مەيدانا كەلمشدر.

IV — «كين ـ كەن» عاينەن قيريم تاتارجاسيندادا واردر:

تار ـ قاچ، تارقان ـ قاچقين...

V — «لاخ، لەخ ـ لاق ـ لەك» شەكيلجيلەرى در كه قيريم تاتار-

جاسینك « لیق ـ لیك » شه کیلجیله‌رینه قارشو که‌لیر. سین ـ اینسان، سینلاخ ـ اینسانلیق، که‌په ـ کولمه‌ك، که‌په‌لـه‌خ ـ کـولمه کلیك، ووت ـ اود ووتلیق ـ اودلیق، ساوار ـ آغیز، ساوارلاخ ـ آغیزلیق. .

۲۰ ـ یاقوت

یاقوت دیلینده‌ده، هه‌ر نه قادار، عوموصی، تورك ـ تاتار آنادیلینده‌ن آیریلدیغی پـه‌ك چوق زامان اولسادا، بینه‌ده، پـه‌ك چوق شه کیلجیله‌ری عوصو- صی و موشته‌ره کدر.

I — آچچی، ئه‌چچی، اوچچی، ئوچچو.. (صائیته‌لـه‌ردن صو- کرا چچی، چچو، شه کیلله‌رینی آلیرلار.) شه‌کیلجیله‌ری واردر که قیریم تاتار جاسینك (جی، چی...) کیبی شه کیلجیله‌رینه قارشی که‌لیر.

بیس ـ بیچ (که‌س) بیساچچی ـ که‌سیجی، دیه ـ سویله، دیه- چچی ـ سویله‌ییجی (ده‌ییجی) سانا ـ صای، ساناچچی ـ صاییجی ...

II — لاخ، له‌خ، لوخ یاخود بوندان آزما نـه‌خ ـ ناخ، داخ ـ تـاخ.. شه کیلجیله‌ری واردر که قیریم تاتارجاسینك « لی، لو » شه کیلجیله‌رینه قارشولیق که‌لیر.

اوغو ـ بابا، اوغولوخ ـ بابالی، ایـیه ـ آنا، ایـیه‌له‌خ ـ آنالی.

ایخطار ـ بو قیریم تاتارجاسیندا کی « لی، لو » شـه کیلجیله‌رینیك واقـتیله « لیك، لوق » شه کلینده بولوندیقلارینی دوشونه‌جه‌ك اولورساق یاقوت«لوخ ـ له‌خ » ایله قیریم « لی، لو » آراسـیندا هیچ بیر فـارق اولمـادیغی آکلاشیلور.

III — (میساخ، میسه‌خ، ایمساخ، ایمسه‌خ) شـه‌کیلجیله‌ری هه‌ر نه قادار بو کون قیریم تاتارلارینیك شوعوریندا یوقسادا بیر چوق سوزله‌رده واردر.

یاقوتچادا شویله سوزله‌ر بولیوروز: جیه ـ ئه‌و، چیه‌مسـه‌خ ـ ئه‌وده اوطوران، ئه‌وده اوطورمایی سه‌وه‌ن. اویوغ ـ قادین، اویوغوسـاخ ـ زه- نپه‌ره‌ست، قادین سه‌وه‌ن. ساخار ـ شه که‌ر (روسـچادان) ساخاریمسـاق ـ شه که‌ر سه‌وه‌ن، چای ـ چای، چاییمساخ ـ چاپجی، چای سه‌وه‌ن.

قیریم تاتارجاسیندا بو شه کیلجیله‌ری شو سوزله‌رده بولیوروز: صاریمساق، یومشاق، قورساق، باغرساق، تیرسه‌ك.

نیته کیم آلتای تورکله‌رینك دیلینده‌ده بو میساخ، میسه‌خ «ساق، زاق، سه‌ك» شه کلینده بولونماقدادر: آراخی ـ راقی، آراخیزاخ ـ ایچیجی، ئه‌سیریك، چایزاخ ـ چایجی.. الخ.

IV — «غی، گی، غو...» شه کیلجیله‌رینه قیریم تاتارجاسیندا عاینی صوره‌ته «غی ـ گی، قی، ـ کی» شه کیلجیله‌ری قارشو گه‌لیر: آللارا ـ آست، آللاراغی ـ آستقی، بییلغی ـ بییلکی، بیلیر ـ بورون، بیلیرغی ـ بورونغی، کونوس ـ کوندوز، کونوسکو ـ کوندوزکی...

۲۱ — قیرغیز:

شوبهه‌سیز قیرغیز دیلی قیریم تاتارجاسینا داها زیاده یاقیندر. بونوك ایچون، آز بییر فارقله، قیریم تاتارجاسینك هه‌مان بوتون شه کیلجیله‌رینی قیرغیزجادا بولماق مومکیندر.

I — «دی، دو ...» شه کیلجیله‌ری قیریم تاتارجاسینك «لی، لو» شه کیلجیله‌رینه قارشو گه‌لیر. آقیلدی ـ عاقیللی، مال ـ مال، مالدی ـ مالللی، ساز ـ ساز، سازدی ـ سازلی، موك ـ موك، موکدی ـ موکللی، سان ـ صایی ساندی ـ صاییللی،..

بونو کله به‌رابه‌ر «لی، لو» شه کیلجیله‌ری‌ده قوللانیلماقدادر. «دی» یاخود «تی» شه کیلجیسی یالکیز سوزوك صوکوندا صامیت بولوندوغی زامان گه‌لیر. صائیت و یاخود «ر» سه‌سی بولوندوغی زامان «لی» گه‌لیر که بو صوره‌ته قیریم تاتارجاسی ایله قیرغیزجا آراسیندا هیچ بییر فارق اولماـمیش اولور. مه‌ثه‌لا، بالا، بالالی، تاو، تاولی، تای، تایلی، قار، قارلی..

II — «چی» شه کیلجیسی (و یاخود بایتورسین آمه‌ت اوغلی نامیندا کی قیرغیز صارفجیسینك تاعبییرینجه (جورناق) عاینه‌ن قیریم تاتارجاسیندا کی گیبی قوللانیلور. مال، مالچی، تویه، تویه‌چی، ئه‌گین، ئه‌گینچی...

III «لاس» شه کیلجیسی «لی» گیبی صائیته ایله و یاخود «ر» سه‌سی ایله بیته‌ن سوزله‌رده، صامیته ایله بیته‌ن سوزله‌رده صادالی صامیته‌ـ

له‌رده (ز، ل، ك.. كيبى) «داس»، صاغير صاميته‌له‌رده «تاس» اولوركه قيريم تاتارجاسيندا «داش، «ده‌ش» در.

قورا، قورالاس = قوراداش، سر، سرلاس = سيرداش،

جول، جولداس = يولداش، قان، قانداس = قاناداش، چه‌ك = چيك، چه كته‌س = چيكده‌ش، چوب، چوبته‌س = چوبده‌ش...

IV — «چيل» شه كيلجيسى قيرغيزجادا داها جانلى اولوب قيريم تاتارجاسيندا آرتيق جانسيزلانماغا، ياعنى قوللانيشدان چيقماغا باشلاميشدر.

قارا، قاراچيل؛ قازاق، قازاقچيل، قايغى، قايغيچيل.

قيريم تاتارجاسيندا «چيل» ايله ياپيلميش بير، ايكى سوز واردر. باليق، باليقچيل، آق، آقچيل، قير، قيرچيل، قارا، قاراچيل، كوك، كوكچيل، صارى، صاريچيل...

V — «او»، «و» شه كيلجيسى قيريم تاتارجاسيندا اولديغى گيبى خيزمه‌ت كورور.

قارا، قاراو؛ اوته؛ اوته‌و، سويله، سويله‌و..

قيريم تاتارجاسينداده‌ا عاينيله بويله‌در.

VI — «غين ـ گين، قين ـ كين» شه كيلجيله‌رينده‌ده قيرغيزجا قيريم تاتارجاسينك عاينيدر.

كوچ ـ كوچكين، آز ـ آزغين، قاچ ـ قاچقين، تاس ـ تاسقين، (تاشقين)...

قيريم تاتارجاسينداده‌ا بويله‌در.

VII — «غيچ ـ قيچ، گيچ ـ كيچ» كيبى شه كيلجيله‌ر.

آيت ـ آيتقيچ، ساو ـ ساوغيچ، سويله ـ سويله گيچ، به‌ر ـ به‌ر كيچ، سورت ـ سورتگيچ.. كيبى سوزله‌ر مه‌يدانه گه‌تيرير كه بونداده‌ا قيريم تاتارجاسيله قيرغيزجا آراسيندا فارق يوقدر.

VIII — (ايق)، (ايك)، ئه‌ك صوگى بو شه كيلجيى آلاجاق اورساق بونيك‌دا قيريم تاتارجاسيندا كينده‌ن فارقى يوقدر.

آچ ـ آچيق، ته‌س (ته‌ش) ـ ته‌سيك، قات ـ قاتيق، جاريق... الخ

سوزله‌ری قیرغیز جادادا، قیریم تاتارجاسیندادا عاینی ایله مه‌وجوددر. عوثمانلی و قازانجانیك شه‌کیلجیله‌ری آز، چوق بوتون موعالیمله‌ریمزه ماعلوم اولدوغیندان شه‌کیلجیله‌رده یالیکز بو قادارله ایکتیفا ایتدك.

بورایه قادار (سوز یاپیجی) شه‌کیلجیله‌ر حاقیندا ویردیکیمز ماعلوماتدان چوواش و یاقوت دیللرینیك «تورك ـ تاتار» آنا دیلینده‌ن بیره‌ر، بیره‌ر یاقین، طوغان دیل اولدوغی مه‌یدانا چیقدیغی کبی قیرغیز جانیك قیریم تاتارجاسینا گوره آیری بیر دیل اولادیغی آشیکار صوره‌تده آکلاشیلور.

ـ سوز ده‌کیشدیریجی شه‌کیلجیله‌ر ـ

۲۲ — تورك ـ تاتار دیللرینیك سوز ده‌کیشدیریجی شه‌کیلجیله‌رینی آلاجاق اولورسه‌ك بوراده بوکون یاشایان، جانلی تور ـ تاتار دیللرینیك قیریم تاتارجاسینا و ئه‌ك صوکی بیر بیرینه ناقادار یاقین اولدیقلاری مه‌یدانا چیقار.

جمیع (چوقلیق)

۲۳ — تورك ـ تاتار دیللرینده چوقلیق شه‌کیلجیسی بیر بیرینه پك زیاده بنزر. یالیکز چوواش دیلی بو خصوصدا موسته‌ثنا ته‌شکیل ایتمه‌کده‌در.

چواشجادا چوقلیق شه‌کیلجیسی «سام» و باعضی شیوه‌لرده صوکرادان «سه‌س اویوشماسی» قانونی موجبی مه‌یدانا گه‌له‌ن «سه‌م» در.

پروفه‌سور آشمارینك فیکرینجه بو «سام» سوزی «سان ـ صایی» سوزونده‌ن دوغمیشدر.

سین ـ آدام	سین + سه‌م = ادامللر،	
خه‌ر ـ قیز	خه‌ر + سه‌م = قیزلار،	
خه‌س ـ قیلیچ	خه‌س + سه‌م = قیلیچلار،	
آغا ـ بالا	آغا + سام = بالالار.	

یاقوتجادا چوقلیق شه‌کیلجیسی آصلیندا «لار ـ له‌ر، لور» اولوب

سوزوك صوكونا كوره، مەثەلا «ن» ايله، «ت» و ياخود «د» سەسلەريله بيتمەسينه گوره ــ «نار»: «تار»، ر «ل» ياخود خافيف سوزلەرده «نەر»، «تەر»، «دەر» اولور.

بورو ــ بورى، بورولور ــ بورولەر، لاكين «اوئول ــ اوغول، ئەر ــ ئەركەك، قيس ــ قيز» سوزلەرينيك چوقليق شەكيللەرى شويله اولور: اوئو لاتتار ــ اوغلانلار، ئەرەتته ــ ئەرلەر، ئەركەكلەر، قيرغتتار ــ قيزلار.

قيرغيزجادا، أوزبەكجەده، آلتاى، تورك ــ تاتارلارينيك ديللەرينده چوقليق شەكيلجيسى «لار، لەر»، «نار ــ نەر»، «دار ــ دەر» و «تار ــ تەر» در.

قيرغيز: اوت ــ اوتتار، اوتلار، صو ــ صولار، قيز ــ قيزلار ...
اوزبەك: تويه ــ تويەلەر، آت ــ آتلار، اوغول ــ اوغوللار ...
آلتاى: ئەنه [آنا] ــ ئەنەلەر، ادا (آتا) ــ آدالار، يان [بويوك] ــ يانتار (بويو كلەر) پاش [باش] ــ پاشتار (باشلار) كوس [كوز] ــ كوستەر (كوزلەر)....

سوزلەريك بير بيرينه اولان موناسەبەتلەرينى كوستەرەن شەكيلجيلەر

٢٤ ــــ بو صوى شەكيلجيلەرده بوتون تورك ــ تاتار ديللەرينده، بير آز موستەثنا ايله بير بيرينه يەك زييادە ياقيندر.

٢٥ ــــ ئەووەلا چوواش شەكيلجيلەرينى آلاليم: سەر (يەر، طوپراق)، آرمان (دە كيرمەن) شيو (صو)، آلا (ئەل، قول) سوزلەرينك چەكيلمەسينى (تاصريفينى) گورەلم:

سەر (يەر)	آرمان (دە كيرمەن، تيرمەن)
موضافون ايلەيه: سەرەن،	آرمانان،
مەفعولون ايلەيه: سەرە،	آرمانا،
مەفعولون بيه: سەرە،	آرمانا،
مەفعولون فيه: سەرتە،	آرمانتا،
مەفعولون عانيه: سەرتەن،	آرمانتان
مەفعولون ماعا: سەرپە...	آرمانپا..

شیو (صو)	آلا (قول، ئەل)
موض. ایلەیە: شیوان،	آللان،
مەف. ایلەیە: شیوا،	آللا،
مەف. ییە: شیوا،	آللا،
مەف. فیە: شیورا،	آلارا،
مەف. عانیە: شیوران،	آلاران،
مەف. ماعا: شیوپا...	آلاپا...

ایشتە بو جەدولدەن چوواشچادا نە کیبی موناسەبەت یاخود حال شەکیلجیلەری بولوندوغی گورولور:

۱) موضافون ایلەیە « ئەن »، « آن » و صائیتە ایلە بیتەن سوزلەردە (ن) درکە بونك قریم تاتارجاسینك یك (ین)، ووك (وون)، یاخود نوك (نون) نیك [نین] شەکیلجیلەرینە یاقینلیغی مەیدانداردر.

۲) مەفعولون ایلەیە و مەفعولون بیە شەکیلجیلەری بیر بیرینك عاینی اولوب خافیفلەردە «ئە»، ثاقیللەردە. یاعنی قالین صائیتەلی سوزلەردە «آ» درکە، عوثمانلیجەنیك عاینی اولوب قیریم تاتارجاسینداداً یولونور. کیتابا،.. آللی، شیوی یەرینە یاعنی مەفعولون بیە شەکیلجیسی یەرینە مەفعولون ایلەیە شەکیلجیسی نك کەلمەسینە؛ باقیلیر سابو حال قیریم تاتارجاسینداداً گورولور. مەثەلا « کیتابی» ایلە « کیتابا» آرەسیندا باعضان سویلەنیرکەن پەك آز فارق دویولور.

۳) مەفعولون فیە و مەفعولون عانیە شەکیلجیلەری چوواشچادا ایکی دورلو اولوب صامیتە ایلە بیتەن سوزلەردە«تا ـ تە» و «تان ـ تەن»درکە قیریم تاتار جاسینك عاینیدر.

صائیتە ایلە بیتەن سوزلەردە ایسە«را ـ ر،» و «ران ـ رەن»در . قیریم تاتار- جاسیندا آرتیق سوزوك طامارینا یاپیشمیش اولان «ری »شەکیلجیلی «ایلەری، یوقاری، طیشاری، ایچەری، آری، بەری، گەری، .. » کیبی بیر چوق سوزلەر واردرکە بونلاردا کی «ری» و یاخود « ره » بیر واقیتلەر، بو کون چواشدە اولدوغی کیبی موناسەبەت شەکیلجیسی اولدوغینا شوبهە یوقدر.

صاوتیات جیهه‌تیندەن «د» و «ر» سەسله‌ری بیر بیرینه پەك زیاده یاقین اولوب «ر» سەسی «د» سەسینك ته کراریندان باشقا بیر شەی‌ده گیلدر.

٤) مەفعولون ماعا خیزمه‌تینی گورەن خافیف ـ اینجه «په»، ثاقیل ـ قالین «پا» شه کیلجیسی آرتیق قیریم تاتارجاسیندا بولونمایان و عوثمانلی تورکیجه‌سیندەن غائیب اولماقدا بولونان «اولوروبان، کیدوبەن، کەلوبەن» کیبی سوزله‌رده کی «بەن، بون، بین، بان» شه کیلجیله‌ریندەن «آزما» یا به کزەر. بویه‌رده، بوگونده «اولماقله، کیتمه کله، کەلمه کله» شه کلینك قوالانیلماسی و «اورخون» تیکیلی طاشلاریندادا «سوسوله‌پەن» ... کیبی سوزله‌رده قوللانیلماسی بو کا شاهید اولان ده‌لیلله‌رده‌ندر.

۲٦ ـــ «صوفات ـ توس» آدلارینك چه کیلیشی‌ده آز، چوق بو کایاقیندر.

۲۷ ـــ یاقوتچانیك موناسه‌بەت شه کیلجیله‌ری قیریم تاتارجاسینا داها زیاده یاقیندر.

۲۸ ـــ آغا (بابا)، بیه (بیه)، بورو (بوری ـ قاشقیر ـ قورد) ثەت (ئەت ـ لاحیم) سوزله‌رینك یاقوتچادا ناصیل چه کیلدیگینی گوردلم:

آغا (بابا)	بورو (قاشقیر)
مەفعولون ایله‌یه: آغاغا،	بوروگو،
مەفعولون بیه: آغانی،	بورونو،
مەفعولون فیه: آغاتا	بوروتو
مەفعولون عانیه: آغاتتان	بوروتتون
مەفعولون ماعا: آغالاری، آغانان	بورولوری، بورونون

بیه (بیه ـ بایطال)

مەف. آیله‌یه: بیه‌غا،	ئەتکه، ئەککه،
مەف. بیه: بیه‌نی،	ئەتی ،
مەف. فیه: بیه‌ته،	ئەتته ،
مەف. عانیه: بیه‌تەن،	ئەتەن ،
مەف. ماعا: بیه‌له‌ری، بیه‌نەن	ئەتەری، ئەتنەن.

یاقوتچادا آد سوزله‌رینك (موضافون ایله‌یهی) یوقدر. مه‌ثه‌لا، (بوروئیك ته‌ریسی) یه‌رینده (بورو ته‌ریته) (بالا (اوغول) به‌شیگی) یه‌رینده (اوغو. بیسیگه) ده‌رله‌ر. بو حال قیریم تاتارجاسیندادا واردر. (بابانیك ئه‌وی)، (آتنیك قیلی) ده‌یه‌جه‌ك یه‌رده (بابا ئه‌وی)، (آت قیلی) ده‌نیر.

مومکین که کیت کیده قیریم تاتارجاسیندادا، یاقوتچادا اولدیغی کیبی ته‌ماميله غائیب اولسون.

٢٩ — شیمدی قیرغیزجا ایله اوزبه‌کجه‌یی آلاجاق اولورساق بو- نلاردا کی موناسه‌بهت شه‌کیلجه‌یله‌ری قیریم تاتارجاسینا داها یاقیندر.

قیرغیز	ئوزبه‌ك
موضافون ایله‌یه: آغانیك	آغانینك
مه‌فعولون ایله‌یه: آغاغا	آغاغا
مه‌فعولون بیه: آغانی	آغانی
مه‌فعولون فیه: آغادا	آغادا
مه‌فعولون عانیه: آغادان	آغادان..

٣٠ — یالکیز چوقلیق شه‌کیللەرینده قیرغیزجادا « آغالارینك » یه‌رینه « آغالاردیك »، « آغالارنی » یه‌رینه « آغالاردی » اولورکه « ن — د » ده- کیشمه‌سینك بیر شه‌کلی‌در. سه‌س بیلگیسی نوقطائی ناظارینداں (ن) ایله (د) آراسیندا یه‌ك آز فارق واردر. چونکه (ن) بوروندان چیقمیش (د)، یاخود (د)، هاواسی آغیزدان چیقاریلان (ن) در.

— ضامیر سوزله‌ری —

٣١ — چواشچه‌نیك توب ضامیرله‌ری شو نلاردر:

١ — « ئه‌پ، ئه‌یه » — مه‌ن، به‌ن
٢ — « ئه‌سه، ئه‌س » — سه‌ن،
٣ — « وال » — او، اول

} بیرلیك ایچون.

١ — « ئەپیر » ـ بیز ،
٢ — « ئەسیر، ئەسەر » ـ سیز، } چوقلیق.
٣ — « وی، وەسەم، وال‌سام » ـ اولار، اونلار

٣٢ ـ بونلاریك چەكیلووینده چوواش ضامیر سوزلەرینك قریمجالاری ایله بیر آصیلدان اولدیغنی آشیكار صورەتده مەیدانا چیقار:

(ئەپە، ئەپ) = پەن

موض. ایلەیە: مانان، مان،
مەف. ایلەیە: مانا،
مەف. بییە: مانا،
مەف. فییە: مانرا، مانتا
مەف. عانیە: مانران، مانتان،
مەف. ماعدا: مانپا...

(وال) = او، اول

موض. ایلەیە: اونان، اون،
مەف. ایلەیە: آنا، اونا،
مەف. بییە: آنا، اونا،
مەف. فییە: اونتا،
مەف عانیە: اونتان،
مەف. ماعدا: اونپا...

(یەسیر، یەسەر) = سیز،

موض. ایلەیە: سیزەن،
مەف. ایلەیە: سیرە،
مەف. فییە: سیرەتە،
مەف. عانیە: سیرتەن،
مەف. ماعدا: سیرەنپە، سیرپە...

(ئەسە، ئەس) = سەن

سەنان، سان
سانا،
سانا،
سانرا، سانتا،
سانران، سانتان،
سانپا...

(یەپیر) = بیز

پیرەن.
پیرە،
پیرە،
پیرتە،
پیرتەن،
پیرەنپە، پیرپە...

(والسام) = اولار،

والسەنەن،
والسەنە.
والسامرا، والسەنتە،
والسامران، والسەنتەن،
والسامپا...

٣٣ ـ ئەگەر بو جەدوەلی باقاجاق اولورساق چووائش ضامیرلەرینك قیریم تاتارجاسی ضامیرلەری آصلیندان اولدوغینی کورورووز.

قیریم تاتارجاسیندا کی «ز» سەسینك چووائشجادا «ر» اولدوغینی کوردیکدەن صوکرا (١٦ نجی پاراغراف) سیرەن = سیزەن، سیرە = سیزە، پیرەن = پیزەن، پیرە = پیزە.. اولدیغینه شوبهه قالماز. یینه بویله عوموی بیر قاعیده موجبنجه تورك ـ تاتار «او» سی چووائشجادا «و» اولور که قاعیده ایله (اول = وال) اولور.

٣٤ ـ یاقوتچانیك توب ضامیر سوزلەری شونلاردر:

(مین ـ مەن)، (ئەن ـ سەن)، (کینی ـ او)

(بیسیگی ـ بیز)، (ایسیگی ـ سیز)، (کینیلەر ـ اونلار).

٣٥ ـ یاقوت ضامیر سوزلەرینك چەکیلیشی، چووائشجایا کوره، قیریم تاتارجاسینا داها زیاده اوزاقدیر.

(مین ـ مەن)

مەف. ایلەیه: میەخه،
مەف. بیه: میفین، مین،
مەف. عانیه: میفیتەن،
مەف. ماعا: میفنین...

(کینی ـ او)

مەف. ایلەیه: کینیەخه،
مەف. بیه: کینینی،
مەف. عانیه: کینیتەن،
مەف. ماعا: کینیلین...

(ایسیگی ـ سیز)

مەف. ایلەیه: ئەسیەخه،
مەف. بیه: ئەسیگینی،
مەف عانیه: ئەسیگیتەن،
مەف. ماعا: ئەسیگیتین..

(ئەن ـ سەن)

ئەییەخه،
ئەییفین،
ئەییفیتەن،
ئەییفنین...

(بیسیگی ـ بیز)

بیسیەخه،
بیسیگینی،
بیسیگیتەن،
بیسیگینین...

٣٦ ـ آدلاردا اولدیغی کیبی ضامیرلەردەده موضافون ایلەیه یوقدر، (یاستره‌مسکی)، (یاقوت صارفی) نام آثەرینده (٨٠ نجی صاحیفه) بونوك تورك ـ تاتار دیللەرینده هیچ میثالی، یوقدر دەیورسادا قیریم تاتارجاسیندا بوگا بەگزەر حاللەر اولدوغینی کوردك. «مەن آنام = مەنیم آنام، مەن نه ایشیم؟ = مەنیم نه ایشیم؟» یەرینه هەر زامان قوللانیلورکه بو یاقوتچانیك «مین آغام» ـ بەنیم بابام، «مین اوغلوم» بەنیم اوغلوم شه کیللەرینه بەگزەر. یوقاریداکی جەدوەلی تەدقیق ایدەجەك اولورساق بوراداں بیر واقیتلەر یاقوتچادادا ضامیر سوزلەرینك قیریم تاتارجاسیندا اولدیغی کیبی «مەن ـ مین» «سەن»، «بیز»، «سیز»، «کینی ـ کەندی» اولدیغینی آکلاریز.

٣٧ ـ قیرغیزجادا توب ضامیرلەر شونلاردر: مەن، سەن، اول؛ بیز، سیز، اولار.

٣٨ ـ چه کیلیشلەری شویلەدر:

موض. ایلەیه: مەنیم	سەنین
مەف. ایلەیه: ماغان	ساغان
مەف، بیه: مەنی،	سەنی،
مەف، عانیه: مەنێەن ..	سەنێەن...
(اول)	(بیز)
موض. ایلەیه: اونون،	بیزدین،
مەف؛ ایلەیه: اوناغان، اوغان	بیزگه،
مەف. بیه: اونی،	بیزدی،
مەف. عانیه: اونان:...	بیزدەن...
(سیز)	(اولار)
موض، ایلەیه: سیزدین،	اولارنین؛
مەف. ایلەیه: سیزگه،	اولارغا،
مەف. بیه سیزدی،	اولارنی،
مەف. عنیه: سیزدەن...	اولاردان...

٣٩ — أوزبه كچه‌ده‌ده قيرغيزجا يا ياقين و قيريم تاتارجاسينك هه‌مان عاينيدر: مه‌ن، سه‌ن، او، بيز. سيز، اونلار.

٤٠ — بونلاريك چه كيليشى قيرغيزجا و قيريمجا يا يك زياده ياقين اولوب ياليكيز مه‌فعولون ايله‌يه (سه‌ن) ده‌ن « سه‌نگا »، (مه‌ن) ده‌ن « مه‌نگا» اولدوغينى قايد ايتمك لازم كه‌لير.

ـ صايى سوزله‌رى ـ

٤١ — ضامير سوزله‌رى كيبى، صايى سوزله‌رى‌ده بير بيرينه ياقين اولان ديلله‌ريك ده كيشمه ده‌ره‌جه‌له‌رينى آڭلاتماق ايچون يه‌ك زياده موهيمدير. چونكه گه‌ره‌ك ضامير، گه‌ره كسه صايى سوزله‌رى عوموميته‌تله ئه‌ك أسكى شه كيلله‌رى گوسته‌ريرلر، ياعنى ديگه‌ر سوزله‌ره گوره، يه‌ك آز ده‌گيشيرله‌ر. شيمدى بيره‌ر، بيره‌ر مقايه‌سه ايدوب گه‌لديكميز ديلله‌ريك توب صاييلارينى قيريم، عوثمانلى، قازان، آز چوق اوقوييجيلارا ماعلوم اولديغيندان بونلارى گوسته‌روب كيتابيميزك حاجمينى بويولتمه كده‌ن واز كه‌چييورز.

٤٢ — چوواشچانيك صايى سوزله‌رى شونلاردر:

١ ـ په‌رزه، پيه‌ر، ٢ ـ ايككه، ايك، ٣ ـ ويچچه، ويچ، ٤ ـ تاواتتا، تاوات، ٥ ـ پيلهك، ٦ ـ اولتا، اولت، ٧ ـ سيچچه، سيچ، ٨ ـ ساككار، ساكار، ٩ ـ تاخخار، تاخار، ١٠ ـ وونتا، وون، ١١ ـ وونپه‌ر، ١٢ ـ وونيكه... الخ ٢٠ ـ سيره‌م، ٣٠ ـ واتار، ٤٠ ـ خه‌ره‌خ ٥٠ ـ آللا، آل، ٦٠ ـ اوتمال، ٧٠ ـ سيتمه‌ل، ٨٠ ـ ساكاروون، ٩٠ ـ تاخاروون، ١٠٠ ـ سه‌ر، ٢٠٠ ـ ايكه‌سه‌ر، ١٠٠٠ ـ پين، ٢٠٠٠ ـ ايكه‌پين، ٣٠٠٠ ـ ويچ پين...

٤٣ — بو جه‌دوه‌لده كى صايى آدلارى بير باقيشدا قيريم تاتارجاسيندان يه‌ك اوزاق كيبى گورونسه‌ده چوواش ديلينيك قيريمجادان سه‌سجه اولان فارقينى ياعنى (ش = ل)، (ى = س)، (ز = ر)، (او = و)، (ق = خ)... اونوتمايوب اوقوياجاق اولورساق سه‌ر = يوز، سيتمه‌ل = يه‌تميش،

وون = اون... الخ اولدیغی قولایجا مه‌یدانغا چیقار، بو صوره‌تله دیللەریڭ بیر بیرینه اولان موناسه‌به‌تینی مه‌یدانا چیقارماقدا (صاوتیات ـ سەس بیلگیسی) باحثینیڭ ناقادار موهیم اولدیغی بیر داها آکلاشیلور.

٤٤ ـــ یاقوتچانیڭ توب صایی آدلاری شونلاردر:

١ ـ بیر، ٢ ـ ایکی، ٣ ـ ئوس، ٤ ـ توئورت، ٥ ـ بیەس، ٦ ـ آلتا، ٧ ـ سەتته، ٨ ـ آغیس، ٩ ـ توغوس، ١٠ ـ اوئون، ٢٠ ـ سوریه، ٣٠ ـ اوتوت، ٤٠ ـ تورد اوئون، ٥٠ ـ بیه اوئون، ٦٠ ـ آلتا اوئون، ٧٠ ـ سەتته اوئون، ٨٠ آغیه اوئون ٩٠ ـ توغوه اوئون، ١٠٠ ـ سوس، ٢٠٠ ـ ایکی سوس. ١٠٠٠ ـ تیسینچا

٤٤ ـــ قیرغیزجادا صایيلارا شویله آد ویریلور:

١ ـ بیر، ٢ ـ ئەکی، ٣ ـ ئوچ، ٤ ـ تورت، ٥ ـ بەس. ٦ ـ آلتی، ٧ ـ جەتی، ٨ ـ سەگیز، ٩ ـ توغوز، ١٠ ـ اون، ٢٠ ـ جیرما، ٣٠ ـ اوتز، ٤٠ ـ قیرق ٥٠ ـ ئەلو، ٦٠ ـ آلبیس، ٧٠ ـ جەتپیس، ٨٠ ـ سەکسەن، ٩٠ ـ توقسان، ١٠٠ ـ یوز، میڭ.

٤٥ ـ أوزبەك توب صایی آدلاری قیریم تاتارجاسینیڭ عاینیدیر دەیه بیلوروز.ـــ

٤٦ ـ صیراجی صایيلاریڭ شەکیلجیله‌ری چوواشجادا «مەش»، یاقوتجادا «اوس، ایس، ئوس»، قیرغیزجادا «اینچی» اولوب شویله قوللانیلور:

چوواش:	پەرەمیش،	ایککەمەش،	تاواتتامەش..
یاقوت:		ایککیس،	توردوس،
قیرغیز:	بیرینچی،	ئەکینچی،	تورتونچی..
قیریم:	بیرینجی،	ئەکینجی،	دوردونجی.

یاقوتجادا «بیر، بیگرمی، اوتوز، یوز» صایی آدلاری صیراجی شەکیلجیله‌ری قابول ایتمەزلەر.

صیراجی شەکیلجیلەر یاقوت، قیرغیز، قیریم تاتار دیلینده آصیللاری ایعتیباریله بر بیریله باغلیدرلار:

اوس = اینچی = نیجی.

چوواش دیلینه کەلینجه بورادا «مەش» صیراجیسینك أساسی «آم، ئەم» اولوشدر. «ایککه مەش»، «پەررە مەش» شەکلیندەن أوول «ایککەمە، ایککەم، پەررەمە، پەررەم» شەکللەری بولونموشدر.

عاجەبا بو «ئەم، آم»، فارسینیك «چەهاروم، دووم، یەکوم» صیراجی صایيلارینداکوردیگیمز «اوم» یاخود «ایم» شەکیلجیلەری دەگیلمیدر؟ بونوك دوغری اولماسی پەك مومکیندر. چونکه أسکی ماجارلاراله أسکی چوواشلار ـ که بونلاری عاراب سەیاحلاری «بورطاس» دەیه طانیماقدا و بیلدیرمه کدەدرلەر ـ عاجەملەر، ایرانلەراله پەك یاقین قوڭشو اولوب یاشادیقلارینا دەلیللەر واردر.

ماجارجادا «ایشتەن = فارسی یەزدان ـ تاڭری»، «أوردوگ = فارسی دروغ» ـ شایطان، «هوش ـ گوشت» ـ ئەت وسائیرە کیبی عاجەمجەسەن آلینمیش بیر چوق سوزلەر بولوندیغی کیبی «ای» نیسبەت شەکیلجیسی عاجەمجەدەن ماجارجایا کیرمیشدر. «پەشت ـ پەشتە» «پەشتی ـ پەشتەوی».

عاینی صورەتله چوواشچادادا بیر چوق عازابجا و فارسی سوزلەر واردر که بونلاریڭ بیر چوغی تاتارلار، بولغارلار ایسلامیەتی قابول ایتدیکدەن صوڭرا کیرمیش ایسەده باعضیلاریدا هیچ شوبهەسیز تورك ـ تاتارلار موسولمانلیغی قابول ایتەدەن ئەووەل، یاعنی دوغریدان، دوغریدا چوواشچایا کیرمیش کیبی گورونور. «آم، ئەم» صیراجی أداتلارینیڭ ایشته بویله فارسی، آری آصلیندان اولماسی موحتەملدر. أسکی بولغار مەزار طاشلاری أوزەرینده بویله شەکیلجیلەر بولونماسی بو ایحتیمالی بو قاویلاشدیریر. باعضان دیگەر طارافدان «اینچی» یەرینه «ایمچی» شەکیلجیسی دوغا بیلور که بونوڭده زامانله قیصاروب «ایم، ئەم، آم» شەکیللەرینی آلماسی مومکندر.

بو ایحتیماللەریڭ هانگیسی داها زیاده حاقیقاته یاقین اولدوغینی تورك ـ تاتار دیللەرینیڭ تاریخی تەدقیقی ایلەریلەمەدەن کەسدیرمەك مومکین دەگیلدر.

-- موره ککه‌ب صایی سوزله‌ری --

٤٧ - صایی سوزله‌ری، یوقاریدا کی جه‌دوه‌للرده کورده گومیز کیبی، بوتون تورك - تاتار دیللرینده عوموميدر، یاعنی بیر آصیلداندر. حاتتا اورال - آلتای دیللرینیك باعضیلاریندا، مه‌ئه‌لا ماجارجادا بیله باعضی موشتره‌ك صایی آدلاری واردر.

موره ککه‌ب صایی سوزله‌رینده‌ن چوواشچادا «ساکاروون»ك «ساکار + وون»، «تاخاروون»ك «تاخار + وون» یاعنی «سه‌کیز + اون = ۸۰»، طوقوز + اون = ۹۰» اولدیغینه شوبهه یوقدر.

نیته‌کیم تورکچه، قیرغیزجا و قیریم تاتارجاسیندا سه‌کسه‌ن = سه‌کیز اون، طوقسان = طوقوز اون سوزله‌رینده‌ن قوشمادر، موره ککه‌بدر.

بونوك کیبی چوواشچادا «اوتمال = ٦٠»، «سیتمه‌ل = ۷۰» سوزله‌رینده «اوت = اولت = ٦» «سیت = ۷» اولدوغینی بیلدیگیمزده‌ن «مال و مه‌ل = اون» اولماق لازم گه‌لیر. نیته‌کیم قیریم تاتارجاسیندا «یه‌تمیش، آلتمیش» سوزله‌رینده «میش»، «اون» سوزینیك یه‌رینه‌در. یاقوتچادا و آلتای تورکه‌رینیك دیلینده دوغریدان دوغری یا «آلتون، آلتااوئون» یاعنی آلتی اون، «یه‌دون، سه‌ته‌اوئون» یاعنی یه‌دی اون ده‌نیلور.

اویله ایسه قیرغیزجادا «آلتیس، جه‌تیس» سوزله‌رینده «یس» قریمجا، قازانجا، عوثمانلیجا، آذه‌ربایجان و تورکمه‌نده، أوزبه‌کده «میش»، ئه‌ك صوگی چوواشچادا «ش = ل» اولدیغیندان «مال و مه‌ل» شه‌کیللرینده بولونان سوز نه‌در و نه‌ره‌ده‌ندر؟..

پروفسور صاماثیلوویچ «قیریم صارفی» ندا بونوك هه‌نوز نه اولدیغی جه‌زیلمه‌دیگینی بازییور. دوغری، لاکین عاجه‌با بو خوصوصدا بیر فیکیر ألده ایتمه‌ك مومکین اولمازمی؟..

که‌ره‌ك «مال - مه‌ل» و که‌ره کسه «میش - پیش» شه کلیندم بو سوزوك ماعناسی «اون» اولدوغینا شوبهه یوقدر.

فینجه، ئه‌ستونجادا «اون = ده‌کس» ماجارجادا «تیز» یاخود «دیز» درکه

هەر ایکیسی هیند و ئەوروپا دیللەرینەدەن فین ـ اوغور دیللەرینه کیرمیشدر. لاکین بیر چوق فین ـ اوغور دیللەرینده «میس»، «مەنس» شەکلینده بیر اون داها واردر.

بوندان باشقا چوواشچادا بولونان «سیرەم ـ بیگرمی»، «واتار ـ اوتوز»، «ساکار ـ سەکیز»، «تاخار ـ طوقوز» یاقوتچانیك «آغیس، توغوس، سوربه، اوتوت» سوزلەرینی آلالم.

بونلاردان: ساکار، آغیس = سەکیز، سەکیس،
تاخار، توغوس = طوقوز، طوقوس،
سوربه، سیردم = بیگرمی،
واتار، اوتوت، = اوتوز،

اولور.

آساسی شەکیللەر شوبهسیز «سەکیز، طوقوز، بیگرمی، اوتوز» درکه صوکرا ماعلوم اولان سەس دەگیشمەسی قانونی موجیبی بونلاردان چوواش، یاقوت شەکیللەری دوشموشدر.

شیمدی «سەکیز و طوقوز» نەدر؟..

سەکیزی = سەك + ایز، طوقوزی = طوق + اوز دییه پارچالایالم. نیتەکیم فینجه قاهدەکسەن = سەکیز، اوهدەکسەن = طوقوز. (دەکسەن) بورادا = اون یەرینی طوتار قاه = ئەکی، اوه = بیر اولور.

سەك = یەکی (أکی) طوق = تەك اولسا أکی ایز = سەکیز، تەك اوز = طوقوز اولور. حالبوکه بو «ایز اوز» [میش] سوزینیك، یاعنی أسکی اودال، آتای (اون) نك پارچاسی، باقیەسی اولدوغیندان یەرینه (میش) یاخود (اون) سوزلەرینی قویارساق بیر اون = طوقوز، أکی اون = سەکیز، اولور. داها دوغروسی ایکی ـ اون = سەکیز، بیر ـ اون = طوقوز. عاینەن فینجەده قاه ـ دەکسەن = سەکیز، اوه ـ دەکسەن = طوقوز اولور.

بو ناظاریەدەن چیقان نەتیجه موجیبی سەکیز و طوقوز سوزلەرینك صوکوندا کی «ایز» و «اوز» «میش» و یاخود «موز» سوزینیك باقیەسی، ایزی اولور.

«بیکیرمی، اوتوز» سوزلەرینه کەلەجەك اولورساق «بیکرمی» سوزینی «بیکیر+می» اولاراق ایکی پارچایا آییرالیم. بیگیر= ئەگیز، اولا بیلور (ز=ر). «ئەگیز» سوزی بەلکه بیر واقیتلەر «چیفت، قوشاق» ماعنالارینا گەلدیگی کیبی «ئەگی» ماعناسیندا کەلییوردی. «ئەگی» سوزی ایله «ئەگیز» آراسیندا هەم شەکیلجه، هەمده ماعناجا بویوك یاقینلیق واردر. دەمەك که «بیکیر= ئەگیز= ئەگی» اولا بیلور. اویله ایسه «بیگیرمی= ئەگی می= ئەگی اون» یاعنی «بیکیرمی» ده کی «می» اون دەمەك اولوب «میش» سوزیندەن آشینما صورەتیله قالان بیر پارچادر.

«اوتوز» سوزینی ده «اوت + اوز» اولاراق ایکی پارچایا آییرالیم. «اوت = اوچ» اولا بیلور. «اوچ» ده ئەساسەن سەسچه «اوت» واردر. چونکه «چ=ت — ش» در. بونوك ایچون قیریم تاتارجاسیندا بیله «چ=ش» اولور. عاینی صورەتله «ت» ده اولا بیلور. ئەگەر «اوت=اوچ» اولسا «اوز» پارچاسی «طوقوز» داکی «اوز» یك عاینیدیر. یاعنی «میش»ك پارچاسیدر. بونوك ایچون سەگیز= (ئەگی) —(ناقیص) اون، طوقوز= بیر —(ناقیص) اون، بیکیرمی= ئەگی اون، اوتوز= اوچ اون، آلتمیش= آلتی اون، یەتمیش= یەدی اون، اولور.

(میش) سوزی ده تورك ـ تاتارلاریك، بەلکی اورال ـ آلتای خالقلاریناك ئەسکی (اون) ماعناسیندا گی سوزلەریدر.

ماجار جانیك هوس= بیکرمی، هارمینس= اوتوز سوزلەرینده کی «س» و «اینس» صوگلارینداکی عاینی (میش) سوزینك پارچاسینی دوپاق مومکیندر.

بورادا «ئەللی» سوزی، بیش= بیەل= بەل شەکلی ایله «می» و یاخود «یش» سوزونیك موره کەبی اولا بیلور که بو تاقدیرده بیەلمی= بیەللی= یەللی= ئەللی شەکیللەرینی زامان ایله مەیدانا گەلمیش صایماق مومکیندر.

یا «قیرق» نەدر؟ بو سوز یاقوتچادا «توردا وئون= دورت اون» شەکلینده، بولونور. شارقی سیبیر و تورکیستان خالقلارینداکی بیر چوقلاریندادا بویلەدر.

بیزیم فیکریمیزجه (قیرق) سوزینیك نه اولدیغنی بیزه موغولجا اوگره‌ته بیلور. نیته‌کیم موغولجادا ایکی = قویه‌ر، بیگیرمی = قورین‌در.

قویه‌ر قورین = قورقورین و نیهایه‌ت موقایه‌سه ـ آنالوغیا طاریقیله «اورین» دوشه‌ره‌ك «قورق ـ قیرق» مه‌یدنا گه‌له بیلور. لاکین بوتون بو حیسابلار تاریخی ده‌لیله‌ره موحتاجدر. به‌ك یازیق که بوگون بو نلار ئه‌لیمزده یوقدور.

یوز = ۱۰۰ سوزینه که‌له‌جه‌ك اولورساق بونیك چواشچادا «سه‌ر»، یاقوتدا «سوس»، قیرغیزدا «جوز» اولدوغینی کوردوك. بو «یوز» عاینی صوره‌تله فین، ئه‌ستون، ماجار گیبی فین ـ اوغور دیلله‌رینده‌ده واردر.

نیته‌کیم ماجارجادا: «ساز»، فینجه و ئه‌ستونجادا: «سادا، ساتا» شه‌کیلله‌رینده بولونور. فین اوغور دیلله‌رینیك «سأز، سادا، ساتا» سی، ئه‌سکی آری «سادا» درکه فین ـ اوغور دیلله‌رینه بورادان گه‌چمیشدر. بیزیم «یوز، سوس، سه‌ر» سوزله‌ری ده بونلارله صیقی صیقی یا باغلیدر.

«س = ی»، «ز = ر» ده کیشمه‌له‌رینیك تورك ـ تاتار آنا دیلی ایچه‌روسینده بولوندوغینی یوقارودا کوردوك. بونوك ایچون «یوز، سوز، سور، سه‌ر» هه‌پ بیر شه کلیك بوداقلاریدر.

ده‌مه‌ك که «یوز = ساده» اولا بیلور. بودا بابالاریمزیك آری خالقلار له بیر آرادا یاشادیقلارینا بویوك بیر عالامه‌تدر.

ئه‌تنوغرافی، آرخه‌ئولوژی و تاریخ‌ده بو خوصوصی تاصدیق ایتمه‌کده‌در.

«مین ـ بین» سوزی یاقوتچادا روس آصلیندان «تیسینچا» در. عاجبا بو «مین» نه‌در؟ بو خوصوصدا موغولجایا موراجاعات ایده‌جه‌ك اولورساق اورادا «یوز» یه‌رینه «جاوون»، «بیك» یه‌رینه «مینغان» سوزیتی بولویورزکه اونلاریك «جوز»، «مین» سوزله‌ریله یاقینلیغنی آشیکاردر. لاکین بو «مین»ك هیند و ئه‌وروپا «کیل ـ میل» سوزله‌ریله نه موناسه‌به‌تی اولدوغینی سویله‌مه‌ك کوچدر.

ایشته تورك ـ تاتار صایی آدلارینك ته‌دقیقی بیزی بو ایحتیمالله‌ره

سه‌وق ایده‌بور. ته‌دقیقات ایله‌ریله‌دیکچه بونوك دوغری و یاخود یا گلیش اولدوغنی مه‌یدانا چیقاجاقدر.

بوندانماشقا بورادان بیرده شونه‌تیجه چیقیور که پروفه‌سور بوغورو- دیتسکی - Богородицкий نیك «تورك - تاتار لیسانیاتینا مه‌دخال» نامیله یازدیغی ئه‌ثرینیك اوتوز به‌شینجی صاحیفه‌سینده دیدیگی گیبی (سه کیز - دوقوز، آلتمیش - یه‌تمیش، سه کسه‌ن - دوقسان) صایی آدلارینك صو گلاری آنالوغیا - ته‌مثیل و ته‌شبیه یولیله بیر بیرینه به کزه میش ده گیلدر.

اویله گورونیور که بو قیمه‌تلی و مه‌شهور روس لیسانجیسی بو سوز- لاریك صو گلارینداکی بیر بیرینه به کزه‌یه‌ن «ایز، میش، سان - سه‌ن، یاخود آن - ئه‌ن) گیبی پارچالاریك سوزله‌ره یاپیشمیش شه کیلجیلر اولمایوب به‌لکه موستاقیل و یوقاریدا گوردوکیمز گیبی آیری ماعنالارا مالیك سوزله‌ر اولدغنی، هه‌ر ناصیلسا، فارق ایده‌مه‌میشدر. حالبوکه بیزیم تاحلیلمز گوسته‌ر- یور که مه‌ثه‌لا = سه‌کسه‌ن = سه کیز + اون، طوقسان = طوقوز + اون» اولونجا تورك - تاتار خالقلاری ایچون باشقا دورلو سویله‌مه‌نیك چاره‌سی یوقدر. سه کیز، طوقوز، آلتمیش، یه‌تمیش سوزله‌ری‌ده بویله‌در. بورادا آنالوغیا - ته‌شبیه، سوزله‌ری بیر بیرینه به کزه‌توب سویله‌مه‌ك ایعتیادینك ذه‌ره قادار ئه‌هه‌میه‌تی یوقدر .به‌لکه (اون)ك بیر که‌ره (ئه‌ن) بیر که‌ره‌ده (آن) سویله‌نمه‌سینه سه‌به‌ب یالیکز ماعلوم اولدوغی أوزره، (سه‌س اویوشماسی Vocalharmonié) قانونیدر.

ایش سوز له‌ری

٤٨ - - - جووواش و یاقوت دیلله‌رینده، نیهایه‌ت بوتون تورك - تاتار دیلله‌رینده فیعیلله‌ریك ئه‌ك باسیط شه کلی یاعنی طاماری حاضیر ئه‌مریك (موخاطاب) سوزیدر.

جووواش: سو - یوو (یه‌یقا)، قای - کیت،

والا - اول ، سی - یه

ياقوت: بيس ـ كەس ، كەل ـ كەل،

سيه ـ يه ، قولو ـ ياپ.

٤٩ ـــ ماعنا جيهەتيندەن تورك ـ تاتار ديللەرينيك فيعيللەرى و بونلاريك ديلده گوردىكلەرى خيزمەت خوصوسيندا هيچ بير فارق يوقدور. بونوك ايچون شيمدىيه قادار گوردوگومىز ديللەريك، بيلخاصا چوواش ايله ياقوتجانيك باشلوجا فيعيل شەكيلجىلەريله طانيش اولورساق شيمدىيه قادار تاعقيب ايتديگيمز ماقصاد حاصل اولور.

ايش سوزلەرينيك شەكيلجيلەرى

٥٠ ـــ هەر نه قادار ايش سوزلەريله باشقا سوزلەريك قوللانيلما. سينداء ياعنى ماعنادا ديگەر سوزلەردن هيچ بير فارقى يوقسادا بوتون تورك ـ تاتار ديللەرينده آيرى شەكيلجيلەرى واردر.

٥١ ـــ ئەمير سوزينيك طامار واضعيەتى واردر. بونوك ايچون ضامير سوزلەرينەن باشقا شەكيلجيلەرى يوقدر.

چوواش

پول ـ اول،	پولار ـ اولايم،
پولام ـ اولاييم،	پولار ـ اولوگيز،
پولتار ـ اولسون	پولسار ـ اولسونلار.

ياقوت

بيس ـ كەس،	بيسباخ ـ كەسەليم،
بيستين ـ كەسسين	بيسين ـ كەسيگيز،
	بيستينار ـ كەسسونلەر.

ايخطار ـ ياقوتچادا بيرليك ئەميرينك بيرينجى شاخيص ايچون صيغاسى يوقدر.

نەفی صورەتی

چوواش:	آن پولام ـ اولمایيم،	آن پولار ـ اولمایالم،اولمایيق	
	آن پول ـ اولما،	آن پولار ـ اولما كيز.	
	آن پولتار ـ اولماسون	آن پولسار ـ اولماسونلار.	
یاقوت:	بيسما ـ كەسمە،	بيسيمان ـ كەسمەكيز،	
	بيسپاتين ـ كەسمەسون.	بيسپاتينار ـ كەسمەسونلەر.	

(بيرينجی شاخصی ايچون يوقدر) (بيرينجی شاخصی ايچون يوقدر.)

۵۲ ـــ بورادا كەرەك ياقوتچانيك، گەرەكسە چواشچانيك ئەمير شەكيلجيلەری ضامير سوزلەرينەدەن عيبارەتدر. ياليكز (آن) نەفی چوواشچا دا بوتون تورك ـ تاتار ديللەرينده بير موستەثنا اولاراق بولونماقدادر. بونوكدا مەنشەئی آری اولماليدر. بوندان باشقا شەكيللەرده چوواشچا و ياقوتچادا (نەفی) شەكيلجيسی سوزوك صوكونا گەلير.

۵۳ ـــ قبرغيزجانيك ئەمير شەكيللەری شويلەدر:

جازاين ـ يازايم،	جازايق ـ يازالم
جاز ـ ـ ياز،	جازكدار ـ يازيكز
جازسن ـ يازسون	جازسن ـ يازسونلار.

نەفی

جازباين ـ يازمايم	جازبايق ـ يازمايميق
جازبا ـ يازما	جازباكدار ـ يازما كز
جازباسن ـ يازماسون	جازباسن ـ يازماسونلار.

بورادا آرتيق بيلديكيمز سەكس دەكيشمەلەرينەدەن باشقا بر شەی يوقدور.

۵۴ ـــ گەچميش (ماضی) شەكلی چوواشدا « ت »، ياقوتدا ينه « ت » شەكيلجيسی واسيطاسيله مەيدانا گەلير كه بونيك قيريم شەكيلجيسينك عاينی اولديغی آشيكاردر.

چوواش: پولتام = اولديم
پولتان = اولديك
پولجه = اولدى
پولتامار = اولديق (بولديميز)
پولجەس = اولديلار.

ياقوت:

بيستيم = كەسديم
بيستين = كەسديك
بيستا = كەسدى
بيستيبيت = كەسديك
بيستيگيت = كەسديگز،
بيستيلار = كەسديلەر.

نەفى صورەتى

چوواش:

پولمارام = اولماديم،
پولماران = اولماديك،
پولماره = اولمادى،
پولمارامار = اولماديق. (اولماديميز)،
پولمارار = اولماديگز.
پولمارەسى، پولمارەسە = اولماديلار.

ياقوت:

بيسپاتيم = كەسمەديم،
بيسپاتين = كەسمەديك،
بيسپاتا = كەسمەدى،
بيسپاتيبيت = كەسمەديك،
بيسپاتيگيت = كەسمەديگز،
بيسپاتيلار = كەسمەديلەر،

گەلەجەك

۵۵ — گەلەجەك زامانىنىڭ چوواشچادا شەكىلجىسى اولمايوب يالغوتچادا « آى ـ ئەى » صائيتەلەرى ياردىمىلە فيعلە گەلەجەك ماعناسى ويريلور.

چوواش:

پولاپ = اولاجاغىم، اولىرىم،
پولان = اولاجاقسىڭ، اولىرسىڭ،
پوله = اولاجاق، اولور،
پولاپار = اولاجاغىز، اولىرىز،
پولار = اولاجاقسىڭز، اولىرسىنز،
پولەس، پولەسە = اولاجاقلار، اولىرلار.

ياقوت:

بيسايابين = كەسەجەكيم، كەسەريم،
بيسايانغين = كەسەرسىڭ، كەسەجەكسىڭ،
بيسارای = كەسەجەك، كەسەر،
بيسايابيت = كەسەجەگيز، كەسەريز.
بيسايانغيت = كەسەجەكسىڭز، كەسەرسىڭز،
بيسايالار = كەسەرلەر.

نەفى صورەتى

چوواش:

پولماپ = اولماز،
پولمان = اولمازسىڭ،
پولمه = اولماز،
پولمايار = اولمامىز، اولمامىز،
پولمار = اولمازسىڭىز،
پولمەمس، پولمەسە = اولمازلار.

ياقوت:

بيسيمايابين = كەسمەيەجەگيم،
بيسمياغين = كەسمەيەجەگيك،
بيسمارای = كەسمەيەجەك،
بيسمايابيت = كەسمەيەجەگيز،
بيسمياغيت = كەسمەيەجەكسيكيز،
بيسمايالار = كەسمەيەجەكلەر.

شيمديكی زامان

٥٦ — چوواشچادا و ياقوتچادا سوزوك صوكونا قيريم تاتارجاسيندا اولدوغی گيبی قالين سوزلەرده «آ»، اينجه صائيتەلی سوزلەرده «ئه» گەتيرىلەرەك ياپيلور.

چوواش:

پولاپ = اوليوروم،
پولاتان = اوليورسيك،
پولات = اوليور،
پولاتپار = اوليوروز،
پولاتار = اوليورسيكيز،
پولاسسە = اوليورلار.

ياقوت:

بيسابين = كەسيوروم، كەسەمەن،
بيساغين = كەسيورسيك، كەسەسيك،
بيسا = كەسيور،
بيسابيت = كەسيوروز،
بيساغين = كەسيورسيكيز،
بيسالار = كەسيورلار،

نەفی صورەتی

چووواش:

پولماستاپ = اولمیوروم،
پولماستان = اولمیورسیك
پولماست = اولمایور،
پولماستیار = اولمیوروز،
پولماستار = اولمایورسیکز،
پولماسسه = اولمایورلار.

یاقوت:

بیسپاپین = کەسمیورم،
بیسپاککین = کەسمیورسیك،
بیسپات = کەسمیور، کەسمەز،
بیسپاپیت = کەسمیوروز،
بیسپاککیت = کەسمیورسیکیز،
بیسپاتتار = کەسمیورلار.

۵۷ — کیتابیمزیك حاجمی پەك زیادە بویوجە کیندەن و اوجالاریمیزیك موقایەسەلی قیسمله بیرینجی گەرەکە راست کەلدیکلەرینی ایعتیباره آلاراق «یاریم سوزلەر»ك یعنی ظارف و رابیطالاریك موقایەسەسیندەن واز کەچدیك. ئەساسەن بو سوزلەریك، یاعنی یاریم سوزلەریك بیرطاقیمی یوقاریدا گوردو کویز فیعیللەردەن آز — چوق موعایینەن و موشتەرەك شەکیلجیلەرله مەیدانا گەلدیگی کیبی بیر قیسمی‌دا موستاقیل سوزلەردەن «آزما» درکە، بونلار یاقوت، چووواش و دیکەر تورك — تاتار دیللەرینده اولدوقچا بیرینده‌ن فارقلیدر.

تورك - تاتار دیللەرینیك ماعناجا موناسەبەتی

۵۸ — موقایەسەلی قیسمیك باشیندا (۳ نجی پاراغراف) دەدیگیمز گیبی، تورك — تاتار ئەسکی آنا دیلینیك شیوەلەرە بولونمەسیله سوزلەریك ماعنالاری‌دا دە کیشمیشدر.

ـ نەتیجه ـ

٥٩ — بوتون بو قیصا موقایەسەدەن شو فیکرلەری ایدینه بیلورز:

١ — تورك ـ تاتار دیللەری هر نه قادار بیر بیرندن بیکلەرجه وەرست (کیلومەترو) اوزاق باشایان خلقلاریك دیللەری اولمش ایسەده و بو دیللەرله قونوشان آداملار آراسیندا یوزلەرجه بیلدان بەری موناسەبەت باغ هیچ دەنیلەجەك دەرەجەده بولونسادا بو دیللەر کەرەك شه کیلجیلەرینده و گەره کسه ماعنادا بیر بیرندەن چوق آیریلمامشدر.

٢ — آز بیر غایرەتله موعاللیملەریمز بوتلاردان هەر هانگی بیرندەن و بوندا اولان ئەدەبیات و یاخود فەنلەردەن نیهایەت مناسەبەتدان فایدالانا بیلورلەر.

٣ — چوواش، یاقوت دیللەرینی تورك ـ تاتار آنا دیلیندەن آرتیق آیریلمیش بیر شه کله، یاعنی آز، چوق موستاقیل بیر صارفه مالیك صایا بیلسەك‌ده قیرغیز، أوزبەك، عوثمانلی، آذری، آلتای.. تورکلەرینیك دیللەری حاقیندا بونی سویلەیەمیز.

٤ — بوتون بو صوگونجی دیللەر موشتەرەك عوموملی بیر ئەدەبیات مەیدانا گەتیره بیلور. موعاللیملەریمز بوتون بو دیللەریك قریمجایا گوره اولان موقع و موناسەبەتینی اوگرەنمه گه بورجلیدرلار.

٥ — نیهایەت بوتون بو موقایەسەلی قیسمدان شو موهیم لسانیات پرەنسیبی کورلیور که بیر بیرینه یاقین و یاخود طوغان دیللەر بیر بیرندەن موعاییەن سەس و شه کیل ده کیشمەسیله آیریلور. دیللەریك عومرینده و ته کاموللەرینده تاصادوفی، راست کەله ده کیشمەلەر اولمایوب، هەر شەی بەللی قانون و قاعیدەلەره باغلیدر. موقایەسەلی صارف، دیللەریك بیر بیرینه قارشی اولان سەس، شه کیل، ماعنا ده کیشمەسی قانونلارینی تاعیین و تەثبیت ایتمه گه چالشیر.

- مەتینلەر -

٦٠ — آشاغیدا یاقوت، چوواش، قیرغیز، قازان دیل و شیوەلەرینده‌ن لوغاتچەلەریله بەرابەر بیر قاچ مەتین عیلاوه ایده‌یوروز. بو پارچالار خالق دیلینده‌ن آلینمیش اولدوغیندان بو دیللەریك هەر جیهەتجه بیر بیرینه اولان موناسه‌بەتینی پەك گوزەل گوستەره بیلور.

(یاقوت)

I

٦١ — بیلمەجەلەر:

I — مانان بیه باربیت، سیەربیه سیەلبیت، کەرەبیه خالبیت؟

جەوابی: خار خاراردا، ساس کەلەن باردا، سایین بوئوللا.

سوزلەر: مانان = آق، بیه = بیه (بایطال)، باربیت = بارمیش، کیتمیش، سیەر = چوبار. سیەلبیت = چاپدی، کەره = کەری، خالبیت = قالمیش. خار = قار، خاراردا = قارداردی، ساس = یاز (باهار)، کەلەن باردا = کەلوب کەتدی (باردی)، سایین = جای (یاز) بوئوللا = بولا (اولیور).

ماعناسی: آق بیه کیتمیش، چوبار بیه چاپدی، قوشدی، کەری بیه قالدی.

جەوابی: قار ئەریدی، باهار گەلوب کیتدی، یاز اولیور.

II — توئورت کیسی ئولور سور، توئورت کیسی تیمتیق طوتار، توئورت کیسی اوموغوئوق خاسار، توئورت کیسی سیبیکینه یەر، ایککی کیسی سیس خار بیر.

جەوابی: اوغوس خارسارا، خاراختارا، موئوستارا، توپاختارا، کولغاختارا، کوتوروختارا.

سوزلەر: توئورت = دورت، ئولورسور = دو کوشور، (ئولوشور) کیسی = کیشی، تیمتیق = چیراق، چیراق اوموغوئوخ = چوقور،

خاسار = قازار، سیبیکینه‌یه‌ر = فیصیلداشیر، ایککی = ئه‌کی، سیس = پیسلیك، خاربیر = سوپورور.

اوغوس = اوگوز، خارسارا = دو کوشیون، خاراختارا = گوزله‌ری، موئوستارا = بوینوزلاری (موئوزله‌ری) تویاختارا = تویاقلاری، کولغاختارا = قولاقلاری، کوتوروختارا = قویروقلار.

ماعناسی: دورت کیشی دوگوشیور، دورت کیشی چیراق طوتیور دورت کیشی چوقور قازیور. دورت کیشی فیصیلداشیور، ایکی کیشی پیسلیك سوپوریور.

جه‌وابی: اوگوزله‌ر دوگوشیور، کوزله‌ری، بوینوزلاری، تویاقلاری، قولاقلاری، قویروقلاری.

III — قیناتتاخ‌دا گوپپورت، آتاغا سوئوخ‌دا خامار.

جه‌وابی: بالیق.

سوزله‌ر: قیناتتاخ = قاناتلی، دا = لاکین، دا، کوپپورت = اوچمایور. آتاغا = آیاغی سوئوخ = یوق خامار = کیمه‌ر، یورور.

جه‌وابی: بالیق

ماعناسی: قاناتلی‌دا اوچمایور، آیاغی یوق‌دا یورویور.

بالیق.

IV — سوس کیسی ساناتا بیر.

کوئوستاخ آس.

سوزله‌ر: سوس = یوز کیسی = کیشی، ساناتا = فیکری، بیر = بیر، کوئوستاخ = قوشلاقدا، قاپدا، آس = آش.

ماعناسی: یوز کشینك فیکری بیر.

قاپدا (چاناقدا) یه‌مه‌ك.

V — ئولبوت اینه سوئوخ بوئولبات، تیننـاخ آسیلیغا سوئوخ بوئولبات.

سوزلەر: ئولبوت = ئولموش، اینه = مەزار، سوئوخ = سیز، یوق، بوئولیات = اولماز، تینئاخ = جانلی آسیلیغا = آش.

ماعناسی: أولموش مەزارسیز، جانلی آشسیز اولماز.

VI — تویون ایکی خاراختاج، خاتین بیر خاراختاخ، خامناچچیت خاراغاسوئوخ

سوزلەر: تویون = صاحیب، خازائین، ایککی = ایکی، خاراختاخ = کوزلی، خاتین = خاتون، خامناچچیت = خیزمەتچیسینیك خاراغا = گوزی، سوئوخ = یوق.

ماعناسی: ئە. صاحیبی ایکی گوزلی، قادینی بیر گوزلی، خزمەتچیسینیك گوزی یوق.

VII — ئەدەربین دیەن — ئەرەنیمە، قیرجاغاسپین دیەن — تونومە!

سوزلەر: ئەدەربین = یاشیم، دیەن = دیە، ئەرەنیمە = أومو-تلەنمە، قیرجاغاسپین = ایختیارلادم، قارتایدم، تونومە = یأسە دوشمە

ماعناسی: یاشیم دیە أومو تلەنمە. ایختیارم دیە یأسە دوشمە.

چوواش

II

I — ٦٢ ونئنە کون سوق، کیرەوسەرە ویلەم سوق.

سوزلەر: کونئنە = یاخشی. ئەیی، کون = کون (عومور)، سوق = یوق، کیرەوسەرە = یار امازا، ویلەم = أولوم.

ماعناسی: یاخشی یا، ئەیی یە ون یوق، یارامازا أولوم یوق. قیریم تاتارجاسندا: یاخشیغا یوروم یوق، یامانغا أولوم.

II — یەپە سولا سورەمە،
یەس طاقانلا اوت کیرلە.

سوزلەر: یەپە = چامور، سولا = یولا، یولدا، سورەمە = یورمە، یەس = یەز طاقانلی = نالللی (ناعیل)، اوت = آت کیرلە = گەرەك

ماعناسی: چامورلی یولدا یورمەیە یەز ناعیللی آت گەرەك.

III — ایلتانپا کەمەل تاولاشات،

پاخار اوکسانان مەن ئەس‌پور؟

تاو انپالا تاوان صاواشات،

سیجە یوتان مەن ئەس‌پور؟.

سوزلەر: ایلتانپا = آلتونلە، کەمەل = گوموش، تاولاشات = چەکیشیور، تالاشالار، پاخار = باقیر اوکسانان = آقچانیك، مەن = نە، ئەس = ایش، پور = وار. تاوانپالا = طوغانلە (آقرابا ایلە) تاوان = طوغان، صاواشات = صاواشیور، سیجە = یەدی، یوتان = یاتیك (ئەجنەبی).

ماعناسی: آلتونلە گوموش چە یشیور، باقیر آقچانیك نە ایشی؟

طوغانلە طوغان (یاقینلە یاقین) چەکیشیور، یەدی یاتیك (ئەجنەبی) نە ایشی؟

یەدی یات = یەدی قات یابانجی.

IV — ایکە پوسا آتا ایلتەم،

ایکە اوامرا ئەمەراخ.

سینسە پومە ئەستەرتەم،

سیجە یوتا ئەمەرلەخ.

سوزلەر: ایکە = ئەکی، پوسا = پارایا، آتا = چیزمە، ئەتیك، ایلتەم = آلدم، صاتون آلدم، اورامرا = آیاغیمە، ئەمەرلەخ = عومورلیك، سینسە = أینجە، پومە = بویومی، ئوستەرتەم = أوستیردم، سیجە = یەدی، یوتا = یاتا.

ماعناسی: ایکی پارایا چیزمە آلدم،

ایکی آیاغیما عومورلیك.

اینجە بویومی أوستیردم،

یەدی یابانجی یا عومورلیك.

V — خانچا اوەنغی قاواق پار،

ایرەلمەسسەن سوناترام؟

سولتالاقا پەر وایبا،

ایرتەیمەسسەن سوناترام؟

سوزلەر خانچا = قاچو، اومەنغی = اوگوندە، قاواق = کوك، پار = بوز، ایرەلمەسسەن = ایریمەز، سوناترام = صانیورمیسیك ؟، سولتالاقا = بیل بوینجا، پەر = بیر، وایبا = اویون، ایرتەیمەسسەن = گەچمەز.

ماعناسی: قاچو اوگوندە کوك بوز،

ایریمەزمی صانیرسیك؟

بیل بویونجا بیر اویون،

کەچمەزمی صانیرسیك؟

« قازاق - قیرغیز »

٦٣ — آتالار سوزی:

I - بای بایغا قویار، سای سایغا قویار. بای بایا (زەنگین زەنگینە) دوکەر، صای صایا دوگەر.

II — مای ساسیسا توز سەپەر، توز ساسیسا نە سەپەر؟

ماعناسی: یاغ قوقورسا توز سەپەر، توز قوقورسا نە سەپەر ؟.

III — ئەمەننك ایسیلگەنی - صینغانی، ئەردیك اویالغانی أولگەنی.

ماعناسی: قیزیلچیغیك ئەکیلمەسی - قیریلماسی، ئەریك اوتانماسی، أولمەسی.

VI — باق - باق ئەتکەن تەکەنی قیس جەتسکەندە کورەرمیز، باترسینغان جیکیتدی ایس توسکەندە کورەرمیز.

ماعناسی: باق - باق ئەتمن تەکەبی (ئەر کەك کەچسی) قیش یەتدیکدە کورورروز، باترسینان یەگیتی ایش دوشدیکدە گورورروز.

V — ئەل اوریسیز بولماس، طاو بوریسیز بولماز.

ماعناسی: مەمله کەت اوغریسیز (خیرسیز) اولماز،
داغ بوریسیز (قورد) اولماز.

VI — « قاز اقچا آلغیش »

آسیك آسیك آسیگا!
بەره که بەرسین باسیگا!
بوده نەدەی جورغالاپ،
قیرغاوولدای قورغالاپ،
قیدیر کەلسین قاسیگا!

سەنەن بایلیق اوتبەسین!
تاگری بەرگەن نەسیبەك.
تەبکیلەك کەتبەسین!
جلیکنیك ئەکی چەتینە،
تای جاتسیرسە جەتبەسین!

کەچکە کەلیب جامراسقان،
چوولداسیب ماگراسقان،
قوجاقاننیك آناسی،
ساولیق باسسین اویوگدی!

اقایلاری سیرتیلداپ،
مویینزەدەری چیلتیلداپ.
بوز اولاردیك آناسی،
سیسیر باسسین اویوگدی!

چوردالارین چاك با تمان،
آرتقی أور کەچین قوم باسقان،
بوتاقانلك آناسی،
اینگەن باسسون اویوگدی!

چگگر ـ چگگر کیسنەسکەر،
ـ ویسیتیك بەن ایسکەسکەن،
قولونچاقدیك آناسی،
بیمە باسسون اویوگدی

باعضی سوزلەر:

س = ش. د = ل. آسیك = آشیك. باسیك = باشیك، بەرە کە = بەرە کەت، بودەنە = بیلدیرجین، قیرغاوول ـ قیرغی (قارتال؟)،

جورغالاپ، قیرغالاپ = قوش سە کیرمەسی. سەنەن = سەندەن، اوتبەسین = اوتمەسین، کەچمەسین، نەسیبەك = ناصیبەك، تەبکیلەسەك = تەپمەلەسەك. جەلبگنیك = مولکیگینك؟

جامراسقان = جامراشقان، طویوشان، یەییشەن؟..

چوولداسیب ماگراسقان = چوولداشیب ماگراشقان = چیویلدەشیپ باغیرشان؟. قوجاقاننیك = قوزیجیق؟

ساولیق = ساریق = قویون، باقایلاری = مەمەلەری؟

موبیزدەری = بوینوزلاری، سیرتیلداب = اوینایوب، جیلتیداب = جیلت جیلت ایدەن، پارلایوب، چوودا = ؟

اورکەچ = هورکەچ، بوتاقان = بوتا، دەوە یاوروسی، اینکەن = دیشی دەوە، سوسینیك = پسا بیسیك؟، قولونچاق = طای، قولون، بیمە = بایطال، قیصراق.

ـ آقیلدی سوقور ـ

VII — بیر سوقور تونده اویینه کەله جاتدی. قولوندا جاریغی بار ئەدی. بیرەو قاسینان أوتوب بارا جاتیب « مونی آخماق! أوزی سوقور، قواوندا جاریق. سوقورغا جاریقدیك خاجەتی نه ؟ » دەیدی. سوقور آخماق ئەمەس ئەدی. جاریق آلغانی، قاراگئیدا بیرەو اوزون قاغیب کەتمەس أوچون ئەدی

باعض سوزلەر: آقیلدی = آقیللی (عاقیللی) ، تونده = کیجه، کەلەجاتدی = کەله یاتیر ئەدی، جاریق = فەنەر، قاسینان = قارشوسیندان، قارشودان، آخماق ئەمەس ئەدی = آحماق دەکیل ئەدی.

VIII — « جامان ئەرکەك توی بوزار، جامان آیەل اوی بوزار » .

ماعناسی: یامان ئەرکەك طوی بوزار (دوگون) ، یامان قاری ئەو بوزار.

IX — ایت تویغان جەرین أزدەیدی، ئەر تووغان جەرین أزدەیدی.

ماعناسی: ایت تویغان یەرینی (دویدیغی) ایزلەر، آرار،
ئەر تووغان (دوغدیغی) یەرینی ایزلەر، آرار.

X — آس قادیرین آچیقمقان بیلەر،
آت قادیرین آسیقمقان بیلەر.

ماعناسی: آش قادیرینی آچیقمیش بیلور،
آت قادرینی آشیقان (عاجەله ایندەن) بیلور.

ـ قازان ـ

٦٤ — آق ایدیلنی بویلاسام، ساحرا چیغیپ اویاسام،
عاقلیمدان شاشیب کیتەم، شول جانکەینی اویلاسام.
اوتوردیم یول اورتاسینا، آیاقلاریم تالقانغا،
جیلی ـ جیلی خاتلار یازدیم یوره کلەرم یانغانغا.

آق ایدیلگه یله‌رگه بیز توشه‌ربز، قولاجلارنی سالیب یوزه‌ربز،
قیچقیریردا کوکی، سایرار بولبول، ئول‌چاقلاردانیچیکله توزه‌ربز.

تابشماقلار (تاپماجا ـ بیلمه‌جه)

آلپاووتنیك باقچاسی. نافچاسیندا مونچاسی؛
مونچاسینا سو کیتوره، نیچکه بیللی مارجاسی؟

(بال قورتی ـ بال آریسی)

آوزی بار، تیلی ایکی، جانی یوق،
سویله‌گه‌ن سوزله‌رینك سانی یوق.

(قالەم)

آریدالاپ ـ لاپ، بیریدالاپ ـ لاپ،
سونکی ساپلاپ، کیریز قاپلاپ!

(طوقماق ایله خارمان باصماق)

ـ اوزبەك ـ

٦٥ ـ بو گونگی أوزبەك خالق ئەدەبیاتی حاققیندا آز، أوستو-
نکوری اولسادا بیر فیکیر ویره ـ بیلمەك ایچون تورکستان « بیلیم
کیگەشی » ـ علمی ژورناسی طارافندان « بیلیم ئوچاغی » ژورنالیندا،
بیرینجی نومرودا نشر اولونان باعضی پارچالاری آلیبورز.

له‌په‌رله‌ر = چینلار = شارقیلار.

له‌پ ر ئەیتسەك توپدا ئەیتگیل سولوك قیزلار قاچارا،
آچیلماغان گول غونچانی بولبول سایراب اچارا.

دەریەنیك نەر یاغیغا قوی بیرەمیز،
توتی قوش بالاسیغا توی بیرەمیز.
توتی قوش بالاسیغا ایپەك کیرەك،
یار بیلەن اویناماقغا یوردك کیرەك.

قیزلار جان قاینار بولافقا باشلاماك،
« مالی کوب » دیب بای بالاسین خوشلاماك.
مال دیکه‌ن قولنیك کیری یووسا کیته‌ر،
تیریك قولغا مال بینه، اولگه‌ن کیته‌ر.

سه‌باح یه‌تکیرسه لامینی
قه‌دی سه‌بری ره‌وانمغا.
قارا کوزلیك، قارا ساچلیك.
بول شیرین زه‌یانمغا.

باعضی سوزله‌ر: سولوك = سلو، دولبه‌ر تیریك = تیرن، قارا کوزلیك، قارا ساچلیك = قارا کوزلی، قارا ساچلی.

« کیتابییات »

تورك ـ تاتار دیللەری و بونلاریك بیر بیرینه اولان مونا‌سه‌به‌تلەری حاقیندا داها ده‌ره‌ن و ئه‌طرافلی ماعلومات آلماق ایسته‌یه‌نلەر، شو ئه‌ثه‌ر-لەرله طانیش اولمالیدرلار:

1. Н. И. Ашмарин: Материалы для исследования чувашского языка. Казань. 1898

2. Того же автора: Опыт исследования чувашского синтаксиса. Казань, 1903.

3. С. В. Ястремски: Грамматика якутского языка, Иркутск. 1900.

4. А. Н. Самойлович: Опыт краткой крымско-татарской грамматики. Петроград, 1916.

5 Михаил Терентьев: Грамматики турецкая, персидская, киргизская и узбекская. Санктпетербург. 1875.

6 Ueber die Sprache der Jakuten von Otto Böhtlingk. St.-Petersburg. 1848.

7. Грамматика алтайскаго языка Составлена членами алтайской миссии. Казань. 1872.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

-- تورك - تاتار ديللەرينده : --

١ . --- تيل قورال . I ، II ، III نجى تيل تانيتقيچ كيتابلار (قيرغيزجا) ، بايتورسن اولى آحمەت ، قازاقيستان ماملەكەت باسباسى ، اورەنبورغ، ١٩٢٣.

٢ . --- عوثمانلى ليسانى. آحمەد جەواد. ايستانبول ، ١٣٣٣.

٣ . --- تور كچه صارف و ناحو. حوسەين حاهيد. ايستانبول ١٣٣٣.

٤ . --- تاتار صارفى. عاليمجان ايبراهيموف. قازان. ١٩١٥.

٥ . --- تاتار تيلينك گراماتيكاسى. جەمالەددين وەليدى. قازان. ١٩١٩.

بوتون بو كيتابلارى كوزدەن كەچيرەن آرقاداشلار داها ئەطرافلى، داها موفاصصال صورەتده بو كيتابيمزده بولنان فيكيرلەرك سەبەبلەرينى ئەلد. ايدەرلەر.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

- تاریخی قسم -

III

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

--- دیلیمز قاچ یاشیندا ؟ ---

۱ — تورك ـ تاتار دیلینك که‌چیردیکی دورلو ، دورلو ده‌ورلر حاقیندا، بو دیلده قونوشان خالقیك تاریخی گیبی، شیمدی‌یه قادار په‌ك آز بیر شه‌ی به‌للیدر.

تورك ـ تاتار دیلینده، بولونان بیر چوق أجنه‌بی سوزله‌ر بو دیلیك موستاقیل آری دیلی بولوندیغی زه‌مان یاعنی عیسا دوغمازدان ایکی، أوچ بیك به‌لکی داها زیاده، بیر زامان ئه‌ووه‌ل بولوندیغینا شاهیدلیك اتمه‌کده‌در. مه‌ثه‌لا اورال ـ آلتای دیلله‌رینیك ـ موغولدا داخیل اولماق أوزره ـ په‌ك چوغیندا و هه‌مان بوتون تورك ـ تاتار دیلله‌رینده ، طابیعی دورلو، دورلو شه‌کیلله‌رده بولونان « یوز ـ 100 » سوزی بویله آری آصلیندان اولوب هه‌ر ایحتیماله گوره آریله‌ر و اورال ـ آلتای خالقلاری بیر آرادا یاشادیقلاری زامان دیلیمزه کیرمش‌در. بو واقیتله‌رده‌ن قالما بو نوك گیبی ایزلار داها په‌ك چوق بونونا بیلسه‌ده موعاییه‌ن بیر ده‌ور، تاریخ حاقیندا ماعلومات ویره‌جه‌ك بیر آییده ، بیر کیتاب، بیر مه‌تین زامانیمزا قادار قالمامیشدر.

بو نوك ایچون دیلیمزیك عیسا دوغمادان ئه‌ووه‌لکی حالی و خوصوصیه‌تله‌ری حاقیندا یالیکز باعضی ناظاریه‌له‌ر واردر.

۲ . — بویله ناظاریه‌له‌رده‌ن بیریسی « شومیر » و یاخود (سومیر ، سومار)دیلی و ئه‌ده‌بیاتی حاقیندا مه‌وجود اولان ناظاریه‌در. اون سه کیزینجی عاصریك بلشلاریندا « فون شتة اله نبه‌رغ » نامیندا کی ایسوه‌چلی « اورال ـ آلتای » دللهرینیك قارابه‌تی، یاقینلیغی حاقیندا ماعلومات ویردیکده‌ن و فین ماجار عالیمله‌ری لیسان بیلگیسینك ئه‌ك صوك اوصولیله کندی کچمیش، تاریخ وه میفولوغیالارینی تدقیق ایتدیکده‌ن صوك هه‌ر کسیك ناظار دیققاتی یه کی بیر عالم اولان (اورال ـ آلتای) خالقلارینا چه‌وریلدی،

بو واقعه قادار سوریه و مه‌زوپوتامیا (آرخه‌ئولوژی، ـ عاتیقیات) ته‌دقیقاتی ایله‌ریله‌یه‌رمك مه‌زوپوتامیادا عیسا دوغمازدان بیر قاچ بیك سه‌نه‌لهر ئه‌وول «سومیر» و «آقاد» نامیندا ایکی قاویك بولوندیغی آکلاشیلدی. سومیرلهر نه آری، نه ده سامی نه‌سلینه مه‌نسوب اولمایوب ایلك ئه‌وول، یاعنی داها مه‌زوپوتامیادا سامی قاوملهر گورونمه‌زدن ئه‌وول مه‌ده‌نییه‌ت، شه‌هیر، حوکومه‌ت قورموش و یازی یازمیش، ره‌سیم چیزمیش بیر خالق اولموش.

بوندان صوکرا سامی نه‌سلیندن اولان قاوملهر بونلاریك ئه‌لیندن حوکومه‌تی آلمیشلاردر. ایشته (اوپپهر)، (له‌نورمان) و (هوممه‌ل) گیبی عالیملهر بو دیلی، اورال ـ آلتای عائیله‌سنیك تورك ـ تاتار بوداغینا باقین بیر دیل صایمیشلاردر. لاکین بو مه‌سئه‌له هه‌نوز داها ایی آکلاشیلمامیشدر. بوندان باشقا ئمسکیدن أورتا آسیا و موغولیستانی که‌زن سه‌یاحلار تورك ـ تاتار دیللهرینده بیر چوق یازیلار کوردیکلهرینی یازمالاری قدادرلار. چین تاریخ مه‌نباعلارندا دا بو خوصوصدا هه‌پیجه ماعلومات بولونور.

٣ . — لاکین بونلاریك هیچ بیریسی حاقیندا ئه‌لیمزده آچیق، قاطعی بیر ده‌لیل، یاعنی بیر کیتابچیق، بیر یازی پارچاسی یوقدر. بو نوك ایچون ئه‌سکی تورك ـ تاتار دیلی یادیکاری یه‌دینجی عاصریك صوگوندان، یاعنی ٦٩٢ نجی و یاخود ٦٩٣ نجی ییلدان قالمیش‌در. بو عاینی ییلدا ئولمیش اولان (ایلتیریس) خانیك مه‌زار طاشی‌در.

بوندان صوکرا (کوك‌سون ـ أورخون) و (چایدام) کولی آراسیندا ایلته‌ریس خانیك کوچوك اوغلی (گول‌ته‌کین) نامینا دیکیلمش یازیلی طاشلارکه، ٧٣٢ ینجی ییلدان قالمیشدر.

ده‌مه‌ك که، ئه‌ك ئه‌سکی و بوگون آرتیق ئه‌لده ایدیلمیش اولان تورك ـ تاتار آبیده‌سی، سه‌کیزینجی عاصیردان قالما اینکیلیز، آلمان، اون بیرینجی عاصیردان قالما ایسلاو و نیهایه‌ت ئه‌ك ئه‌سکی لیسانی آبیده‌له‌ری اون

ایکینجی، حاتتا اون دوردونجی و اون آلتینجی عاصیرلاردان قالان چه، ایسوه‌چ، لاتیش دیللەرینگکینده‌ن داها ئەسکی‌در و تورك ـ تاتار دیلی بو ئەوروپا دیللەرینك جوملەسینده‌ن ئەوول یازیلمیشدر.

--- اورخون ده‌وری ---

٤ . ـــ ایشته ٦٩٢ ـ ٦٩٣ ده « ایلتیریس » ، ٧٣٢ ده « گول‌تەکین»، ٧٧٠ ده ایسه بیلگەقاغان ناملارینا دیکیلمش اولان آبیده‌لەر « تو کیو » یاخود « تورگیو » نامیله طانینمش اولان بیر تورك ـ تاتار خالقینا مەنسوبدر.

بو « تو کیو » لار ٥٦٨ ینجی ییلدا بیزانس ایمپەراتورینا ایلچی گونده‌ردیکلەری گیبی عاینی زاماندا بیزانس ایمپەراطوری جەواب اولاراق تو کیولاریك خانی « دیزاووله » « زەمارخ » نامنداکی رومی ئەلچی پاپوب گونده‌ردی. بونلاریك « هیونغ نو » یاعنی هون آصلیندان اولدیغینی « چین ـ کیتای » تاریخلەری یازماقدادر.

بو یازیلی طاشلاریك وارلیغی هەرکەسـده‌ن ئەوول « جووەینی » نامیندا کی ایسلام تاریخجیسی فارسی دیلینده یازدیغی ئەثەرینده سـویله‌میش ایسه‌ده هیـچ کیمسه‌نیك گوزینه چارپمامیشدر . (١٢٥٢ مەیلادی سەنەلەرینده یازمیشدر .) بوندان صوکرا ١٧٣٠ ده روسلارا ئەسـیر دوشەوش ایسوه‌چ ضابیطی (فون شترالەنبەرغ) ، ١٨١٨ ده « سیبیریسکی وەستنیك » نامنداکی ژورنالدا « سیبیریانیك ئەسکی آبیده‌لەری » نامیله یازدیغی مەقالەسینده بونلاردان ایکینجی ده‌فعا خابەر ویرمیش، نیهایەت ١٨٨٩ ده یاردینسەف بونلاریك بولوندیقلاری یەری بیلدیرمیشدر. داها صوکرا فین و روس عیلمی سەفەرلەری بونلاریك رەسیملەرینی آلوب نەشر ایتمشلەردر. لاکین بو زامانا قادار بو آبیده‌لەری هیـچ کیمسه اوقویامادی. هانگی خالقا و زامانـا عائید اولوب ناصیل بیر دیلده یازیلدیغینا دائیر هیـچ بیر شەی‌ماعلوم اولامادیغیندان بیر چوق غری ناظاریەلەر اورتایا آتیلماغا باشلامیشدی. نیهـایەت دانیم ارقا لیسان پروفەسورلاریندان (ویلهەلیم طومسەن) ١٨٩٢ سەنەسینده بو یازیلاری اوقوماغا موافیفاق اولدی.

٥ . — اورخون كيتابه‌له‌رينيك ديلى رادلوفيك فيكرينجه جه‌نوب تور كجه‌له‌رينيك ياعنى اويغور و اوغوز (عوثمانلى) تور كجه‌له‌رينيك آناسيدر. ماعلوم بير شه‌ى وارسا اودا اويغور تور كجه‌سيله اورخون تور كجه‌سى آراسيندا باعضى سوزله‌ريك ماعنالارينداكى ده كيشيكليك، باشقاليق آرادان چيقاريلور ايسه بويوك بير فارق يوقدور.

٦ . — اورخون ده‌ورى ديلينك نه گيبى خوصوصيه‌تله‌ره ماليك اولديغى حاقه‌يندا قيصاجا ماعلومات آلماق ايچون عاراب حارفله‌ريله بير قاچ ساطير ينى گوچيره‌ليم:

— گول ته‌گين آبيده‌سينيك باشى —

I. — أوزه كوك تاكرى آسرا ياغيز يه‌ر قيلينديوقدا ايكين آراكيشى اوغلى قيلينمش. كيشى اوغلوندا أوزه ئه‌چوم آيام، بومين قاغان، ايسته‌مى قاغان اولورميش. اولوريپان تورك بودونوك ئه‌لين توروسين توتا به‌رميش، ئه‌تى به‌رميش.

II. — تورت بولوك كوپ ياغى ئه‌رميش. — و سوله‌يه‌ن تورت بولوكداغى بو دونوغ كوپ آلميش؛ كوپ باز قيلميش؛ باشليغيغ يوگوندورموش، تيزليگيك سوكورموش، ايلگه‌رو ئاد رقان يشقاته‌گى. كه‌رو قاپيغقاته‌كى قوندورموش. ئه‌كين آرا —

III. — ايدى اوقسيز كوك تورك آنچا اولورور ئه‌رميش. بيلگه قاغان ئه‌رميش، آلپ قاغان ئه‌رميش بوبوروقو يه‌مه بيلگه ئه‌رميش ئه‌رينچ، آلپ ئه‌رميش ئه‌رينچ؛ به گله‌رى يه‌مه، بودونونه‌مه توز ئه‌رميش. آنى أوچون ئه‌ليگك آنچا توتميش ئه‌رينچ، ئه‌ليگك توتوب توروك ئه‌تميش. ئوزينچه —

IV. — كه‌رگه‌ك بولموش. يوغجى، سيغيتچى ئوكره‌گون توغسه‌قدا بوكلى چوللييك ئه‌ل تابغاچ، توپوت، پاربوروم، قيرغيز اوچ قوريغان اوتوز تاتار، قيتاى، تاتابى بونچا بودون كه‌ليبه‌ن سيغيتاميش، يوغلاميش. آنداغ كوليگك قاغان ئه‌رميش. آندا كه‌سره اينيس قاغان.

V— بولموش ئەرینچ اوغلینی قاغان بولموش ئەرینچ. آندا کەسیرە اینیی ئەچیسین تەك قیلینمادوق ئەرینچ اوغلی آقانین تەك قیلینمادوق ئەرینچ بیلگیسیز قاغان اولورمیش ئەرینچ، یابلاق قاغان اولورمیش ئەرینچ، بویوروقی بەمە بیلگیسیز ئەرینچ، یابلاق ئەرمیش ئەرینچ.

VI— بەگلەری بودونی توزسیز أوچون تابغاچ بودون تەبلیگینی کورلیك أوچون، آرماقچیسین أوچون، ابنیلی ئەچیلی کەنە شور توکین أوچون، بەگلی بودونلیغ یونوشورتوقین أوچون، تورك بودون ئەللەدك ئەلین ایچغینو یىدمیش،

VII— قاغانلادوق قاغانین یىتورو یدمیش؛ تابغاچ بودونغا بەگلیك اوری اوغلین قول بولدی. سیلیك قیز اوغلین کون بولدی. تورك بەگلەر تورك آتین یىدی. تورك بەگلەر تابغاچ آنین توتوپان تابغاچ قاغانغا کورمیش.

۷. — شیمدیکی تورکچە تەرجیمەسی:

I— اوستدە، یوقاریدا کوك سەما (تاکری)، آشاغیدا یاغیز (بوز) یەر یارادیلدیقدا ایکیسینیك آراسیندا آدام (کیشی) اوغلی یاراتیلمیش. کیشی اوغلونیك أوزەرینده مەنیم قارت دەدەم بو مین خاقان، ایستەمی خاقان اوتورمیش. اوتوروب (اوتوربەن) تورك خالقینیك ئەلینی، قانونینی (توروسینی) طوتمیش، حاکیمیەت ایتمیشلەر.

II— دورت طارافی هەپ دوشمان ایمیش. جەنك یاپوب دورت طارافداکی خالقیك هەپسین آلمیش. هەپسینی کەندیسینە قول، تەبعا قیلمش، باشلینیك باشینی ئەگدیرمیش، دیزلینیك دیزینی چوکدیرمیش. ایلەریدە (شارقدا) قارا قان اورمانینا قادار، گەری (غاربدە) دەمیر قاپی یا قادار قوندورمیش. ایکی صینو آراسیندا،

III— حاکیمسیز، ایدارەسیز کوك تورك اوتورمیش. بیلیجی، بیگیت (باطور) خانلارمیش. بویورو قلاری، ئەمیرلەری بیلیجی ایمیش، بەیلەری، خالقی هەپ دوز، دوغری ایمیش. آنیك ایچون ئەلی او قادار یۆز طوتمیش. و بو ئەلدە قانون کەسمیش، حوکم ئەتمیشلەر.

IV— ئۈچ صوگۇ ئولموشلەر. اوچلەرینده آغلاییجی، مەرثیەجی آدملاری اولدیغی حالده، گون دوغاندا (شارقدا) داغلی چوللی چینلیلەر، تیبەتلیلەر، پارپورملار، قیرغیزلار، اوچ قوریغانلار، اوتوز تاتارلار، قیطای، تاتابی (تیبەت) بونجا خالق گەلوب آغلامیش، او قادار شوهرەتلی خاقانلارمیش، اوندان صوکرا کوچوك قارداشلاری خاقان

V— اولموشلار. اوغوللاری خاقان اولموشلار. اوندان صوگرا کوچوك قارداشلاری بویو کلەری گیبی یاراتیلمادیقلاریندان، اوغلی آتاسی کیبی یاراتیلمادیقلاریندان (تاختا) بیلگیسیز خاقان اوتورموش. قورقاق خاقانلار اوتورمیشلار، بویروقلاری بیلگیسیز، عاقیلسیزجا، قورقاقچا اولموش.

VI— بەیلەری و خالقی دوغری اولمادیغیندان چینلیلەریك فەساد و خیانەتیندەن کوچوکلی بیوکلی قارداشلارك بیر بیرینه قارشی دوشمانلیق بەسلەمەلەرینده‌ن، بەیلەرله خالقیك بیر بیرینه دوشمان اولمالارینداں تورك خالقی ایلینی غائیب ایتمیش.

VII — خاقانلیق ایده‌ن خاقانلیغینی غائیب ایتدی. بەی اوغلانلاری چین خالقینا قول اولدو. تەمیز، دولیەر قیزلاری اودالیق اولدیلار. تورك بەیلەری تورك آدینی چین بەیلەرینیك آدلارینی دوتوب چین خاقانیناتابیع اولدیلار.

٨ — **سوزلەر:**

١ — أوزه = **اوستده.** دەمه کلکه «کوك تورك» لەر اوست یەرینه «اوس» دەرلەرمیش. نیته کیم قیریم تاتاری باعضی زامان، باعضی یەرلەرده «ئوست» یەرینه «**ئوس**»، «**آست**» یەرینه «**آس**»، «**دوست**» یەرینه «**دوس**»، «**آبدەست**» یەرینه «**آبدەس**»، «**پەشتیمال**» یەرینه «**پەشمال**»... دیرلەر. «اوزره» سوزینده کی «اوز» بودر.

٢ — آسرا = **آستدا**. بورادا آس = آست اولور. «را» شەکیلجیسینه کەلیرسەك بونوك «یوقاری، ایلەری، گەری»

كيبى سوزله‌رده كى شه كيلجينيك عاينى اولديغى مه‌يداندادر.
نيته كيم «أوزره» سوزينده كى «ره» ده بو صويداندر.

٣ — ياغيز، قيلينوقدا. ماعلوم

٤ — ايكين آرا = **ايكيسى آراسيندا** بوراده «سوز باغلاما» سينيك ايضافه‌تيك بيزيم بو گونكى ديليميزده ماعلوم اولمايان بير شه كلينى گورويوروز.

٥ — ئه‌چو = **قارت، ئه‌سكى.** «ئه‌چو» سوزى ماجارجادا «أوش» شه كلينده مه‌وجود اولوب بلكه «ئه‌سكى» سوزينيك آصلى شه كليدر.

٦ — آپام = **بابام.** آپا، آبلا، آبا، آبای، آغا، آغا، تاتا، دادا، دودو، طوتای، آنا، آتا، آدا سوزله‌ری ده‌گيل ياليكيز تورك ـ تاتار اورال ـ آلتای ديلله‌رينده، حاتتا يك چوق آوسترالينا، آمه‌ريقا يه‌رليله‌ری ديلله‌رينده كاه آنا، كاه بابا، قارداش، هه‌مشيره... ماعنالارينا گه‌ليز.

٧ — اولوروبان = **اوتوروبه‌ن، اوتوروب.** بيزيم فيكيرميزجه بو سوزوك ئيك ئه‌سكى شه كلى: «اولتور» اولوب صوكرا باعضى شيوه‌له‌رده «اوتور»، باعضى شيوه‌له‌رك‌ده «اولور» شه كيلينى آلميشدر. «بان» شه كيلجسينيه كه‌لينجه بو «به‌ن، بين،» شه كيلله‌رينده‌ن اويغورجا ئه‌سكى عثمانليجه‌ده‌ده واردر كه «اوب» ياخود «يوب، يب» بوندان چيقميشدر.

٨ — بودون = **خالق ميلله‌ت.** بو سوز بو كونده آشاغى، يوقارى «بوتون» شه كلينده تورك ـ تاتار ديلله‌رينيك هه‌مان جومله‌سينده بولونماقدادر كه آصلى «بود» ـ «وجود» «ته‌ن، وارلق» سوزيدر. صوكوندا كى «اون» شه كيلجى در كه «اودون»، «قويون» و داها بير چوق سوزله‌رده بو كونده ياشاماقدادر.

٩ — تورو = تورا، قانون. «تورو» سوزی ایداره، قانون، حاکمیتیه‌ت ماعنالارینا مالیکدر که «دوغری» سوزینیك آصلی اولمالیدر. اورخون کیتابه‌لرینده «دوغری» یه‌رینه «دوز» ده‌نیلمه‌کده‌در.

١٠ — بولوك = کوشه، بوجاق.

١١ — یاغی = دوشمان. «جاو» شه‌کلینده قیریم چول شیوه‌سینده‌ده واردر.

١٢ — سوسوله‌یه‌ن = جه‌نك ایدوب «سو» عاسکه‌ر ده‌مه‌کدر که صوغوش، صوقماق = اورماق سوزله‌ری بو آصیلداندر. نیته‌کیم ئه‌سکی عوثمانلی، عاسکه‌ری ته‌شکیلاتینده «سوباش» «سوجی» کیبی تاعبیره‌ره راست گه‌لینمه‌کده‌در. «سوسوله‌یه‌ن» طاماریك ته‌کراریله مه‌یدانا که‌لمیش بیر سوزدر که ئه‌ثه‌ریمیزیك بیرینجی بولوگینده بو خوصوصدا ماعلومات ویریلمشدر.

١٣ — یوگوندورموش = ئه‌گدیرمیش، بوکون بو سوز قیریم تاتار جاسیندا خریستیانلاریك خاچ چیقارماسی حاقیندا، (چوقونماق) شه‌کلنده قالمیشدر. ایله‌ریده گوره‌جه‌گیمیز کیبی، قونلارده و میصر گوله‌مه‌لرینده‌ده راست که‌لینیور.

١٤ — باشلیغیغ، تیزلیگیگ = باشلی‌یی، دیزلی‌یی. بورادا «لی»، «لو» شه‌کیلجیله‌رینیك آصلی «لیغ، لیك» اولدوغینی کورو‌یورز. عاینی صوره‌تله «ایغ، ایك» ده مه‌فعولون بیه شه‌کیلجیسی اولان «ی» نیك باباسیدر که «گ» و «غ» سه‌سله‌رینیك «ی» سه‌سینه چه‌ویرلمه‌سیله مه‌یدانا چیقمشدر.

١٥ — سو کورموش = چوودیرمیش.

١٦ — قادیرقان = بیر یه‌ریك آدی.

١٧ — ياش = **اورمان اولماق** احتيمالى وار.

١٨ — تەمير قاپيقا تەگى = **دەمير قاپى يادەك.** تەگى = دەكين، دەك، جەك.

١٩ — ايدى = **صاحيب، حاكيم.** «ايە» سوزى بوندان اولماليدر.

٢٠ — آنجا = **او قادار.**

٢١ — بيليكه = **بيليجى.**

٢٢ — آلپ = **جەسور، باطير.** قازان «آلپاوەت»، بير چوق تورك ـ تاتار آدلارندا كوردىگمز «آلپ آرسلان»، «دوندار آلپ» كيبى سوزلەرنده بولديغيمز «آلپ» ايشته بودر.

٢٣ — يەمە = **هەمە، جوملە؟**

٢٤ — ئوزينجه = **كەندىسى ايسه.**

٢٥ — يوغچى = **آغلاييجى.** «يىغلاماق» شكلينده بير چوق تورك ـ تاتار ديللەرنده واردر.

٢٦ — گەرگەك: **صوك؟**

٢٧ — سيفيتجى = **فەريادجى، قاقماقچى، مەرثيەجى.** بودا «يىغلاماق» سوزينيك عاينى اولوب ياليكز باش «ى» سەسى «س» سەسينه چەورىلمىشدر كه بو صورەتله ياقوت و چاش ليسانلارندا گوردوگيمز بو حادىثەنيك آرتيق اورخون كتابەلەرى دەورىندەده بولوندوغى آكلاشيلور.

٢٨ — ئوگره = **ئوگدە.** «ره» شه كيلجيسينى بورادا بوليوروز. «را» و «ره» نيك بيزيم بو كونكى ظارف، ايچەرى ماعناسينى ايفاده ايدەن «دا» «ده» شه كيلجيمزيك آناسى اولديغى آكلاشيلور. «د» و «ر» سەسلەرى بەك چوق كەررە بير بيرينه كەچه بيلەجه كينى بو ئەثەريمزيك بيرينجى پارچاسيندا. سەس باحثينده گورەك.

٢٩ — كون توغسوق = گون دوغوش، شارق.

٣٠ — بو كليك چوللیك = داغلیق، چوللیك؟.

٣١ — تابغاچ = چین، كیتای.

٣٢ — پارپوروم = روم؟

٣٣ — قیتای = بیر موغول، تورك خالقی.

٣٤ — تاتابی = تیبه‌ت؟

٣٥ — آنداغ = **او قادار.** بو سوز «آنداغ»، «آنجا» شه‌كیلله‌رینده راست كه‌لینوب بیزیم بو گونكی «آنجاق» و یاخو «آنجا» سوزیمیزیك عاینی در.

٣٦ — كولیك = **مه‌شهور.** «كو، كوی، گوك» سوزله‌ری «سه‌س، ماقام» ماعنالارینا كه‌لوب قازانجادا «كوی، شارقی» تورك‌چه‌ده «گوك ـ ماقام» ماعنالاریندا راست كه‌لینمه‌كده‌در.

٣٧ — كه‌سره = **كوچوك.**

٣٨ — اینی = **قارداش.** بو گونكی قیریم تاتارجاسینیك چول شیواسینده كوچوك قارداش ماعناسینا گه‌لمه‌كده‌در.

٣٩ — ئه‌رینچ = ؟.

٤٠ — ئه‌چیسین = **بویوگون.**

٤١ — آقانین ته‌ك = **بابا‌سی كیبی.**

٤٢ — یابلاق = **قورقاق؟**

٤٣ — توزسیز = **دوغریلیقسیز.**

٤٤ — ته‌بلیك = **خیانت.**

٤٥ — گورلیك = **فه‌ساد.**

٤٦ — بو گومشورتو گین = **چه‌كیشدیكینده‌ن.**

٤٧ — ایچینه غینو = **حاكیمییه‌تی؟..**

٤٨ — یدمیش = **غائیب ایتمیش.** بو سوز «بیتیرمه‌ك»، «یوتدورماق» شه‌كیلله‌رینده بو گونكی تورك ـ تاتار شیوه‌له‌رینده بولونماداردر.

٤٩ — اوزی = ؟..

٥٠ — سیلیك = **تولبه‌ر.** بو سوزی هه‌ر نا قادار بیر چوقلاری ته‌میز ماعناسیله ته‌رجیمه ایده‌یورلارسادا «سیلیك» بیزیم بوگونکی شه‌کیلجه‌میزله «سیلی» ده‌مه‌ك اولور که «سیلو» «سلو» شه‌کیلله‌رینده قیریم تاتارجاسیندا و قیرغیزچادا واردر که ماعناسی دیلبه‌ر ده‌مه‌کدر. چوزا. باطیریك قاریسی «مه‌نلی صلو»-ر.

٥١ — گوك = جاریه، اودالیق.

٥٢ — کورمیش = اویمیش، تابیع اولمیش

---

٩ — ایشته اورخون آبیده‌له‌رینك «گول ته‌کین»ه عائید اولانیندان کوچوردوگومیز و ته‌رجیمه، لوغاتله‌ریله بیرابر ایضاح ایتدیکمیز پارچا بو ده‌ور دیلینك بیزیم بوگونکی دیلمیزه قارشی بولوندوغی صاوتی و ماعناوی واضعیه‌تی حاقیندا اوقویوجی‌یا فیصا و ناقیص‌دا اولسادا بیر فیکیر ویره بیلور.

- اویغور ده‌وری -

١٠ — «توکیو» لاریك حاکمیه‌تی ٧٤٥، یه‌دی یوز قیرق به‌ش میلادی سه‌نه‌سینده ینه عاینی صویدان و «تاوغاچ، تابغاچ» تاعبیر اولونان چینلیلره عاینی صوره‌تله دوشمان اولان داها بوکسك بیر مه‌ده‌نیه‌ته مالیك «اویغورلاریك» ئه‌لینه گه‌چمیشدر.

بو اویغورلاریك چوق ئه‌سکی زامانلاردان قالما ئه‌ده‌بی، سیاسی تاریخی بیر چوق کیتابلاری و کیتابلاردان یاپیلمیش کوتوبخانه‌لری بولوندوغینی بیر چوق چین، عاجم تاریخجیله‌ری خابر ویریورسادا بو زامانلاردان ئه‌لیمزه هیچ بیر ئه‌ثه‌ر گه‌چمه‌میشدر.

١١ — اویغور ده‌وریندیك ئه‌ك بیرینجی و ئه‌ك ئه‌سکی ئه‌ثه‌ری اولاراق بیزه ماعلوم اولان «قوداتقو بیلیك» بیر چوق نوقطالاردان

موهيم بير كيتابدر كه (يوسوف حاجيب) آديندا بير آدام طارافندان يازيلميشد . بو ذات كيتابينى ٤٦٢ هيجرى، ١٠٦٩ مه‌يلادى ييلينداً بيتيرميش و (بوغراخان) ناميندا بير به‌گه باغيشلاميشدر. يوسوف حاجيب ئه‌ثه‌رينى ٨٣ بابا بولميش و بيرده مه‌نثور و مانظوم موقاددیمه عيلاوه ايتميشدر. ئه‌ثه‌ريك موقاددیمه ايله فيهريسته‌ن باشقاسى، چيفته قافيه‌لى و اون بير هه‌جا صاييسى اوزه‌رينه ديزيلميش به‌يتلرده‌ن موره ككه‌بدر. كاشقاردا يازيلوب بيتميشدر. بو كيتابيك موند‌ه‌ريجه‌سى تاعليمى، ديداقيتچه‌سكى اولوب ئه‌ميرله‌ره ناصيحاتلار ويرير و خالقيك، ده‌وله‌تيك ايداره‌سينده نه گيبى فيكيرله‌ره دايانيلماق لازم گه‌لديگنى گوسته‌ريور.

أورخون كيتابه‌له‌رى تورك تاريخچيليگينك بير پارچه‌سى اولدوغى ليبى «قوداتقو بيليك»ده «ده‌ره‌به‌يلك ـ فه‌ئودالیزم» ايده آلوغياسينيك تورككچه‌ده بيريجه‌ك ته‌مه‌ل كيتابيدر.

١٢ ـــ «قوداتقو بيليك» ده‌ن باشقا اويغور ده‌ورينه عائيد، لاكين بوندان داها يه‌كى بير چوق ئه‌ثه‌رلر داها واردر كه بونلاردان بيريسى ٤٦٦ ـ دورتيوز آلتميش آلتى هيجرى سه‌نه‌سينده‌ن، ياعنى «قوداتقو بيليك» ده‌ن دورت ياش داها گه‌نچ «ديوان لوغات الترك» ناميندكى حاوى اولوب «محمودبن الحسين بن محمد الكاشغرى» طارافيندان تأليف اولونميش و اوچ بويوك جيلددە ١٣٣٣ ينجى ييلده (تركيه ماعاريف نظاره‌تى) طارافيندان ايستانبولدا نه‌شر اولونموشدور. بولوغات اون بيرينجى عاصيردا تورك ـ تاتار ديلله‌رينيك صاوتى، صارفى، ناحوى، لوغاوى و سائير خوصوصيه‌له‌رينى اوگره‌نه بيلمه‌ك ايچون پك زياده موهيم و فايدالى بير مه‌نباعدر.

اوچونجى بير ئه‌ثه‌ر ١٣٣٤ ده تورك ليسانجيسى «نه‌جيب عاصيم» طارافيندان نه‌شر اولونان «هيبه تو الحاقايق» ناميندكى ئه‌ثه‌ردر كه ناشريك ياعنى، «نه‌جيب عاصيم»ك فيكرينجه بو ئه‌ثه‌ر هيجرى آلتينجى عاصريك صوكلارينداًن قالمادر و (قوداتقو بيليك) گيبى اويغور حارفله‌ريله يازيلميشدر. موئه‌للیفى كاشغار ولايه‌تينده بولونان يوكنك شه‌هرينده‌ن «آحمه‌دبن ماحمود» ناميندا بير ذاتدر.

١٣ — هەر نا قادار اویغور دەورینه عائید داها بیر چوق ئەثەرلەر وار ایسەدە بیزیم ماقصادبمیز اویغور ئەدەبیاتی اولمایوب بو دەوریك لیسانی خصوصیەتلەری ایله بیر پارچا آشینالیق پەیدا ایتمەك اولدیغیندان «هیبەتوالحاقایق» نامیندا کی ئەثەرلەردەن بیر قاچ بەیتلەر گورەلیم.

١٤ — اول اول خالقدا یەکی کیشی قوتلوغی،
توراتمیش‌دا بوق بیل آنکا توش تەنکا.

سوزلەر:

اول = اول،

یکی = یینك، ابیك: زابون، خاستا، عاجیز.

یگی. یگین = بیزده «ئەیی، ایگی» ماعنالارینا گەلیر که «بیگیت» سوزی بوندادر.

قوت = باختیلیق، بەره که‌ت، قوتلوق = باختلی، بەره که‌تلی.

تورات = عوثمانلیجادا «توره‌مەك». یاراتماق. توراتمیش. = ماخلوق.

توش = ئەش، آقران.

ئەنکا = دەنك، موساوی.

ماعناسی:

اوخالق ایچینده عاجیزلاریك باختیدر.

ماخلوقاتدا اوکا دەنك و آقران یوق، بیل.

II — بیلیك سیز، بیلیك سیز سونکاك تاك قالی.

بیلیك سیز سونکاك کا سونولماس ئەلیك.

سوزلەر

بیلیك = بیلگی.

بیلیك = ایلیك.

سونکاك = سویەك، کەمیك.

تاك = دای، دایین، کیبی.

قالی = خالی، بوش.

سونولماس = صونولماز، اوزانماز.

ئەلیك = ئەل.

بیلکیسیز، ایلیکسیز کەمیك کیبی بوشدر.
ایلیکسیز کەمیگە ئەل صونولماز.

III — بیلیك بیرلا عالیم یوقار یوقلادی،
بیلیك سیزلیك ئەرنی چو کاردی قودی.
یوقار یوقلاماق = وکسەگە چیقماق، یوکسەلمەك.
چو کارماق = چوکتیرمەك.
عالیم بیلگی ایله یوکسەلدی،
بیلگیسیزلیك اینسانی چوکتیردی، قویدی.

IV — باقا گورگیل ایمتی اوقا سینایو،
نەنینك وار بیلیك تین آسیغلیق اونکین.
ایمتی = ایمدی.
اوقا = عاقلا.
سینایو = صیناماق. تەجوربە، قیاس.
نەنینك = نەك؟.
آسیغلیق = فایدالی. فایداجا.
اونکین = ایلەری.
باقا گور ایمدی عاقلاقیاس ایدەرەك،
نەك وار بیلگیدەن فایداجا ایلەری؟

V — بوگون بو آچون‌دا کیشولیك عازیز.
قانی قانجا باردی کیشیلیك ایسیز.
ایسیز = صاحیبسیز
آچون = دونیا.
بوگون دونیادا کیشیلیك (اینسانلیق) عازیز.
هانی، نەرەیە کیتدی؟ اینسانلیق صاحیبسیزدر.

١٥ — «هیبه‌تو الحاقایق»دا باعضی صارفی و صاوتی خوصوصیه‌تله‌ریك أوزه‌رینده دورمایی موناسیب گورمه‌یه‌ره‌ك یالیکز بوتون کیتابدا راست که‌لدیکمیز، باعضی، آرتیق غائیپ اولموش سوزله‌ری ناقل ایده‌لیم:

آجون، آژون = دونیا.

آدیز = یوکسه‌ك.

آدین = باشقا، آرتیق.

آرتوت = باخشیش، هه‌دیه.

آرقیش = کۀروان.

آسیغ = فایدا،

آیسیب = موناسیب.

أتین = سوسلی، به‌زه‌لی.

ئه‌کو = ایو، ایکی، ایزکی.

ئه‌رتەم = فاضیله‌ت،

اودون = باختسیز، آتەشده یانماغا موستاحیق.

اوزالا = فائیض، اوسته‌لیك.

اوغان = تاکبری.

اوق = فیکیر، «اوقو، اوقوماق» سوزله‌ری بوندان گەلیر.

بود = وجود.

بور = آجی، شاراب.

تاوار = داوار، مال.

قاراواش = قارانباش، جاریه،

- چاغاتای دەوری -

١٦ — اویغور دەوریله چاغاتای دەوری آراسندا دیل طارافندان بویوك فارق یوقدور. «چاغاتای» ئەساسەن ئەدەبی، لیسانی بیر تاعبیر اولمایوب جینگیزیك اولادلاریندان (چاغاتای) ك حوکومه‌تی زامانیندا توره‌یەن

و اوندان باشلایاراق أورتا آسیا و اوکا یاقین اولان ولایه‌تله‌رده دوغان ئه‌ده‌بییاته تاءثیر اولنور.

بو ده‌وریك ئه‌ك بیرینجی ئه‌ثه‌ری (روبغوزی) نیك «قیصا صول ئه‌نبییا» عونوانلی ئه‌ثه‌ریدر که هیجره‌تیك ۷۱۰ نجی، مه‌یلادی ۱۳۱۰ نجی ییلیندان قالمادر. ئه‌ك صوکونجیسی ده ۱۶۶۳ ده یازیلمش اولان «شه‌جه‌ره‌ٔ تورکی» اولوب موئه‌للیفی خیوه خانی (ابوالغازی باهادیر خان) در.

ده‌مه‌ك که بو ده‌ور اون اوچونجی عاصیردان اون سه‌کیزینجی عاصرا قادار ده‌وام ایتمه‌در.

بو ده‌ورده، تورك ـ تاتار ئه‌ده‌بی دیلی «چاغاتای» نامی آلتیندا بیر چوق مه‌مله‌که‌تله‌ره، هیندد، چینه، آفغانه، أیرانا، میصره، قازانا و نیهایه‌ت روم، یاعنی عوثمانلی أولکه‌لرینه یاییلمش و بیر چوق بویوك شاعیرله‌ر، موئه‌للیفله‌ر یه‌تیشدیرمیشدر. مه‌ثه‌لا، هیچ بیر صوفی حاکیم تورکله‌ر آراسیندا «آحمه‌د یه‌سه‌وی»، هیچ بیر شاعیر و لیسانجی‌دا «عالی شیرنه‌وائی»، «ظاهیرالدین مه‌حمه‌د بابور» و سائیره‌له‌ری قادار نام، شوهره‌ت قازانمامیشدر. بونلاریك ئه‌ثه‌رله‌ری هه‌ر طارافدا نومونه اولاراق آلینمیش و بو شاعیرله‌ر باشلارینا او واقتیك مه‌ده‌نی دونیاسیندان بیکله‌رجه موراید و شاکیردله‌ر طوپلامیشلاردر. بو زماندا سه‌یاسی و ایقتصادی حادیثه‌له‌ر ته‌رسینه اینکیشاف ایتمه‌سه‌یدی، داها دوغریسی، شو حال اوزه‌ره ایله‌ری یه کیده‌یدی بوگون چاغاتایجا بوتون تورك ـ تاتارلاریك عوموملی ئه‌ده‌بی دیلی اولاجاقدی.

۱۷ ـــ ئه‌ووه‌لا اون دوردونجی عاصیر باشلارینداً (هیجری ۷۱۰، مه‌یلادی ۱۳۱۰ ـ ۱۳۱۱) یازیلمیش اولان «روبغوزی» نیك، ئه‌ثه‌ری «قیصا صول ئه‌نبییا» دان بیر قاچ ساطیر آلالیم:

بو کیتابی توزکان، طاعات یولیندا تیزکان، موصیبه‌ت یابانین کیزگان؛ آز آزوقلوغ، کوب یازوقلوغ رباط اوغوزی‌نینك قاضیسی بورهان‌الدین اوغلی ناصرالدین ستارالله عیوب آنداغ ایتور بیگیمیز اجل تاج‌الامرا و محب‌العلماً بیکلار اوروغی، بیکیتلار آریغی، اولوغ آتلیغ، آریغ ذاتلیغ،

یاخشی قیلیغلیغ، موغول سینلیغ، موسولمان دینلیغ، آده‌می‌لار اینانچی، مؤ-
منلار کووانچی، هیممه‌تی ئه‌دیز، عاقلی تینگیز ناصرالدین توقبوغا ثبته‌الله
علی دین‌الاسلام.

سوزله‌ر:

توز کان = دوزه‌ن.

تیز کان = توزه‌ن. صابر ایده‌ن، دایانان.

آزوقلوغ = آزیقلی، به‌هره‌لی، ثاوابلی.

یازوقلوغ = یازیقلی، کوناهلی.

اوروغی = نه‌سلی، اورووی.

آریغی = ئه‌یبسی، آرووی.

قیلیغلیغ = قیلیقلی.

سینلیغ = صینلی، صوفاتلی.

اینانچی = ایمانی، ئه‌منیه‌تی، (اینانماق) دان.

کووانچ = سه‌وینچ، قووانچ.

ئه‌دیز = یوکسه‌ك، عالی.

۱۸ — «ظاهیرالدین بابور» ده‌ن:

(۱۴۸۳ — ۱۵۳۰)

— غازه‌ل —

یوز کورساتیب أولتورورسین ای آی،
یۆقسین کیبی خودنوما و خودرای.
قادینیك ئه‌لیف و قاشینك ایروریا،
دیسام نه عاجب ئه‌گه‌رسین آی.

هم لاله یوزونك فائیدا بی‌ره‌نك،
هم سروقادینك باری دابی پای.
اوقونك یوراگیمدا جاقیلو بتور،
تارتیب بینه اوقینی قیلمه‌یی جای.

سیندەن منکا یوز هەزار حاسرەت،
میندین سنکا بارمو هیچ پەروای.
اول یار ئۆگەر یاشورسا یوز آه،
آغیار غا گەر گورونورسه یوزوای.
گولماس منکا صبح وصل بابور،
هەر نیجه کیم شام هیجر بیغلای.

بوراده عارابچا و فارسی سوزلەردەن باشقا ایضاحا موحتاج هیچ بیر سوز یوقدور. بو شیعری و روبنوزینیك بوندان ئەووەلکی پارچاسینی گوزدەن گەچیریرسەك تورك و عاراب، فارسی سوزلەرینیك عوثمانلی تورکچەسینده کی قارارینی بولموش اولدوغینی گورورەز.

۱۹ — «چاغاتای دەوری» نه عائید اولاراق بیرده پروفەسور «بەروزین» طارافندان ۱۸۵۱ سەنەسینده قازانده نەشر اولونان أوچ یارلیغدان — طوقتامیش، تیمور قوتلوغ، ساعادەت گەرای — ایکینجیسینی آلالیم. بو یارلیغ تاریخ نوقطائی ناظارینداندا غایەت موهیمدر. بورادا ۸۰۰ هیجری، ۱۳۹۷ مەیلادی یەلیندا آلتون اوردو خانلیغی تاختینا چیقمیش اولان تیمور قوتلوغیك بوتون اداره ایسکەلەتی ایله طانیش اولا بیلوروز. بو یارلیغ قیریمدا «مەحمەد» نامیندا بیر آدامیك آدینا ویریلمیشدر که یارلیغ ایچەروسینده بونکله بەرابەر او کا باخش اولونان حاقلار، ایمتیازلار، صایلییور.

- یارلیغ -

تیمور قوتلوغ سوزوم، اونك قول، صول قول نینك اوغلانلاری غا؛ تومان ادگو باشلیق؛ مینك، یوز، اون به کلەری کا، ابچکی کەندلاری غا؛ قاضی، موفتی لاری غا؛ مەشائیخ، صوفی لاری غا، دیوان بیتیکجی لاری غا؛ تامغاچی، تارتناقچی- لاری غا، یورتلار ایشلانیچی، یولارچی لارغا؛ بو کاوول، توتیقاوواللارغا، یامچی، شو سونچی لار، قوشچی، بارسچیلارغا؛ کەمەچی، کوپرو کجی لەر کا؛ بازاردا تورغانلارغا؛ بو یارلیغ نی توتا تورغان مەحمەدننیك اوبا کا آتالارینی، بورونغی کەجکان سایین خان جاغی دین بیری بیرا یارلیغ، راست تارخانلیق

یوسونیجا. یوروب آتاسی حاجی بایرام خوجانی بیزنیك خان آغالاری‌میز سویورغاب تارخان قیلغان جەرکاسین آنکلاتا اوتوندی ئەرسا اوتولین یوب کوروب مەحمەد بیزنیك سویورغال بولوب تارخان بولوب تورسون دیدیمیز. بو گون دین ایلکارروو قیریم بیلا قیرق یەرنینك تومانی‌دا سوداق آتلیغ کەندنینك جیوارینداا بورونغی زامان دین بەرو موتەحاتیر تارخان بولغان اوندینجی قالاسی بیلا مەشهور بولغان قالاسی دین شرعی قبال یوسونیجا بیر سوولاری بیلا مەحمەدنیك اوغلانلاری ایلکی اچی مەحمەد و ماحمودنی ئەزید تارخان بولسون؛ بولارنینك یەرسولارینکا، باغ باغچالاری‌غا؛ حامام ده کیرمەن لەری کا، تا صاروف قیلا تورغان یەرلەری کا، بورون‌دین قالغان اسادلاری‌غا، بسا قالالاری‌غا، سابانچی اورتاقچی‌لاری‌غا کیم ئەرسا کوچ اوغا تەگورماسون. یولسیز یەرده نەمەلەرینی تارتیب آلماسونلار. بورلا تامغاسی، این کینچی اوسکو بولغووردی، آمبار مالی، ایندیر حاقی، تابانلیق، قیسمەت قوبور یاساغی، قالان موسەمماسالیغ، بورچ خارچ آلماسونلار. بارور کلوری‌دا، گیرور چیقاری‌دا قیریم‌دا کابادا قایوما تورلوك ئەرسا آلوری‌دا ساتیری‌دا تامغا تارتناق آلماسون. تارخانلیق تابانلیق یول حاقی قاراوولیق تیلاماسونلار. اوتار قارالارین اولاق توتماسون، قوناق توشول توشورماسونلار. شوسون عولوفەتیلاماسونلار. قایوما تورلوك زاحمەت و ماحونەت و عاوا ریضات‌لاردین ماصون و ماحروس بولسونلار. اینچ توروپ ینچ‌لیق بیلا شامو صاباح ئەوقات شەریفلەری‌دا بیزکا، داغی بیزنیك اوروغ اورغیمزغا دوعا آلقیش ایتا تورسون‌دەب توتاتورغان آلتون نیشانلیق، آل تامغالیق، یارلیق بەریلدی. تاریخ سه کیز یوزدا بارس ییلی شاعبان آیی نینك آلتینجی کونی‌دا أوزو سویی نینك کەناری‌دا موچوران‌دا ایرورردا بیتیلدی.

اونك قول سول قول = موغوللاردا و بیر چوق زامانلاره قادار تورك ـ تاتارلاردا مەمله کەتی بو صورەتله ایکی یه آیرماق عادەت ایدی و صول قول، اوك قولدان داهٔ ئوستون صایبلور ایدی.

اوغلانلار: خانزاده‌لەر.

تومان: موغالجا «اون' بیك» دەمەك اولوب «اون بیك» قادار خالقی بولونان ویلایه‌تله‌ره‌ده بو آد ویریلور.

ئەده‌گو باشلیق: «ئەده‌گه»، یمور قوتلوغی تاخته چیقاران میرزالاردان بیریسی اولوب او کا حورمه‌تەن یارلیغیك باشیندا آدی بولونیور.

مینك، یوز، اون به‌کلاریمز: بیزیم بیك باشی، یوزباشی، اونباشی کبی تاعبیرلاریمزنیك قارشولیغیدر.

ایچکی کەندلاری‌غا: یاعنی صینوردان اوزاق شەهیرله‌ر.

دیوان بیتکچی لارغا: بیتیك = «یازی»، حارف، بیتیکیچی = یازیجی.

تامغاچی، تارتناقچی: تامغا باصانلار، کومرو کچیله‌ر، تەرازی موعا یەنه ایده‌نله‌ره. (تارتماق)دان.

یورتلار ایشلانیچی، یولارجی: یورت یاپانلار، دەولگەرله‌ر، یول یاپانلار.

بوکاوول، توتقاوولار: «بوکامك» بیر شەیئیك طادینی باقماق. «به‌گەنمه» سوزی بوندان اولمالیدر. چاشقیگیر.

صیحیه مأموری. بیر شەیئیك بوزولوب بوزولمادیغینی باقور.

توتقاوول — توتیجی، پولیس.

یامچی، شوسونچی: «یام» — پوستا، یامچی = پوستاجی، شوسون = عالوفه، پای. شوسونچی = پای، ماعاش داغیتان.

قوشچی، بارسچیلار: بارس = پاردوس دەنیلەن حایواندر که آوجیلیقدا قوللانیلمشدر.

اوباکا آتالاری: «بابا دەده‌لەری» گیبی موره کلەب بیر سوزدر.

بورونغی کەچکەن سایین خان جاغیدین بیری: «سایین خان» باطی نیك عونوانی اولوب مەحمەدیك باطی زامانیندان قالما تارخانلیق عونوانی اولدوغی آکلاشیلور.

سویورغاپ: حیمایه ایدوب.

اوتول: « اوتولمك »، یاخود ، « اوتونمه‌ك » سوزینده‌ن أوتونوش، ره‌جا.

یوپ: موناسیب، « هیبه‌تو الحاقایق »دا « آیب».

سیورغال: حیمایه آلتیندا بولونان،

دیدیمیز: دیدیك.

قیرق یه‌ر: شیمدی چوفوت قاله نامیله مه‌شهور اولان یه‌ر.

اوندینچی = ماعلوم ده‌گیل.

آساد: بلکه حاصاد دمه در.

نه‌مه: شی، ئه‌شیا، نه‌رسه، نه‌سنه.

بورلا: ماعلوم ده‌گیل.

بولغوورد: بولغور.

تابانلیق، توبانلیق: ثوبان = پیچه‌ن، یاخود تابانلیق = آیاق باصدی ویرگوسی.

قوبور = کوپور: کوپور خاقی، ویرگوسی.

قالان: ویرگو.

تاوار قارالارین: عادی حایوانلارین.

توشول: « توشمه‌ك » سوزینده‌ن، قوناق قوشوم کیبی بیر سوزدر.

ـ چاغاتایجانیك باعضی خوصوصیه‌تله‌ری ـ

۲۰ — چاغاتایجادا جه‌نوب تورکجه‌لرینك « و »، « د »، « ب » سه‌سله‌رینه قارشولق چوق کره « ب »، « ت » « م » بولونور. مثلا « وار، وارماق، وه‌رمه‌ك » یه‌رینه « بار، بارماق، به‌رمه‌ك ». « داش، داغ، دورت، دورلو » یه‌رینه « تاش، تاغ، تورت، تورلو »، « به‌ن، به‌نیم، بانغا» یه‌رینه « مین، مینیم، مینگا » سوزله‌ری بولونور.

۲۱ — « یان، یه‌ن » ایسیم فاعیل شه‌کیلجیسی یه‌رینه « غان، کان » بولونور. اوقویان = اوقوغان، دیکله‌یه‌ن = دیکله‌گه‌ن.

٢٢ — مەفعولون ایلەیه شه کیلجیسی اولان « آ ، ئه » و « یا ، یه » یەرینه « غا ـ گه » ، « قا ـ که » بولنور. بونلارا = بونلارغا ، سیزلەره = سیزلەرگه ...

٢٣ — « اولماق » یاردیمجی فیعلی « بولماق » د .

٢٤ — جەنوب تورکجەلەرینك « غ » ، « گ » کیبی صاتالی سەسلەرینه قارشی « ق ، ك » کیبی صاغیر سەسلەر بولونور. اوتاق = اوتاغ ، بەك = بەگ .

٢٥ — عوموميەتله چاغاتایجانیك صائیتەلەری داها زیاده قالین و جەنوب تورکجەلەرینکی داها زیاده اینجەدر که بو حال تەلافوظ مەرکەزینك آرقادان اوگه گەلدیگینی بیر دها اثبات ایدەر.

٢٦ — بو خوصوصیەتلەر قریم تاتارجاسینیك چاغاتای و جەنوب تورکجەلەرینك راست گەلیشمەسیندەن دوغدیغینی بیلدیریر.

ـ قیپچاق دیلی ـ

٢٧ — بو گون ایکی بیوك تورك دیلی غروپپاسینك یاعنی چاغاتای و جەنوب (اوغوز) تورکجەلەرینك تأثیری آلتیندا مەیدانا گەلەن قریم تاتارجاسینا سەسچه، شه کیلجه و ماعناجا ئەك زیاده یاقین اولان تاریخی بیر دیل آبیدەسی وارسا اودا « قون » یاخود « قومان » خالقینیك دیلینه عائید اولان « قومان مەجموعەسی - قودەقیس قومانیقوس » در.

بو قونلار، آصلیندا قافقاس داغلارینیك ئەته کلەرینده یاشایان بیر خالق اولوب « ١٠٧٠ » ینجی ییللاردا یاعنی اون بیرینجی عاصیردا یەرلەرینده‌ن قوپمیشلار و بوندان صوکرا رومانیا، ماجاریستانا دوشوب غائیب اولاراق بیر داها یوردلارینا دونەمەمیشلەردر. ماجاریستاندا یەرلەشدن بو قونلار آراسینا آز واقیتده بیر چوق خرستیان میسیونەرلەری کیرەرەك اونلاریك دیللەرینی اوگرەنمیشلر و بو دیلده خریستیانلیغی قابول ایتمیشلەردر. لاکین داها صوکرا دیللەرینی ده اونوتمیشلاردر. ویانا پروفەسورلارندان « آوبەر

هوممه‌ر » یك یازدیغینا گوره که‌ندی آ ا دیلینی بیله‌ن ئه‌ك صوك قون اون سه کیزینجی عاصریك صوکلارینا دوغری أولمیشدر.

بو گونده ماجاریستاندا گه‌ندی آدلارینی داها اونوتمایان قونلار آراسیندا بیر طاقیم قونجاء یاعنی، تاتارجا ـ تورکچه سوزله‌ر دولانیر که ماعناسینی آکلامایاراق طیلسیم، اویون، شاقا، سوگوش ... یه‌رینده قوللانیرلار.

بو میسیو ه‌رله‌ریك ط ـ وپلادیغی بیلمه‌جه‌له‌ر، ته‌رجمه ایتدیکله‌ری دینی پارچالار زامانیمیزا قادار قالمیشدیرکه قومان دیلی حاقیندا و بونك دیلیمیزه اولان موناسه‌به‌تی خوصوصیندا پك آچیق و ئه‌طرافلی ماعلومات ویره بیلور.

« قومان مه‌جموعه‌سی » ۱۳۰۳ ده، ا.ن دوردونجی عاصریك باشلا ریندا یازیلمیشدر.

۲۸ — قومان مه‌جموعاسیندان بیر قاچ بیلمه‌جه:

آقچا قایده قیشلامیش؟ ـ آقچا نه‌ره‌ده قیشلامیش؟

قانلی یه‌رده قیشلامیش. — —

قانی نه‌چیك یوخامیش؟ — قانی نیچوز یوقمامیش، یوق ایمیش؟

هه‌پ اورتادا قیشلامیش. — — —

اول قارین یاوی‌در. — اول قارین یاغ‌ر در = ایچ یاغی.

—

یازده یاولو توقماق یاتیر. — قیرده (یاز = یای، یایلا) یاغلی توقماق یاتیور.

اول کیرپی‌در.

— — —

یاردا یانکی که‌لین یوغونه‌در. — قیردا یه‌کی گه‌لین صاللانیور.

اول خامیش باشی‌در. — او قامیش باشی‌در.

— —

ایچه‌ر، یه‌ر، اینینه گیره‌ر. — —

اول بیچاقدر.

— — —

بیتی بیتی بیتیلدم. — یازا یازا یازدم.
بەش آغاچقه بیتیلدم. — بەش آغاجا یازدم.
قونه صووم یوغوردیم. — جیوا ایله یوغوردم.
پکین، پکین چیرمادم. — په کچه، په کچه صاردیم.

اول قینادر.

آق کوی نینیك آووزی یوق. — آق قویونیك آغزی یوق.
اول یومورطقادر. — او یومورطادر.

اونکلی صوللی آییرغان. — صاغلی صوللی آیریلان،
اوتوز تومەن اون آیدیم. — اوچ وز بیك اون یایدیم.
اول آی قویاشدر. — اول آی کونەشدر.

کوکدەن توشکەن توقماچیق. — کوکدەن دوشموش توقماچیق.
ئەلی، آیاغی مایماچیق. — ئەلی، آیاغی مایماچیق (ئەگری)
اول کیرپی‌در. — او کیربیدر.

---

۲۹ — بو بیلمەجەلەریك دیلی و پارماق حیسابیله « ٤ + ۳ » اولان اولچولەری قیریم تاتارجاسینا پەك زیاده یاقین اولدوغی گیبی « قونه صویی » ایله قینا قویماق عادەتلەری بو گون بیله قریم تاتارلاریندا جاریدر. باعضی بیلمەجەلەر دوغریدان دوغری یا قیریم تاتار بیلمەجەلەری گیبی گەلیر. نەجیب عاصیم بەی بونلاری ایستانبول شیوەسینیك (تورکمەن) دەن صوکرا بیر عونصوری صایماقدا ایسەده بیز، قیریم تاتارلای « قومان مەجموعاسی » نی دوغریدان دوغری یا شیوەمیزیك اون دوردونجی عاصریك باشیندان قالمیش بیر آبیدەسی صایمالی‌یز.

ایشته بو « قون » تاریخی دیلی و یاخود شیوەسیله بو گونکی بالقار، قاراچای، قومیق شیوەلەرینی قیپچاق شیوەسی صایا بیلوروز.

- نەتیجە -

۳۰ — تاریخی بولوکدە کتیردیکمیز پارچلاری أورخون کیتابەلەرینەن یاعنی آلتینجی عاصر دیلینەن آلاراق «شەجەرەی تورکی» نەن یاعنی اون یەدینجی عاصریڭ صوکونا قادار بیر بیرینڭ یانینا قویاجاق اولارق **اورخون، اویغور، چاغاتای** دەورلەرینیڭ بیر بیرینەن و ئەڭ صوکی دا بونلاریڭ — قون دیلینده گوردیگیمیز گیبی — بو گونکی دیللەردەن بویوك صاوتی، شەکلی و ماعناوی فارقلارلا آیریلمادیغینی گورورز.

عوموميەتلە تورك — تاتار دیللەرینڭ بو حالی تورکلەرده بولونان «موحافاظاکارلیق» ذەهنیيەت و طابیعاتینیڭ بیر نەتیجەسی اولاراق صایلمامالیدر.

فی الحاقیقه بیر چوق عالیملەر بو فیکیرده‌در. لاکین تورك — تاتار تاریخینی و روحیيەتینی تەدقیق ایدەن تاریخجی و ایجتیماعیياتچیلار، تورك — تاتارلاریڭ بو زامان ایچەروسینده، یاعنی آلتینجی عاصیردان بیگیرمینجی عاصرا قادار اولان دەورده، چین و هیند، ایران، عاراب، نیهایەت ئەوروپا مەدەنیيەتلەری تأثیری آلتینا کیردیکلەرینی گورەجەکدر که بو، مسئەلەنیڭ عاینی عاکیس اولدیغینی گوستەریر.

بۇندان باشقا موقایەسەلی و تاریخی بولوکلەرده گوردوگومیز گیبی هەر دەوریڭ و هەر قابیلەنڭ دیلینده یوزلەرجه، بیکلەرجه ئەجنەبی، یاعنی عاراب، فارس، چین، موغول، لاتین، روس، روم، ایتالیان... سوزلەری کیر میشدر که موحافاظاکار خالقلاردا بو گورولەمەز.

ایکی بیك ییللیق ماعلوم اولان تاریخلەرینده گەرەك اسلامدان ئەوەلکی، گەرەك اسلامدان صوکراکی و گەرەکسه بو گونکی حایاتلا رینداتورك — تاتار خالقلاری اوزاق، اورتا، یاقین شارقیڭ ئەڭ حارەکەتچی، اینقیلابچی عونصورلاری اولا گەلمیشدر.

ئەموی دەولتینی، باغداد خیلافەتینی، سەلجوق، میصر، بیزانس دەولەـ

تله‌رینی یيقميش، يه‌كی ايقتيصادی و سياسی شارطلاريك دوغماسيندا هه‌ر زامان اوك آياق اولميشلاردر. ساكين چينيك و هيندیك راحاتينی بوزان، او نلاری واقيت واقيت ده‌پره‌ندیره‌ن بيريجه‌ك عونصور، تورك ـ تاتار، موغول خالقلاری ايدی.

بو گونده روسيه بويوك اينقلابينيك شارقدا أوك صافلاريندا بورويه‌له‌ر يينه تورك ـ تاتارلاردر.

ئه‌ساسه‌ن تورك ـ تاتارلاريك بو گون بيله چوقـلیغی كوچه‌به‌د. حالبوكه كوچه‌به‌له‌ر ايقتيصادی واضعيه‌تله‌ری ايله، بيلخاصا تورك ـ تاتار لار گيبی هه‌ر طارافدان شه‌هه‌رلی خالقله صاريلديقلاری زامان موحافاظاكار اولامازلار.

تورك ـ تاتار ديلله‌رينيك ده كيشـه‌ميش گيبی گورونمه‌سی اونيك هيند ـ ئه‌وروپا، سامی ديلله‌ر گيبی ته‌شه كـكولاتا، ستروكتورايا مـاليك اولمادیقلاريندان ايله‌ری گه‌لمه كده‌در.

تورك ـ تاتار و عوموميه‌تله اوزال ـ آلتای ديلله‌ری ايلتيصاقی ته‌شه‌كـكولاته ماليكدر. بونلاردا طامارلار بوسبوتون غائيب اولا بيلور، لاكين يه‌ك آز ده كيشيور:

بو ديلله‌ر شو صوره‌تله‌رله ده كيشور:

I ـــ قالين سه‌سلی اولان طامار اينجه، ياخود اينجه سه‌سلی اولان قالين سه‌سلی‌يه چه‌ويريلور: تيلا ـ ديله،

توشورماق ـ توشورمه‌ك

ايتا تورسون ـ ايده دورسون

سونكاك ـ سويه‌ك

آدگو ـ ايزگی، ئه‌يی ... الخ

نيته كيم، يوقاريدا به‌يان ايتديگيمز گيبی، بوتون تورك ـ تاتار ديلله‌رينده بير «اينجه‌له‌شمه» حاره كه‌تی دويولماقدادر.

II — باعضی شه کیلجیله‌ر طامارا یاپیور : یاصصی، قاتتی، قالین، یالین؛ آلین، آیاق، قولاق؛ بویون، قویون، قارین؛ یئگیت، یوغورت؛ خیرچین، بیلدیرچین، گوگه‌رچین... سوزله‌ری بوصورتله مه‌یدانا گه‌لمیشدر.

III — باعضی شه کیلجیله‌ر غائیب اولور. «و کساوول، قاراوول، یاصاوول. توتقاوول» سوزله‌رینده کی «وول»، «ایله‌ری، گه‌ری، آری، به‌ری» سوزله‌رینده کی «ری»، توتتاچی (توتیجی) قیلتاچی (قیلیجی)، بیلته‌چی (بیلیجی) سوزله‌رینده کی «تاچی، ته‌چی» شه کیلجیله‌ری غائیب اولمو- شلاردر.

IV — بیر چوق طامارلار ته‌ماميله غائیب اولورلار: آسیغ = فایدا، آجون = دونیا، ئه‌رتهم = فاضیلهت، بیتیك. = یازی، مه کتوب، آلپ = باطور، تورا = قانون. سو = عاسکه‌ر بیزیم شیوه‌میزده غائیب اولمیشدر.

V — طابیعی دورمادان‌دا یه‌گی شه کیلجیله‌ر وه یه‌کی سوزله‌رمه، یدانا چیقار که بونلاری که‌ندی دیلیمزی ئه‌سکی مه‌تینله‌ره قیاس ئه‌تدیکیمیز زامان گوروروز.

VI — ئه‌ك صوکی دامارلادا ده کیشور که گه‌ره‌ك موقایه‌سه‌لی و گه‌ره کسه تاریخی قیسیملاردا بو ده کیشمه‌نیك قانونلارینی یه‌ك قیصادان اوسادا ایضاح ایتمك.

ایشته بوتون بوده کیشمه‌له‌رده‌ن یالیکیز صوکونجی صوره‌تینی ناظار ایعتیباره آلان باعضی عالیمله‌ر دیلیمیزیك آشاغی، یوقاری عاینی حال اوزره قالدیغی فیکرینده ولنورلار.

تورك — تاتار دیللرینیك، باشقالارینا گوره، آز ده کیشمیش کیبی گورونمه‌سینه دیگه‌ر بیر سه‌به‌بده بو خالقلاریك کوچه‌به‌لیکله‌ری دولایسیله بیر بیرله‌ریله ایکی — اوچ عاصیر ئه‌ووه‌لینه قادار یه‌ك زیاده قاریشمیش بولونماسیدر. بونوك ایچون یالیکیز لیسانی شه کیللر ده کیل ئه‌ده‌بی و

مانطیقی شه کیللهر همان بوتون تورك ـ تاتار خالقلاریندا، یاقوتلار و چوواشلاردا داخیل اولمانی اوزره موشتهره کدر.

تاریخی دیل ایله جانلی دیلیك بو یاقینلیغی تهدریسی و عامهلی بیر چوق فائیدهلهر ویریر.

ـ کیتابیات ـ

تورك ـ تاتار دیللهرینیك تاریخی دهورلهری حاقیندا گهرهك شارقدا، گهره کسه غاربده بیکلهرجه ئهثهرلهر یازیلهمیشدیر که بیز بورادا یالیکز بو ئهثهری یازار کهن موراجاعات ایتدیکلهریمیزدهن بیر قاچ دانهسینی ذیکر ایدهجه گیز. ماطباعا کوچلیکلهرینده‌ن دولایی، روسچادان باشقا، ئهجنهبی دیللهرده یازیلمیش اولان ئهثهرلهریك آدلارینی تورکچهیه چهویرهرهك یازاجاق و یانینا هانکی دیلده بولوندوغینی قاید ایدهجه گیز.

١ — دیوان لغات الترك، ٤٤٦ هیجری سهنه.

موئهللیفی: محمود بن الحسین بن محمد الکاشغری. ١٣٣٣ سهنهسی ایستانبولده نهشر اولونماغا باشلامیشدر.

٢ — هبة الحقایق. هیجری آلتینجی عاصرده یازیلمیش صوکلارینا دوغری یازیلمیشدر. موئهللیفی: احمد بن محمود یوکناکی. استانبولده ١٣٣٤ نجی ییلده نهشر اولونماغا باشلانمیشدر.

٣ — کتاب حلیة الانسان و حلیة اللسان یاخود ابن مهنا لغاتی ٩٠ نجی عاصردان (هیجری) اولماسی مومکیندر.

موئهللیفی: السید جمال الدین ابن المهنا.

کلیسلی موعاللیم ریفعات طارافیندان نهشر اولونمیشدر. ١٣٣٨ ـ ١٣٤٠ ایستانبول.

بو ئهثهریك بیر قیسمی ١٩٠ ده پترسبورغده، اوچونجی قیسمی ١٩٠٣ ده ینه اورادا مهلیورانسکی طارافیندان نهشر اولونمیشدر.

٤ — میرعلی شیر نوائی: محاکمة اللغتین.

٥ — قیپچاق تورکچه‌سینه دائر. ئه‌ده‌بیات فاکولته‌سی مه‌جموعه‌سی ۱۳۳۲ نجی ییل ٤ نجی نومراسیندا. ماقاله. نه‌جیب عاصیم.

٦ — اورخون کیتابه‌لری، فین ئه‌کسپه‌دیسیونی ۱۸۹۰ فین - اوغور جه‌معیه‌تی طارافیندان نه‌شر اولونمیش ۱۸۹۲ فیرانسیزجا.

۷ — اویغور لیسان آبیده‌لری و قوداتقو بیلیك وامبه‌ری. لایپزیغ ۱۸۷۰. آلمانیا.

۸ — به‌لاساغوندان یوسوف حاجیبیك قوداتقو بیلیگی. مه‌تین ترانسکریپسیا - ایستینساخ صوره‌تیله نه‌شر اولونمیشدر. رادلوف. ۱۸۹۱ په‌ترسبورغ. آلمانجا.

۹ — چاغاتایجا لیسان ده‌دقیقلاری وامبه‌ری. لایپزیغ ۱۸۶۷، آلمانجا.

۱۰ — قوده‌قس قومانیقوس، الخ. کون گه‌یزا، بودا په‌شته، ۱۸۸۰، لاتینجه.

۱۱ — قوده‌قس قومانیقوس (قومان مه‌جموعه‌سی) ك لیسان ماتوریالی رادلوف. په‌ترسبورغ» ۱۸۸۷.

۱۲ — تورك ئه‌ده‌بیاتیندا ایلك موتاصاووفلار. کوپریلی زاده مه‌حمه‌د فوآد. ایستانبول، ۱۹۱۹

- روسچا -

1. П. М Мелиоранский —Памятник в честь Кюльтегина. Петербург. 1912 г.

2. М. Березин. —Тарханные ярлыки Тахтамыша, Тимур-Кутлука и Саадет-Гирея. Казань. 1851 г.

3. А. Казембек.—Общая грамматика турецко-татарского языка. Казань. 1846 г.

4. Рубгузы (1310 г.) Рассказы о пророках. Напечатано араб. шрифтом в Казани 1891 г.

5. Кудатку-Билик, факсимиле уйгурской рукописи, изд. Радловым. Пб. 1890 г.

كيتابدا كورلمش موهيمجه ياكليشلار

صاحيفه	ساطير	ياڭليش	دوغرى
٧	٢	жесть	жест
٨	١٦	Семаолсиогия	Семасоология
٩	٢٥	lanque	langue
٩	٢٦	linqua	lingua
١٦	٩	дескриптивная	дескриптивная грамм.
٢١	٢	سەس ماجور تورکیسی قیسمی	سەس قسمی، ماجور تورکیسی،
٣٣	٥	звуки	звонкий
٨١	١٧	بیرینجیلەری	ایکینجیلەری
٨١	١٩	زیکر	ذیکر
١٣٥	٢٠	Vocalharmonié	Vocalharmonie

- فیهریست -

ا - تاصویری قیسم

صاحیفه

۱ - بیر قاچ سوز I
۲ - مەدخال ۱
۳ - صاوتیات ۱۷
٤ - قریم تاتارجاسیندا سوز قورولوشی ۳۹
۵ - قریم تاتارجاسیندا بولونان شەکیلجیلەر ٤۷
٦ - قریم تاتارجاسیندا جانسیز شەکیلجیلەر ۵۳
۷ - سوز دەکیشدیریجی شەکیلجیلەر ۵۵
۸ - یاریم سوزلەر ۸۷
۹ - قریم تاتارجاسیندا باش شەکیلجیسی ۹۱
۱۰ - کیتابیات ۹۲

II - موقایەسەلی قیسم

۱۱ - موقایەسەلی صارف حاقیقیندا بیر قاچ سوز ۹۵
۱۲ - اورال - آلتای دیللەری ۹۸
۱۳ - تورك - تاتار دیللەرینیك عوموی سەس مەسئەلەلەری ۱۰۰
۱٤ - تەلافظ مەرکەزی ۱۰۳
۱۵ - صاوتیات ۱۰٦
۱٦ - تورك - تاتار دیللەرینده سوز قورولوشی ۱۲۹
۱۷ - نەتیجه ۱٤۲
۱۸ - مەتینلەر ۱٤۳
۱۹ - کیتابیات ۱۵۲

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

III - تاریخی قیسم

۲۰ - دیلیمز قاچ یاشیندا ۱۵۸
۲۱ - اورخون دەوری ۱۵۹
۲۲ - اویغور دەوری ۱۶۷
۲۳ - چاغاتای دەوری ۱۷۱
۲٤ - قیپچاق دیلی ۱۷۸
۲۵ - نەتیجه ۱۸۱
۲٦ - کیتابیات ۱۸۴
۲۷ - یاکلیش - دوغری جەدوەلی ۱۸٦

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-556992156-10

1931/307

به کس چوبسانمز اده.

قریم دا لفنونی تورکولوغ پروفسورلاریندان.

تاتار عیلمی صارفی

قریم حکومت نشریاتی
آق مسجید
۱۹۲۵

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-55699215 6-10
DFG
Farbkarte #13
B.I.G.
Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black